

Darai Lajos (Kápolnásnyék):

Élet és nemzet. Vörösmarty filozófiája²³³

1. Fogalmi bevezetés

1. 1. A fogalmi bevezetés indoklása

Vörösmarty Mihály költői nagyságát bár csodáljuk és szeretjük, ámde őt és műveit megérteni és értékelni csak akkor leszünk igazán képesek, ha még további felfedezéseket teszünk – az itt, a Fejér megyei Nyéken született és élt – költőóriásunk gondolkodói mivolta megnyilvánulásainak feltárására és gondolati tartalmi különböző területeinek bemutatására. Addig benne inkább a hagyományosan elfogadott kép szerint a furcsa zsenit fogjuk látni, akinek romantikus álmodozásait nem kell nagyon komolyan venni, s akinek fiatalos lelkesedése a magyar történelem iránt ugyanúgy lenézendően gyanús, mint későbbi borongása a magyarság tragikus végét illetően.²³⁴ Nem véletlen, hogy bármilyen magas szinten dolgozta fel és ábrázolta kora magyar és egyetemes emberi viszonyait, lett halálakor temetése a nemzet egyértelmű, tüntető kiállása az ő eszméi és törekvései mellett, amelyek akkor már egybeestek az osztrák császári elnyomás elleni tiltakozás eszmeiségével.

Eszméi teljességének és rendszerének feltárása helyett az irodalomtörténész utókor mégis inkább Vörösmarty a költői–drámai ábrázolása terén – az egyes mintának tekintett más, romantikus művekhez képest – vélt hiányosságainak listájával állt elő, s kicsinyeskedő, túlmagyarozott, pszichologizáló rajzolatokat tákolt össze ifjúsága gyötrődéseinek töredékes emlékeiből. A szakértő ismerők biztonságával bíralták meg képviselői ormótlanságát, emberi testi esendőségeit, s még a késői időszak üldöztetése, mellözöttsége nyomorúságait is inkább költőisége – ideológiai eredetű – hiteltelenítésére használták fel, akarva-akaratlan.

Hiszen Vörösmarty, éppen gondolkodói nagyságából kifolyólag, szembeszállt nemcsak a korszak felszíni igazságtalanságaival, hamisságaival és rontásaival, hanem mély gondolati szinten is felvette a harcot a győzelemre törő, ellenséges irányzatokkal szemben, éppenséggel tudatosan vállalva még azt a gyötrelmes sorsot is, amit aztán később eszméi miatt és eszméinek el kellett szenvednie. Nekünk pedig a sajnos győzelemre jutott negatív eszmék, a szabadság elnyomásának elősegítői, az emberek feletti totális uralkodás eszközei, és ezek folyamatos továbbfejlesztési hatásán, befolyásán keresztül, európai regionális és világművelődési törekvések ideológiai torzító tükrében kellene meglátnunk és feltárnunk azokat az eredeti gondolati magokat, amelyek Vörösmarty lelkivilágát, törekvéseinek és költészetének gondolati erejét alkották. Ehhez mindenképpen szükségünk van egy fogalmi kitekintésre, amelyben megmutatjuk azokat a filozófiai fogódzókat, amikkel megítélhetők a vizsgált korszak időtállóan nemes és korszakalkotóan mély, tiszta és világos gondolatai, amilyeneket a mi Vörösmartyunk is alkotott.

S még ennél is tovább kell mennünk kitűzött célunk elérése érdekében, áttekinteni egész nemzetfejlődésünk elméleti kérdéseit, sőt azokat a hagyományokat és azok eredeti magyar és egyetemes mélységeit, amelyekhez Vörösmarty oly alkotói bátorsággal nyúlt, és oly sikeresen

²³³ 2001-ben a Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata által adományozott *Lánczos Kornél—Szekfü Gyula ösztöndíj* keretében készített tanulmány.

²³⁴ Szerencsére a legújabb művek már kezdik elhagyni a régi kliséket és egyre bátrabban és teljesebben ragadják meg Vörösmarty költői gondolkodásának egészét, amint Rajnai László is *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa* című művében (Árgus—Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 1999).

fel is használt. A megértéshez és magyarázathoz viszont szükség van mindarra a mai tudásra, minden mai ismeretünkre, – éppen Vörösmarty valóságos kettős előttünk járása miatt: nemcsak az időben, hanem a független gondolkodásban is előttünk járt – amit az idejétmúlt és letűnt eszmeiségtől mentes tudás jelenthet ma, annak is a legfejlettebb formájában. Annak tudatában ezért, hogy egyéni tudásunk véges, kezdjük el e munkát, nem a tévedhetetlenség igényével, hanem a kezdet bátorságával és esetlegességével.

1. 2. **Életfilozófia: a fogalmi bölcselet ellen**

Az életfilozófia a fogalmi bölcselet ellen harcolt, mert szerinte a fogalmak változhatatlanságot feltételező merev sémák, amelyek a valóságot mechanisztikusan, gépiesen ábrázolva eltorzítják. A valóság ellenben élet, telve az előreláthatatlan lehetőségek teremtő erejével. Ezt az erőt csak eredeti ösztönös mivoltában lehet tapasztalni, azaz a valóság tudattalan mélyére a beleélés vagy intuíció vezet. Az élet értelme irracionálisan nyilvánul meg, s aktív cselekvéssel lehet beteljesíteni. Az életfilozófia – eltérően az ellenfél pozitívizmustól – elsősorban az egyéni és társadalmi életre, a kultúrára figyel, s egy mindent átfogó, mindenre figyelő világnézetet törekszik létrehozni. Az emberi kulturált lét örök kérdéseit, az életproblémákat vizsgálva tehát az életfilozófusok szükségszerűen szembekerülnek azokkal a felfogásokkal, az egyetemi, akadémikus hivatalos filozófiákkal, amelyek a nagyak alárendelik a kicsit, a társadalomnak alávetik az egyént.²³⁵

A 18. században a történeti világfolyamat egységes tervének gondolata leszállt teológiai tartóoszlopairól és metafizikává vált. Ekkortól nincs támpont a Szent Ágostonnál még világosan megválaszolt kérdésekre: Mi célt szolgál az emberiség nagy nyomorúsága és nehéz, keveseket érintő felemelkedése? Az ekkori elképzelésekben a történeti világfolyamatnak már rejtélyesen kuszák az eseményei. Ezek összekezdete a sötét ismeretlenség, s a világ utótörténetének előrehaladását ugyanolyan ismeretlen, sötét jövő várja. S mivel mindez megválaszolhatatlan maradt a felvilágosítók előtt, az ő kísérleteik, az emberi történet tervének vagy értelmének feltárására, csupán a régi teológiai történetfilozófia átalakítását jelenthették. A középkori világtörténetet magában foglaló misztikus testet a felvilágosodás ugyan feloldotta az emberi egyedekben, azonban az emberiség egysége képzetének megtartásához nem a tudományt, hanem kétféle módon is a metafizikát hívták segítségül:

Az első megoldás olyan metafizikai lényegiségeket helyettesített be a misztikus test helyébe, mint az általános ész, a világszellem vagy a társadalom egysége, és ezek fejlődéseként szemlélte a történetet. Ez a haladás eszközének az egyén önfeláldozását tekintette a szeretett személyek iránt, a hivatásával egyező kulturális célok iránt, a tagságát elfogadó szövetség iránt, és a munkájával épített, de számára ismeretlen jövő iránt.

²³⁵ Vö. Arthur Schopenhauer műveivel: *Az akarat szabadságáról*. Hatágú Síp, Budapest 1991, *A halálról. A faj élete. A tulajdonságok öröklődése*. Hatágú Síp, Budapest 1992, *A nemi szerelem metafizikája. Az élethez való akarat igényléséről. Az élet semmiségéről és gyötrelméről*. Hatágú Síp, Budapest 1992, *A szenvedélyes szerelemről*. Codex, Budapest 1989, 1990, *A világ mint akarat és képzet*. Európa, Budapest 1991, továbbá Sören Kierkegaard műveivel: *A szorongás fogalma*. Göncöl, Budapest 1993, *Félelem és reszketés*. Európa, Budapest 1986, *Halálos betegség*. Göncöl, Budapest 1993, *Írásaiból*. Budapest 1982, *Mozart Don Juanja*. Helikon, Budapest 1972, *Önvizsgálat. Isten változatlansága*. Új mandátum, Budapest 1993, *Vagy-vagy*. Gondolat, Budapest 1978, Friedrich Nietzsche műveivel: *A vándor és árnyéka*. Göncöl, Budapest 1990, *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Európa, Budapest 1986, *Ecce Homo. Művészet és művészetek. Modernség*. Göncöl, Budapest 1993, *Imigyen szóla Zarathustra*. Göncöl, Budapest 1988, *Válogatott írásai*. Gondolat, Budapest 1972, 1984, Henry Bergson műveivel: *A nevetés*. Gondolat, Budapest 1968, 1971, 1986, *Idő és szabadság*. Universum, Szeged 1990, *Teremtő fejlődés*. Akadémiai, Budapest 1987.

Vagyis az erkölcsiség iránt, amely az önfeláldozással azonos. Az egyén személyes átélését azonban, hogy összefüggésben áll a történeti egésszel, tönkretette annak a látványa, ahogyan az élet valamennyi értékét beletemették a történetben kibontakozni várt metafizikai egységbe. Az élmény társadalmi egységet alkotó köteléke tehát metafizikai alakban maradt, s a természeti összefüggésekből csak ellentmondásosan lehetett társadalmi törvényeket következtetni. Ezért aztán August Comte – metafizikaellenes módszertana ellenére – a vallást javasolta a jövő társadalom alapjának, amikor majd reményei szerint a társadalmat a történetben megalapozott szellemi hatalom szervezi.²³⁶

A másik megoldás az egyén – az emberi nem kifejlődéséhez viszonyítva – végtelen fejlődését tekintette a történetfilozófiai probléma megoldásának. Ez a metafizika a megismerés határainak önkritikájával került szembe, s végül Kant a történet összefüggését a Gondviselő tervének tekintette. Ebben az ésszel bíró állat egyedenként halandó, de az emberi nemből az értelmes lények halhatatlanok, s adottságaiknak tökéletesen ki kell fejlődniük. Lessingnél mintegy lélekvandorlasként a nem tökéletesedésének nagy kerekét kisebb, gyorsabb kerekék hozzák mozgásba, majd a naggyal utaznak tovább. Szerinte minden ember azt a pályát futja be, amivel a nem eléri tökéletességét. Herder nem állított fel képletet az emberiség történelméről, hanem – összefoglaló, azaz filozófiai szellemben egymásba vegyítve a tudományokat – összekapcsolta a kor természetismeretét az egyetemes történet gondolatával. Továbbá Lessingnél a történeti terv az emberi nem nevelésével valósul meg, s Lessing a történeti fejlődésben az emberi szellem fokozatos kialakulását, Herder pedig az emberi érzések lassú fejlődését látta.

Herder kutatta a természeti feltételek összefüggését a történeti étellel. A szerves életnek az emberig emelkedő soráról tovább következtetett a szellemi birodalom magasabb fokozataira, s onnét a halhatatlanságra. S ettől fogva egyetemes történelemszéként a természeti feltételek és az emberi lényeg szigorú oksági kapcsolataként – s a külső végcélok ellenében – próbálta kifejteni az emberi történetet. Szerinte akár a természetben, akár a világtörténetben, a működő

²³⁶ Vessd össze John Locke műveivel: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Gondolat, Budapest 1986, *Értekezés az emberi értelemről I-II*. Akadémiai, Budapest 1979, *Levél a vallási türelemről*. Akadémiai, Budapest 1993, továbbá Thomas Hobbes művével: *Leviatán*. Helikon, Budapest 1970, David Hume műveivel: *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat, Budapest 1976, *Összes esszéi 1-2*. Atlantisz, Budapest 1992, *Tanulmány az emberi értelemről*. Nippon Kiadó, Budapest 1995, Adam Smith művével: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól 1-2*. Magyar Közgazdasági társaság, Budapest 1940, Charles Montesquieu műveivel: *A törvények szelleméről 1-2*. Akadémiai, Budapest 1962, *Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól*. Budapest 1891, *Perzsa levelek*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest 1955, Jean-Jacques Rousseau műveivel: *A társadalmi szerződésről. Filozófiai értekezések és levelek*. Magyar Helikon, Budapest többször, *Egy magányos sétáló álmodozásai*. Helikon, Budapest 1964, *Emil, vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest 1978, *Értekezések és filozófiai levelek*. Gondolat, Budapest 1978, *Vallomások*. Helikon, Budapest 1962, Voltaire műveivel: *Filozófiai ábécé*. Gondolat, Budapest 1983, *Válogatott filozófiai írásai*. Akadémiai, Budapest 1991, Denis Diderot műveivel: *D’Alambert és Diderot beszélgetése. Válogatott filozófiai írásai*. Akadémiai, Budapest 1983, *Válogatott filozófiai művei*. Akadémiai, Budapest 1979, 1983, Claude Helvetius művével: *Az emberről, értelmi képességeiről és neveltetéséről*. Tankönyvkiadó, Budapest 1962, Paul Holbach művével: *A természet rendszere*. Akadémiai, Budapest 1978, Maurice Condorcet művével: *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története*. Gondolat, Budapest 1986, Fontenelle művével: *Beszélgetések a világok sokaságáról*. Helikon, Budapest 1979, és August Comte művével: *A pozitív szellem*. Helikon-Európa, Budapest 1979, Claude-Henri Saint-Simon művével: *Válogatott írásai*. Gondolat, Budapest 1963, John Stuart Mill műveivel: *A deductív és inductív logika rendszere 1-3*. Ráth Mór, Budapest 1874, *A szabadságról. Haszonelvűség*. Helikon, Budapest 1980, Holnap, Budapest 1993, Herbert Spencer műveivel: *A haladás*. Révai, Budapest 1919, *A katonai és iparos társadalomnak szociológiája*. Új Magyarország, Budapest 1919, *Alapvető elvek*. Grill, Budapest 1909, *Értelmi, erkölcsi és testi nevelés*. Hornyánszky, Budapest 1906, *Jog és állambölcsészet, kérdésekben és feleletekben*. Eggenberger, Budapest 1893, *Szintetikus filozófiájának kivonata*. Grill, Budapest 1907, és az amerikai pragmatizmus műveivel: *Pragmatizmus*. Gondolat, Budapest 1981, J. Dewey: *A nevelés jellege és folyamata*. Tankönyvkiadó, Budapest 1976.

célszerűség alakja csak oksági összefüggés lehet. A világfolyamat értelme az egyének fejlődése, mert a nem és a faj az egyénben létezik, s azon túl csak általános fogalom.²³⁷

Később Hegelnél a történeti terv az Isten önfejlődése, a történeti fejlődésben pedig Hegel a szabadság külsővé válását fedezte fel. Comte-nál a terv megvalósulása a hierarchikus szervezet megváltozása. E felfogásokkal ellentétben a történet olyan természetes okokból való magyarázata, mint az éghajlati, földrajzi, nemzeti, népesedési, gazdasági stb tényezők vagy hatóerők. Ezen irányzat első képviselője Jean Bodin, majd azt Vico, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, és végül Alexander Humboldt képviselte. Később Gibbon, Mommsen és Maculay kutatási módszertan kialakításával, a forrásadatokat hitelesítésével és megfelelő elrendezésével, valamint a hiányzó adatokat rekonstruáló teremtő szellemmel azonosította a történetfilozófiát.²³⁸

Még később, a 19-20. század fordulóján az életfilozófia a német filozófia azon irányzatait jelöli, amelyek a pozitivisták természetkutatással szemben az élet metafizikai lényegének megragadását állították elméleti tevékenységük középpontjába. Bár az irányzat valamennyi képviselője az élet mítikus–irracionális felfogását képviselte, nem alkotnak egységes iskolát, az előfutár Nietzsche és az alapító Dilthey felfogása például a legtöbb kérdésben jelentős eltéréseket mutat. Ezen kívül, míg Klages, Driesch és Scheler életfogalma organiztikus és biológiai jellegű metafizikából indult ki, addig Dilthey és Husserl módszertani alapkérdéseket vizsgált. A francia életfilozófia, Bergson új metafizikája pedig, sok-sok fogalmi konstrukciójával a pozitívizmus világnézetnélkülisége ellen lépett fel, utolsó próbálkozásként

²³⁷ Vö. Immanuel Kant műveivel: *A gyakorlati ész kritikája*. Franklin, Budapest 1922, *A tiszta ész kritikája*. Franklin, Budapest 1913, *A vallás a pusztán ész határain belül*. Gondolat, Budapest 1974, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest 1991, *Az ítélőerő kritikája*. Akadémiai, Budapest 1966, *Az örök béke*. Új Magyarország, Budapest 1918, Johann Georg Herder műveivel: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Gondolat, Budapest 1978, *Értekezések. Levelek*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1983, Gotthold Ephraim Lessing művével: *Laokoön. Hamburgi dramaturgia*. Budapest 1963, Wilhelm von Humboldt művével: *Válogatott írások*. Európa, Budapest 1985, Franz Brentano művével: *Pszichológia empirikus szempontból*. Áron Kiadó, Budapest 2000, Ernst Mach művével: *Az érzetek értelmezése*. Franklin, Budapest 1927, Wilhelm Dilthey művével: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat, Budapest 1974, Edmund Husserl műveivel: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Kossuth, Budapest 1993, *Válogatott tanulmányai*. Gondolat, Budapest 1972, Gottlob Frege művével: *Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest 1980, Max Scheler művével: *Formalizmus az etikában és a materiális értéketika*. Gondolat, Budapest 1979, Ferdinand Saussure műveivel: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat, Bp. 1967, *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi, Bp. 1991 Claude Lévi–Strauss művével: *Szomorú trópusok*. Európa, Budapest 1973, 1979, John Langshaw Austin művével: *Tetten ért szavak*. Akadémiai, Budapest 1990, Roland Barthes műveivel: *Mitológiák*. Európa, Budapest 1983, *Válogatott írások*. Európa, Budapest 1976, *Világoskamra*. Európa, Budapest 1985, Michel Foucault művével: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Budapest 1990. Arnold Gehlen művével: *Az ember. Természete és helye a világban*. Gondolat, Budapest 1976, és Hans–Georg Gadamer művével: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest 1984.

²³⁸ Vö. Georg Wilhelm Friedrich Hegel műveivel: *A szellem fenomenológiája*. Akadémiai, Budapest 1973, *A jogfilozófia alapvonalai vagy A természetjog és államtudomány vázlata*. Akadémiai, Budapest 1971, *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai*. Akadémiai, Budapest 1981, *A logika tudománya 1–2*. Akadémiai, Budapest 1979, *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai, Budapest 1966, 1979, Johann Gottlieb Fichte műveivel: *A tökéletes állam*. Phoenix, Budapest 1943, *Az ember rendeltetése*. Európa, Budapest 1976, *Az erkölcsstan rendszere*. Gondolat, Budapest 1976, *Válogatott filozófiai írások*. Gondolat, Budapest 1981, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling művével: *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Budapest 1983, Friedrich Johann Christoph Schiller művével: *Válogatott esztétikai írások*. Helikon, Budapest 1960, Ludwig Feuerbach műveivel: *A kereszténység lényege*. Akadémiai, Budapest 1983, *Filozófiai kritikák és alapelvek*. Európa, Budapest 1978, *Válogatott filozófiai művei*. Akadémiai, Budapest 1985, Heinrich Heine művével: *Vallás és filozófia*. Budapest 1967, Karl Marx—Friedrich Engels műveivel: *Összes Művei 1–48*. Kossuth, Budapest 1957–1985. és Benedetto Croce műveivel: *A szabadság hitvallása*. Kossuth, Budapest 1990, *A szellem filozófiája*. Gondolat, Bp. 1987.

egyetlen egységbe fogni a klasszikus hagyományt. Objektivizmusra törés, a valóság tényleges és teljes megragadására, azaz a nagy filozófia iránti törekvés jellemzi.

Mindeme gondolati folyamatok és módszertani jellegzetességek mögött az a tény áll, hogy a társadalomtudomány kevésbé kötődik tárgyához, mint a természettudomány. Utóbbi létét az emberi tapasztalatszerzés korlátjainak módszeres túlhaladási törekvése adja. És ez vonatkozik nemcsak az élettelen és az élő természet tudományára, hanem az ember természettudományos vizsgálatára is. A társadalomnak a tudományos megközelítésében ellenben nem a megismerési korlátokon van a hangsúly, hanem az elérendő eredményen, a célkitűzésen.

A természettudomány korlátjait az ember érzékelő apparátusának szűkös befogadó képessége, és az a tény adja, hogy az ember érzékszervekkel van nyitva a világra. A társadalomtudomány korlátja viszont az a tény, hogy ugyanolyan jellegű termékekkel szolgál, mint amilyeneket vizsgál.

Különösebben egyik tudományfajta képviselői sem veszik figyelembe e korlátozásokat. Ez utóbbi mulasztásnak eddig a természettudományokban sokkal kevésbé káros következményei voltak, mint amilyen óriásiak következhetnek belőle a jövőben. Ez a hiba azonban a társadalomtudományt eddig egyenesen megfosztotta attól, hogy klasszikus alakját elérje.

A korlát legyőzése a természettudományokban ugyanis csupán a megismerő apparátus kiterjesztését, hatókörének megnövelését igényli, amit el lehet érni új, szélesebb látómezejű műszerek beállításával és az ember logikai és matematikai apparátusának felhasználásával egyaránt. Nem különbözik ettől lényegileg az a legmodernebb természettudományos gyakorlat sem, amikor a megismerési és célkitűzési tartományokat elméleti eszközökkel tágitják.

A társadalomtudomány nem a társadalom vagy a társadalmat alkotó ember testét vizsgálja, hanem az embernek önmagáról, illetve embertársairól, a többi emberről alkotott véleményét, értékelését. És végeredményben a társadalomtudós maga is csupán meghatározott témáról szóló újabb véleménnyel, értékeléssel tud szolgálni. Azaz a társadalomtudomány vélekedésekről szóló vélekedés.

Az emberi megismerés elméleti jellege módszertanilag képes egyesíteni a természet- és társadalomtudományokat, mert az érzékelésünk és az azt kitágító természettudomány elméleti teljesítményét ugyanaz az emberi elme hozza létre, mint az önmagáról és a többiekéről szóló elméletet. Az egységes módszertannak azonban ilyenformán egységes lesz a vizsgálati területe is, azaz megszűnik a természet és társadalom eddigi elkülönülése.

1. 3. Nemzetfilozófia: az embertől az emberiségig

A magyarsággal, mint egészszel kapcsolatban a materialisztikus kiindulású és fejlődési beállítottságú szemlélet, azon kívül, hogy önmagában is vitatható megállapításokat tartalmaz, kifejezetten hátrányos ránk nézve, mert úgy tűnteti fel, mintha a magyarok fejlődése kevésbé felelt volna és felelne meg a tudományos követelményeknek. Így maga a tudomány csal meg bennünket, s képviselői látszólag pártatlanul mossák kezüket. Ám ha egyértelműsítjük, hogy e fizikatudomány mintájú, szcientista szociológia épp azoknak kedvez, akik a szempontokat megadhatják, tehát a hatalmi tényezőknek, akkor látható: Ez a ténypártiság, azaz pozitívizmus éppen a feltételezettet, a fikciót helyezi a tökéletes, azaz az optimális szerepkörbe, s a valóságosat, a konkrétumot ravasz ügyességgel, azaz észrevétlenül háttérbe szorítja, mert az nem felel meg célkitűzésének, sőt éppen az számára a legyőzendő, megszüntetendő, elrejtendő, azaz a szerinte sohasem volt tényállás. Ez a mesterkedés különböző módszertani irányzatokként a nemzet sajátosságát sokszor egymásnak ellentmondó vonásokban látja. Az ilyenfajta antropológia a minden egyes egyedül való, egyedi lélekkel bíró embert egy közös emberi fajba

sorolja be, faját – mintegy megtévesztő porhintésül – az állati fajok fejlődési csúcsaként szerepeltetve.

Am mindent elárul erről a viszonylagos csúcsponttól a humán etológia társtudományának tekintett etológia, amikor nem emberi állatokként beszél az állatokról, mintha közönségesen az ember is állat lenne. S vitatható továbbá, hogy egy-egy embertípust lehet-e a helyi népesség földrajzilag meghatározott egységeként értékelni, mégha szigorúan kisszámú zárt területre érvényesként is. Azért ennyire behatárolt a földrajzi hatás, mert a termelékenységi hatékonysággal együtt járó népesség növekedések és kirajzások, valamint a *Csodaszarvas mondánkban* ábrázolt kényszerű és tervszerű visszatérések, újabban használt kifejezéssel: honvisszafoglalások, nagymértékben árnyalják a kérdést. Inkább az eddigiekhez képest fordított embertani magyarázat lehetőségét feltárva: Nem mi hasonlítunk a dináriakra, turániakra, pamíriakra és a többire, hanem azok az eredetileg odaköltözött népelemekre, (s a mi jellegzetes, még ma is túlnyomó AB vércsoportunkból alakult, egyszerűsödött a többi).²³⁹ Azaz egy-egy esetlegesség, eltérés a nagy egésztől, önállósodott és saját jelleggel bíró fejlődési pályát futott be. S ezenkívül lényegi testi átörökítési, azaz genetikai tény, hogy nem lehet egyfajta kiegyenlítődésről szó a keveredések esetében, hanem újra visszaállnak bizonyos embertípusok, illetve testi jellegzetességek, azaz hasonmásainkkal is gyakran találkozhatnánk, ha lenne időutazás.

A magyarság szempontjából azonban leginkább az ősműveltségi, azaz a protokulturális ember címszó alatt szereplő, hasonszőrű megállapításokat kell a leginkább vitatni és kiigazítani. Határozottan el kell utasítanunk a régiek, őseink elmaradottságára, primitívségére alapozó elméleteket, és e téren végre színt vallva előtérbe kell állítanunk az ő révükön felénk továbbadott igen magas színvonalú ősműveltségünket, ha tetszik az őskinyilatkoztatást, amelynek általuk birtokosai voltunk és vagyunk. Azaz nem lehet megkerülni az e téren kikutatott múltunkat és az itt feltárt eredményeket, s főként nem lehet elkerülni, hogy levonjuk az adódó következtetéseket a feltárt tényekből és összefüggésekből. Lássuk tehát a megfontolandó főbb tényeket, összefüggéseket és érveket:

1. Ipolyi Arnold teljes magyar – az ő szavával – „mitológiát” volt képes feltárni, különösebb tudományos eszköztár és segítőtársak nélkül, alig 150 évvel ezelőtt, amit aztán a 20. században Bálint Sándor kiegészített.²⁴⁰ S jócskán vannak ezen kívül is hasonló témájú munkák. Daczó Árpád legújabbán kimutatja Babba Mária, a Szép Szűz Mária máig való eleven hitét.²⁴¹

2. A csángókról és a székelyekről kiderült, hogy igen régi műveltségi formákat őriznek, amelyek korábban az egész magyarságra jellemzők voltak, a beszédől a magyar rovásírásig, a ruházattól a székely kapukig, s magyar-tudatukat a csángóknál nem szünteti meg a magyar nyelv elvesztése.

3. A magyar díszítés indítékai között eleinte a csillagos égi rajzolatok, főként állatokra vonatkoztatott ősrégi mintázatai szerepeltek, amelyek jelentése figyelmeztetett a legfontosabb tudományokra és teendőkre. Ennek az alakzati rendnek a különböző hatásokra megtörtént jelentési egyszerűsödése és alakzati bonyolódása a virággá válás, késői virágzás. Ugyancsak

²³⁹ Ez utóbbi megállapítást azóta arra módosította a tudomány, hogy az AB vércsoport Kárpát-medencei mutáció a 0 vércsoport arány rovására itt, maga a 0 az ősi emberi, a B az ázsiai és az A pedig a kaukázusi vércsoport. Lásd Nagy Ákos: *A kor halad, de a vér marad. A vércsoportok jelentősége a magyar őstörténet kutatásában. Második*, bővített kiadás. Turán könyvek 5. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft. Gödöllő, 2005. – *A szerk.*

²⁴⁰ Bálint Sándor: *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Szent István Társulat, Budapest, 1938. és 1977. https://mtda.hu/books/balint_sandor_nepunk_unnepei_Optimized.pdf és *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. I. kötet: december 1. - június 30. II. kötet: július 1. - november 30. Neumann Kht., Budapest, 2004. <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/>. – *A szerk.*

²⁴¹ Daczó Árpád (P. Lukács O. F. M.): *Csiksomlyó titka. Mária-tisztelet a néphagyományban*. Pallas-Akadémia, Csikszereida 2001. – *A szerk.*

lezajlott a csillagmítoszok keresztényiesítési folyamata is, amire jó példa a Szent László legenda a templomi falképeken, vagy a magyar népballadák, s maga a Miasszonyunk, Boldogasszony Mária.

4. Még a virágozott alakzatok is képesek azonban hordozni az eredeti jelentést, egy-egy virágról tucatnyi vagy több ilyen eredeti jel is leolvasható. Ezek az alakzatok egyébként azonosíthatók az egész föld természetinek nevezett népei hasonló szerepű díszítései között.²⁴² S egész földünk földrajzi nevei igen nagy hasonlóságot mutatnak a Kárpát-medenceiekkel.²⁴³

5. A magyar ősműveltség felbukkanási, kifejlesztési és elterjesztési gyakorlati helyszíne a Kárpát-medence volt, aminek több tízezer éves időszakát megelőzi az elsőnek mondott civilizációk kezdeti nyomainak, azaz a neolitikum forradalom kezdeteinek a megjelenését. A neandervölgyi és a cromagnon ember keveredése, valamint a régészeti kultúrák itteni ősi s fejlettebb mivolta eddig még nem kellően figyelembe vett tények. Amint ezek elterjedése se.

6. A viszonylag elmaradott viszonyok közötti kulturális kapcsolatok a magyar ókor végén és középkor elején még távoli eurázsiai területekkel is, a hasonlóságok elő fontosságára mutatnak, legvalószínűbben a hatalmi szerveződés jellegzetes eszmei tartalmaira. Figyelemre méltó azonban nálunk még a mai demokrácia fogalomnak megfelelő eredeti mellérendelő elv hosszantartó érvényesülése, valamint a mai tudományos világnézetre törekvésnek megfelelő tartalmú tudatosság megléte, aminek tényszerűségét különösen a magyar népmesék elemzésével lehet kimutatni.

7. Írásunk olyan tökéletes jelképző elvnek a megnyilvánításával jött létre, amely a három helyzetű egyenes vonás és a görbe vonal segítségével máig érvényesülő, sohasem kiszorítható írásrendszert jelent, amely azonosan jelen van mindhárom egyiptomi írásban, a mezopotámiai ékírásban, a kínai írásban, a föníciai írásban, a héber írásban, a görög és a latin írásban. Az ezt feltáró Varga Csaba ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az ilyen betűjelek és a hasonló számjelek első, azaz 35.000 évvel ezelőtti megjelenése egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez az írás ugyanakkor keletkezett volna.²⁴⁴

8. A magyar ember egyéni méltóságának éltetése és közösségi szerepének egyéni vállalása, közösségi értékelése feltételezte és fenntartotta az egyén és a csoport mindkettősségét, amit ma az egyén a barátságban, a párkapcsolatban, a családban, a helyi lakóközösségekben, a hazát jelentő nemzetben és államban, valamint az egész emberi társadalomban megél. Ezek egyszerre való átélésének lehetősége pedig nélkülözötte azokat az egyoldalúságokat, amiket ma a szegénység, az alulképzettség, a katonaság, a hírközlés, a társadalmi rang, a tudományos elismerés stb jelent.

9. Akár dinasztikus folyamatosága, akár időtálló elvei következtében, az emberek fölötti törvényes és közmegegyezéssel hatalom isteni eredete és szentsége elvitathatatlan volt, minden nép és néptöredék számára, akikből a magyarság folyamatosan alakult, illetve akik belőle elszármaztak. Ennek a magyar hatalmi egységnek, – amelyben a nép tehát uralja a vezető réteget, nem az uralkodik őrajta, – uralkodási egységnek a háttérben azok a mindenki által ismert, elfogadott és betartott magasabb elvek állanak, amelyek a külső világra és az emberi természetre vonatkozó tudást, valamint az emberi cselekvés természeti korlátaira vonatkozó bizonyosságokat jelentik és tartalmazzák.

Kétséges ezen kívül, hogy a törzs fogalma egyáltalán szerepeltethető-e ezek után a magyarsággal kapcsolatosan, vagy a szerepvállalás egységesítő fogalmait takarják az eddig

²⁴² V. ö. Molnár V. József: *Világ-virág. A természetes műveltség alapjelei, és azok rendszere*. Örökség Könyvműhely, 2005. Varga Géza: *Magyar hieroglif írás*. Írástörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2017. – *A szerk.*

²⁴³ A kérdés máig tisztázásra vár, honnan van a rengeteg egyezés. V. ö. Vámos Tóth Bátor: Tamana – a földrajzi névkutatás módszere. *Acta historica Hungarica Turiciensia* 40. évf. 2. sz. 2025.

https://epa.oszk.hu/01400/01445/00074/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2025_2_113-119.pdf. – *A szerk.*

²⁴⁴ Lásd Varga Csaba: *JEL, JEL, JEL, avagy az abc 30000 éves története*. Frig Kiadó, Budapest 2001.

törzsi nevekként azonosított nevek.²⁴⁵ Ugyancsak kétséget kizáróan azonosítandók lennének azok a keresztény leegyszerűsítések, nevek, amelyek mintegy történelmi személyekként jelentik meg a korábbi mítikus elemeket.

Külön kell foglalkozni a nyelvvel, amelynek komolyan veendő eddigi azonosítási kezdeményezései, azokat alaposan megvizsgálva kell kijelölni azokat az irányokat, ahová kirajzottak az ennek a nyelvnek az ősi változatát beszélők tömegei, és ahonnét annak huzamosabb távollétében feldúsult, átalakult nyelvi változatai visszatértek és egyesültek a helyben maradtak – az alatt szintén változott – nyelvével. Valamint a soha vissza nem tértekkel való kapcsolatokat is ebből az irányból érdemes megközelíteni (a szumírektől a kínaiakig és japánokig, a szamojédektől a finnekig, az írektől a baszkokig, s a szlávoktól a spanyolokig, németekig, franciákig és angolokig, vagy tovább).²⁴⁶

Ugyanezt végig kell követni a tárgyi eszközök és a tudáseszközök esetében, a díszítési indítékok és alakzatok és jelentésük változásainak és azonosságainak vonatkozásaiban, valamint az emberi célok, törekvések meghatározásában. Így a saját tulajdon ősműveltségéből származónak kell inkább bemutatni a későbbi vallási fejleményeket, amelyeknek utólagos visszahatása tehát nem elsődleges találkozás és hatás, ezért fontossága is eltörpül az eredeti átadás–hatás nagysága, ereje mögött.

Mivel itt társadalomismeretről, szociológiáról van szó, amely leginkább az emberismeret részeként sorolható be, – és nem fordítva, azaz nem a társadalom alkotja az embert, hanem az ember a társadalmat, – amelynek másik része a lélekismeret: Nagyon fontos kifejezni, hogy amint az egyének a többiekkel együttműködve valami maguk fölött álló emberi erőttöbbletet, a társadalom építményét alkotják, ugyanúgy egyéni lelki világukat kiteljesítik a többiek lelki élményeinek, tudatosított tapasztalatainak és bizonytalan vélekedéseinek a megismerése által. Ez a kétféle többlet, társadalmi és lelki teljesség, a történelem során többnyire a nép, majd nemzet és a vallás formájában találkozott az emberekkel, illetve e kettővel ők olyan magátólértetődő természetességgel találkoztak, mintha azt nem is tudatos emberi tevékenység közvetítette volna feléjük: a neveltetésük szülei, nagyszülei, rokonaik, ismerőseik, és bizonyos szakosodott vagy egyetemes tudású társaik, a gyógykovács, a táltos pap és a tudós–tanító részéről. Ezt támasztja alá a nép kifejezés egyetemessége is, mert a nép az emberiség fogalmának értelmében szerepel. A magyar nép esetében ezt megerősíti még a nyelvi egyetemességnek az a formája, amit az általános vagy különös okot megadó, magyarázat kifejezés jól mutat, és az is, hogy valaminek egyáltalán a kifejtése annak magyarán való kifejezését jelenti, valamint a magyar és az ember fogalom eredeti azonossága.

Ezért komolyan kell venni azokat a megállapításokat, hogy nyelvünk ősnyelvi jellegű,²⁴⁷ azaz a történelem előtti időkből való, mert ilyenformán eredetileg az egyetlen emberiség

²⁴⁵ V. ö. Csámpai Ottó, Cser F., Darai L.: A magyar műveltségi és társadalmi egyedülállósága. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 23. évf. 2. sz. 2008. <https://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/039-049.pdf>. – A szerk.

²⁴⁶ Lásd Perie Alkorán, Kovács János: A visayan Fülöp-szigeteki nyelv magyar eredetű? *Acta Hist. Hung. Tur.* 33/10. 2018. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00053/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2018_11_021-033.pdf,

Darai Lajos: Sokkal korábbi ellenkező irányú népmozgás. *Acta Hist. Hung. Tur.* 38/3. sz. 2023.

https://epa.oszk.hu/01400/01445/00068/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2023_3_0317-0342.pdf. – A szerk.

²⁴⁷ A témáról Magyar Adorján a következő művekben írt, illetve a következő szakirodalomban talált adatokat az ősnyelv meglétéről: Magyar Adorján: *Elméletem ősműveltségünkről*. Duna Könyvkiadó Vállalat, Fahrwangen 1878, Magyar Adorján: *Az ősműveltség*. Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest 1995. Magyar Adorján: *A Csodaszarvas*. Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest é. n. 207–208, Gustav Swantes: *Geschichte der Uhrzeit*, Hans Winert: *Stammesentwicklung der Menschheit*, és *Erdgeschichte und Werden des Menschen*. Braunschweig 1951, Dr. M. Wilhelm Meyer: *Weltschöpfung, Weltuntergang*, Eickstedt: *Rassenkunde, Meyers Lexikon*. Leipzig–Wien 1897, Cravezi: *Mondo animale*, Isaac Taylor, Dr. Winkler Henrik: *Embertani felmérései*, Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. 1735, Gáspár János: *Fajismeret*. Karcag 1912, Graf Hermann Keyserling: *Das spectrum Europas*. Heidelberg 1928, Ballagi Mór: *A magyar nyelv teljes szótára*. Heckenast Gusztáv, Budapest 1873, Bárhosi–Balogh Benedek: *Turáni regék és mondák a világ teremtéséről*. Held Nyomdavállalat,

egyetlen vagy a kevésből egy nyelveként szerepelve, innen már érthető, hogy miért azonos benne az emberösszességgel az azt kifejező nép fogalma, s miért saját maga szerepel elvontan is, mint egyetemes nyelv. S ha manapság ismét időszerűvé vált az emberiség szintű gondolkodás, azaz a bolygónyi méretekben kiterjedt emberi közösség sorsa, cselekvése, gondolkodása, akkor kötelességünk ennek korai párhuzamaként felmutatni a magunk magyar szerveztségének, életének elméleti és lelki alapjaiként szereplő fogalmaink, nézeteink előremutató jelentéseit és mondanivalóit. Ezek az elméleti és lelki tartalmak jelenthetik tehát a mai magyar küldetés tudatot és annak érzelmi megnyilvánulását, de sehogyan sem lehet azokat egyfajta előzetesként tekinteni, s mintegy előzményként visszavetíteni valamiféle magyar vallásra és magyar nemzeti létre. Hiszen akár a vallás, akár a nemzet esetében éppen ennek az egyetemes emberinek a tudatos vagy tudattalan képviselőjétől végig a történelem során, származtak a tragikus nehézségeink, illetve támadtak nagyszerű tetteink és gondolataink. S végig jelen volt az a visszafogottság vagy istenfélés, istentisztelet is, ami az emberiség szintű korlátok és aligség alig teljesíthető feladatok ismeretéből fakadt.

Ezért nem tudtuk azután magunkat modern nemzetként elkülönítve és megnyilvánítva sikerre vinni, miközben ezt belőlünk kinőtt néptagjaink is megtették, s miközben éreztük sikertelenségeinknek, sőt elbukásainknak hazugságát, égbekiáltó igazságtalanságát, valamint kikutattuk egy idő óta azoknak azokat létrehozó szükségszerűségeit, amik az eltérő felfogásból és az annak megfelelő magatartásból fakadtak. Mindez természetesen és sajnálatosan megmagyarázza mindama széthúzást és hibát is, amit elkövettünk, bár nem enyhíti az okozott veszteséget és fájdalmat. Szoktunk ugyan áldozathozatalról beszélni, amit a háládatlan Nyugat érte meg sem érdemelt, ám, csak ha mindannyian túllépnénk e mai nemzetgyilkoló európai és bolygónyi kocsmán, valósulhatna meg s érezhetnénk elégtételünk.

Ugyanígy az előbbieket szellemében a nemzeteket szolgáló vallási reformáció nálunk, a modern nemzeti törekvések megfelelő szintű megnyilvánulásainak hiányában, nem érthette el célját, sőt az ősi emberhit keresztény azonosságainak felmondásával, a Regnum Marianum elutasításával rombolta magyarságunkat és az annak népei közötti kapcsolatokat. Azaz a keresztény egyetemesség volt utoljára az a magyar keret, amelyben azonos műveltségű, de különböző nyelvűvé váló népként, majd népekként szerepeltünk együtt. Azóta ez a teljesség szétszakadozott, s a műveltség egyes elemei váltak meghatározókká, s ezt az eredeti

Budapest 1926, Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése I–IX*. Athenium Rt, Budapest é. n., Gaál Mózes: *Hún és Magyar mondák*. Franklin–Társulat, Budapest 1900, Fáy Elek: *A magyarok őshona*. Fraischburg Gusztáv Könyvkereskedése, Budapest 1910, Hermann Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkinccse*. Királyi Magyar Természettudományi társulat, Budapest, 1914, Horger Antal: *Hétfalusi csángó népmesék*. Athenium, Budapest 1908, Horger Antal: *A magyar szavak története*. Kókai Lajos, Budapest 1924, Horvát István: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből*. Petrózai Trattner Mátyás Betűivel, Pest 1925, Huszka József: *Magyar ornamentika*. Pátria Rt. Nyomda, Budapest 1898, Ipolyi Arnold: *Magyar Mithologia*, Zajti Ferenc, Budapest 1929, Kandra Kabos: *Magyar mithologia*. Beznák Gyula Könyvkereskedés, Eger 1893, Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1885, Litkey György: *Hazánk őslakói*. Miskolci Könyvnyomda Rt, Miskolc 1935, Vámbéry Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Franklin Társulat, Budapest 1895, Vámbéry Ármin: *A magyarság bölcsőjénél*. Athenaeum, Budapest 1914, Bél Mátyás: *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. 1735, Berze Nagy János: *A Csodaszarvas Mondája*. *Ethnographia*, Budapest 1927, Krohn Gyula: *A finn–ugor népek pogány istentisztelete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1908, Ettore Viterbo: *Grammatica e dizionario della lingua oromoni e galla*. Manuali Hoepli, Milano 1892, Sebestyén Gyula: *A regősök. A regős ének*. Budapest 1902. Franz G. Bengtsson: *Die Abenteuer des Röde Orm*. Heimeran Verl., München 1952, Undi Marika: *A magyar Népi hímzés öltéselemei. Néprajzi Értesítő*, Budapest 1927, Edgar Daqué: *Urwelt, Sage und Menschheit*. München und Berlin 1938, Westenhöfer M.: *Vízi és szárazföldi lények. Ethnographia VI. évf.*, Budapest, 102, Huszka József: *Istenfa*. Budapest 1908. (V. ö. Simon Zoltán: *A magyar nyelvről. Acta hist. Hung. Tur.* 40/2. 2025.

https://epa.oszk.hu/01400/01445/00074/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2025_2_335-341.pdf, Cser Ferenc: *Gondolatok a magyar nép és nyelv Kárpát-medencei eredetéről. Acta hist. Hung. Tur.* 40/2. 2025. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00074/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2025_2_177-204.pdf. – *A szerk.*)

magyarságot képviselő többség nem tudta elfogadni. Azaz nem alkotott kizárólagosan érdekek vezérelte nemzeti államot, nem azonosította a fennhatósága alatt élő embereket a kizárólagos magyar nemzettel, hanem az embert a népi egyetemesség alkotó részeként kezelve, a különböző nyelvű, szokású és vallású embereket különböző néppé téve, e népekből képzelte el a régi elveket megvalósító modern nemzet megalkotását. Mivel azonban a modern nemzetfejlődés korában az egyetemes emberiség szempontjából szervezett államszövetségnek még nem jött el az ideje, a magyarság ebből a szerepből – felkészületlenül és alkalmatlanul – belezuhant a nemzetalkotó szerepbe.

Ebben azóta vergődik, megosztott, mert akár az egyetemes, katolikus kereszténységben és a tiltakozó, protestáns kereszténységben, akár a szabadságbölcselemben, akár a népközpontú közakarat és közképviselet elméletekben, előbbi önmaga megerősítését látja. S várva-várja azokat a fejleményeket, amelyek helyreállítják az ember egyetemes értékei, érdekei és elvei mentén szerveződő nép-együttesi társközösség létét. Ezért vált részben a társadalmi forradalmak hívévé, majd kiábrándult belőlük makacs végzetességgel. Utána azonban mégis ugyanezért ásta újra és oly mélyre az elméleti indokát ezen elkötelezettségének. Most pedig látszólag ugyanazon az oldalon állva, azokkal kell versenyeznie, akik korábban porig alázva végveszélybe sodorták. A magyarságon belül pedig verseny dül azok között, akik a korábbi ellenségeink mai viselt dolgaiból szeretnék, ha tanulnánk. A verseny aszerint dül, hogy ki, kinek a mintaadása elfogadását támogatja. Szerény javaslatom szerint azonban magunkba nézve eredményesebbek lehetnénk, sőt bizonyonnyal sikeresek leszünk, mert akkor feltámadhat végre a sikerességbe vetett magyar hit, amely azonos az egész emberiség boldogulásával, ami minden élő igaz ember célja kell legyen, ha egyúttal ezzel a saját elv érvényesítésével ellenőrizni lehet a többi versengő nemzetet, hogy komolyan gondolják-e és betartják-e ezeket az elveket, vagy csak megtévesztésként és saját előnyükre, látszólag kötelezik el magukat az emberi egyetemesség mellett, s valójában külön, továbbra is a mi kárunkra és a többi hasonló ellenére akarnak szűkösen boldogulni.²⁴⁸

1. 4. Egyetemes csillag-mítoszi emlékezet és magyar hagyomány

1. 4. 1. Az Égi Malom

A régi századok mélyéről, az igen távoli időkből, még valószínűleg az írás föltalálása előtti időből származó vázat, keretet, amelynek segítségével később az emberiség kultúrájának egyik alapja, az igazi mítoszok gazdag szövedéke kialakult, a mérték és a számolás szolgáltatta. Ezek a mítoszok, s különböző mesealakú változataik, részleteik, magukban foglalták az emberiség ama tájékozódásának eredményeit, amely más kiindulópont vagy támaszték nem lévén, a legkönnyebben elérhető tájékozódási pontokat, a csillagokat használta fel erre a célra. S hogy ez tényleg az egész emberiség tájékozódási kincse volt, mutatja például az a tény, hogy a távoli Polinézia lakói igen jó hajósok voltak a hatalmas nagy Csendes-óceánon, akikre agyondicsért felfedezőink Magellántól Cook kapitányig többször rábízták hajóik navigálását, és akiknek vallási kultuszhelyeit a régészek végig a Ráktérítő és Baktérítő, tehát két égi koordináta mentén találták meg és ásták ki.

A mítoszok értelmét, jelentését általában és egészében véve közvetlenül nem ismerjük, s ezzel már többnyire így voltak az ókori népek is, például a görögök. De kimutathatók a mitikus elemek, összefüggések romlásai más népeknél, például az indiaiaknál fennmaradt változatokban is, ahol az átvétel bizonytalanságait a megértés hiánya okozza. A megértés azonban mindig lehetséges, ha a mítoszokat matematikai, geometriai és csillagászati ismeretek

²⁴⁸ V. ö. Cser Ferenc, Darai Lajos: *Ember – Társadalom – Emberiség. Eszme – Hit – Vallás. Atya – Anya – Élet.* Queanbeyan – Kápolnásnyék, 2005-2006. <https://mek.oszk.hu/18100/18165/>. – *A szerk.*

megjelenítőiként tekintik. És ekkor feltárul az egész Földre kiterjedő közös képi nyelv, mely az általános keretekre, mozgásokra, mértékekre és szerkezetekre vonatkozik. S ami a legérdekesebb, a mítoszi hagyomány nem csupán a Föld közvetlen naprendszeri környezetével foglalkozik, hanem azzal a nagy összefüggő gömb formájú területtel, melynek egyenlítői kerületén a Nap fut, tetején az északi Sarkcsillag, alján a déli Póluscsillag helyezkedik el. S északi félgömbjét az északi csillagos égbolt, a déliét a déli égbolt alkotja. Mint kiderült, ezt a nagy összefüggő égi egészt a mítoszokban eredetileg malomnak hívták, s például a finneknél összegyűjtött Kalevalában ezt a malmot hívják Szamppónak, valamint ez a Szamppó jelenik meg később Shakespeare híres műve, a Hamlet mítikus alapjában Hamlet malmaként.

Platón hatalmas filozófiai teljesítménye, az idealizmus, az ideavilág kialakítása, azaz a világ megkettőzése igazi égi világra és annak általunk elérhető földi árnyéka világra, az iménti malom megidézése, ahol az igazi csillagfolyamatok zajlanak, amiktől nagyban függ a mi naprendszeri és földi életünk is. Most csak annyit említve ennek a függésnek a valóságosságából, hogy Galaxisunk, a Tejút oldalnézetben ugyan egy vastag sík, de felülnézetben kétkarú spirál, melynek két karja közt száguldván Naprendszerünk általában viszonylag nyugodt környéken halad. De az ottani keletkezése utáni évszázmilliókban mért idők elteltével, a spirálkarok sűrűjébe jutva ugyancsak nehéz helyzetbe került a megnövekvő kozmikus sugárzás és egyéb csillagászati kataklizmák miatt, és a spirálkarokon már kétszer áthaladt a Nap, illetve másodsorra a Naprendszer. A tudomány a bolygók kialakulását, és magának az életnek a létrejöttét is eme spirálkari korszakok kozmikus bombázásaihoz köti.²⁴⁹ Mindez mutatja, hogy a naprendszerinél nagyobb égi összefüggések ismerete van annyira fontos, hogy a mítikus hagyománynak alkotó alapja legyen. Különösen, ha a szükségszerűnek látszó, és a múltban már sokszor bekövetkezett földi katasztrófákat nézzük, melyek túlélése a fő feladatunk. Vagy a katasztrófa megelőzésének, elhárításának technikai csúcsára jutván, vagy a következményei kezelésének és felszámolásának módozatait feltalálva és begyakoroltatva.

Ezenkívül, képes magába foglalni még földi, emberi világunk összes tapasztalatát is, hiszen az égi körforgások, állandóságok megőrzik az oda, mint műholdjainkra fellőtt tapasztalatainkat, melyek az égi fénypontok tetszőleges összekötéseivel olyan tetszőleges, illetve használható alakzatokat alkotnak, mint mondjuk a Göncöl-szekér, Orion vadász vagy Kaszás csillag, az Ikrek, az Oroszlán, a Mérleg stb csillagképek. A *Szent László legenda* például a négy évszak beköszöntét jelző két-két napforduló és napéjegyenlőség idején való északi csillagos égboltot mutatja az üldözés (tavasz), a küzdelem (nyár), a lefejezés (ősz) és fejbenezés (tél) látványos kulcsjeleneteiben.²⁵⁰

1. 4. 2. A Csodaszarvas monda

A magyar Csodaszarvas mondában összegzett Kárpát-medence elfoglalási feladat a közép-ázsiai és kaukázusi uralkodói és vezéri elitben, valamint mindannak a bár halvány, de ténybeli megléte, amiről a déli irányból való magyarság származtatási elképzelések, illetve azt a még messzebbi tájakon keresőké erednek, onnét származhat, amit a mesészerű mítikus emlékezetben kutató Magyar Adorján állít az első emberek születéséről és szaporodván kirajzásáról a világba.²⁵¹ Szerinte a népi emlékezet fennmaradt nyomai, a mesék, mondák és regék, a szellemi és tárgyi műveltség az első, magyar emberek Kárpát-medencei, pontosabban

²⁴⁹ Lásd Stanislaw Lem: *A Katasztrófa-elv*. Suhrkamp Verlag, 1983. Egy hevenyészett fordítása elérhető innen:

[https://www.guo.hu/WORDPRESS/Laszlo-Hortobagyi_Gayan-Utjek-Orchestra/By_The_Way/Lem,Stanislaw_\(1921-2006\)/1983_S.Lem_A-Katasztrofa-elv_1983.pdf](https://www.guo.hu/WORDPRESS/Laszlo-Hortobagyi_Gayan-Utjek-Orchestra/By_The_Way/Lem,Stanislaw_(1921-2006)/1983_S.Lem_A-Katasztrofa-elv_1983.pdf). V. ö.

Stanislaw Lem: *Az emberiség egy perce*. Európa Kiadó, Budapest, 1988. pp. 18-30. Csaba Zoltán: *Élet: szabály vagy kivétel? Új Galaxis* 6. https://epa.oszk.hu/00200/00296/00006/pdf/EPA_00296_ujgalx_03.pdf. – *A szerk.*

²⁵⁰ V. ö. Darai Lajos: *Hősök (héroszok) és népalkotó emberek*. *Acta Hist. Hung. Tur.* 35. évf. 1. sz. 2020.

https://epa.oszk.hu/01400/01445/00060/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2020_01_444-500.pdf. – *A szerk.*

²⁵¹ *Magyar Adorján: Elméletem ősműveltségünkről. I. m.*

csallóközi keletkezésére utalnak.²⁵² Ez az eredet egyúttal az emberi nem születése tehát olyan régi időben, amire másféle visszaemlékezés nincs, s ami előtt az emberiség – Magyar szerint – kételtű elődje az Alföld helyén volt tengerben és annak partján élt.²⁵³ Akkoriban itt volt a Föld Északi-sarka, s a többi rész ekkor még lakhatatlanul forró volt – a mesékből kiolvastva.

Ezen elmélet szerint a magyar őstörzset Magor Napisten férfiélvi utódai alkotják, és e magyarok mindig békés, szorgalmas földművelők, azaz inkább gyümölcsstermelők voltak.²⁵⁴ A magyarok elterjedtek a Kárpát-medencében és a Föld többi részén az oda több hullámban kivándorolt 14 magyar ős törzs révén:

Ezek elsője a fehér kunok harcias őstörzse, amelynek tagjai eredetileg hegylakók a Kárpátokban és az Alpokban.

Másik a fekete kunok őstörzse,²⁵⁵ Attila történelmileg ismert férfiélvi hunjai, akik főként homokos síkságokon laktak.

Aztán a szemerek őstörzse²⁵⁶ a magyar őstörzsből ősidőkben kivált nőelvi törzsünk, akik főképp gabonatermesztéssel foglalkoztak, fában szegény, de termékeny síkságokon laktak. Kivándorolt törzsük alapította a szumer műveltséget Mezopotámiában, amelynek népe utóbb eltörökösödött, végül a szemita asszírok pusztították el, akik nagyon eldurvítva átvették egész műveltségüket. Utóbb e törzsünkből származtak az amazonok.

²⁵² Lásd Magyar Adorján: I. m. 9-11. Az emberiség európai őshazájára vonatkozóan Magyar Adorján által felhasznált irodalom: Gustav Swantes: *Geschichte der Uhrzeit*, Hans Winert: *Stammesentwicklung der Menschheit*, és *Erdgeschichte und Werden des Menschen*. Braunschweig 1951, Dr. M. Wilhelm Meyer: *Weltschöpfung, Weltuntergang*, Eickstedt: *Rassenkunde, Meyers Lexikon*. Leipzig–Wien 1897, Cravezi: *Mondo animale*, Isaac Taylor, Dr. Winkler Henrik: *Embertani felmérései*, Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. 1735, Gáspár János: *Fajismeret*. Karcag 1912, Graf Hermann Keyserling: *Das spectrum Europas*. Heidelberg 1928.

²⁵³ Lásd Magyar Adorján *uo.* és Magyar Adorján: *A Csodaszarvas*. I. m. 207-208, valamint az itt szereplő irodalomból: Ballagi Mór: *A magyar nyelv teljes szótára*. I. m., Bárthosi-Balogh Benedek: *Turáni regék és mondák a világ teremtéséről*. I. m., Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése I–IX*. I. m., Gaál Mózes: *Hún és Magyar mondák*. I. m., Fáy Elek: *A magyarok őshona*. I. m., Hermann Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkincse*. I. m., Horger Antal: *Hétfalusi csángó népmesék*. I. m., Horger Antal: *A magyar szavak története*. I. m., Horvát István: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből*. I. m., Huszka József: *Magyar ornamentika*. I. m., Ipolyi Arnold: *Magyar Mithologia*, I. m., Kandra Kabos: *Magyar mithologia*. I. m., Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*. I. m., Litkey György: *Hazánk őslakói*. I. m. Vámbéry Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. I. m. Vámbéry Ármin: *A magyarság bölcsőjénél*. I. m. Bél Mátyás: *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. I. m.

²⁵⁴ A magyarokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Berze Nagy János: *A Csodaszarvas Mondája*. I. m., Krohn Gyula: *A finn–ugor népek pogány istentisztelete*. I. m., Ettore Viterbo: *Grammatica e dizionario della lingua oromoni e galla*. I. m., Sebestyén Gyula: *A regősök. A regős ének*. I. m., Franz G. Bengtsson: *Die Abenteuer des Röde Orm*. I. m., Undi Marika: *A magyar Népi hímzés öltéselemei*. I. m., Edgar Daqué: *Urwelt, Sage und Menschheit*. I. m., Westenhöfer M.: *Vízi és szárazföldi lények*. I. m. 102, Huszka József: *Istenfa*. I. m.

²⁵⁵ A kunokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Plankapin szerzetes, IV. Ince pápa küldötte a kunokhoz, beszámolója, Hommel Fritz: *Geschichte Babiloniens*. 1885, Fáy Elek i. m. III, Roger Bacon: *Apus Maius. Ethnographia* 1903. évf. 256, F. Movers: *Die Fönizier* I. 616, Brugsch i. m., Nagy Géza: elő- és utóvetős nevek. *Ethnographia* 1902. évf. 1–97, Gyárfás István: *A jász kunok története*, Kecskemét 1873, Bartucz: *Csongrád és pancsovai torzított koponyák. A Magyar Ember*. 1938, Dr. Appel Otto–Dahlem: *Der Mensch und die Erde*, Horger i. m., W. H. Roscher: *Lexicon der Griechischen Mythologie* II. 2. 2687, Huszka: *A magyar ornamentika hun eredete*. Bp. 1912, Plinius és Ktezias a kunokról.

²⁵⁶ A szemerekre vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Wienert i. m., Fáy i. m., Dr. Friedrich Kreuzer: *Symbolik und Mythologie der Alten Völker II*. Leipzig und Darmstadt 1821. 210, Sylvester János: *Grammatica Hungaro Latina V*. Athenaeum, Bp. 1897. címlap, Kandra i. m. 102–103, Huszka: *Honfoglaló őseink ornamentikája*, Karl Woermann: *Geschichte der Kunst*. Leipzig 1925, A debreceni népi építkezés. *Néprajzi Értesítő* 1912. évf. 157–194.

Aztán a besenyők őstörzse,²⁵⁷ akik nőelviek. A kunok és besenyők ellentéte hasonló a magyarok és szemerék közöttihez. Harciasak voltak, mint a kunok. Hajózó népként halászzal foglalkoztak, kalózkodó törzsekkel. Mindig vizek: folyók, tavak, tengerek, mocsarak mellett éltek, földet keveset műveltek. Északi szabír nevű törzseiktől tanulták a hajóépítést és kalózkodást a (kegyetlenül vérengző) germán normannok. Valószínűleg, több millió év alatt túlspecializálódás útján az afrikai fekete fajok is tőlük származtak. Kivándorolt besenyő törzseink voltak az Itáliában is szerepelt szabinok. Valamint az Ázsiában is szerepelt szabír, szibír vagy tapar nagy nép, amelyről ma már csak északi rokonépeink regái emlékeznek.

A jászok őstörzse,²⁵⁸ amely másik jellegzetes hajós őstörzsünk, már az Alföld helyén volt tengeren is ott élt. Foglalkoztak állattenyésztéssel, földműveléssel is, de főként a tápláló magvú vízi sulyomfélék termesztésével.

A székelyek őstörzse²⁵⁹ pedig a jászok közeli rokonai. Székely őstörzsünk más nevei: SZIKUL, SZIKEL. Nőelvi törzseik neve: SZIKÁNok. Főként juhtenyésztők voltak, Itáliába költözött törzsük a szicíliai SZIKULOK, akiket utóbb ellatinosítottak. Göcseji őshazájukból költöztek előbb Róma környékére, majd menekültek a latinok elől délre. Tőlük származtak a római diadalívek (ősei az Udvarhely széki székely kapuk), épületek és díszítések.

A kazárok őstörzse²⁶⁰ tagjai a jászok közeli rokonai voltak. Csigavonal szarvú juhot tenyésztettek, harciasak voltak. Fő vallási jelképük a kacsaringó, a KUZA jel, a GÜZS (csavart kötélszerű vonal). Szent állatuk a polip.

A kabarok őstörzséből²⁶¹ származó kabarok, kazárok és őstörökök egymás közeli rokonai voltak. Itália ilyen őslakóitól származott a kupola szó, melynek őseredeti értelme HÓLYAG.

²⁵⁷ A besenyőkre vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Strabon, Herodotos, és Jerney: *Keleti utazás*, dr. Constantin Jiricek: *Die Heerenstrasse von Belgrad zu Constantinopel*. Praga 1887, Jankalov Borislav: A sópokról. *Ethnographia* 1914. évf. 178, Milena Preindesberger–Mrazovic: *Bosnisches Skizzenbuch*. E. Piersons Verlag, 1900.

²⁵⁸ A jászokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Tacitus: *Hist. V.*, Livius: *Hist.*, Strabon, Giovanni Lucio Fraguierense, Byzanthi István 1694, és régi okiratokban Jászvásár neve: Forum Jazigorum, Forum Philistinorum, Ormánsági és porosz jászterületek. *Ethnographia* 1931. 29, Gyárfás *i.m.* 283, 298, Jeremiás 47:4, Hitzig: *Urgeschichte und Mithologie der Philister*. Leipzig 1845. 14, Renan Ernest: *Geschichte des Volkes Israel*. Berlin 1944, Propylaen: *Kunstgeschichte – Kunst des Alten Orients*. 147, Kövári László: Az ördögök végromlása. *Történelmi regék*. Kolozsvár 1857, *Biblia. Genesis XV, 16–21, Amos 9:7, Ezekiel 25:16, Szofóniás 2:5, Sámuel 30:14*, Sayce: *Races of the Old Testament*. II. Edit. London 1893, III. Edit. London 1903, Horger Antal: *Csángó népmesék*. I.m. *Meyer Lexikon*, Karl Ritter: *Die Vorhalle Europäischer Völkergeschichten*. Berlin 1820. 86, 87, Hiller Máté: *Onomasticum Sacrum 4*. Tübingen 1706. 279–280, 905–906, *Horvát i.m.*

²⁵⁹ A székelyekre vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Herodotosz, Sayce *i.m.*, *Meyers Lex.* 1897, Nagy Géza: A székelyek pannoniai magyarok. *Ethnographia* 1890. és 1898. évf., Réthy László: *A székelyek és a magyar honfoglalás*, Sebestyén Gyula: *Avarok-e a mai székelyek, Das Khunigreichs Ungern*. 1550, F. Chabas: *Les pasteurs en Egypte*. Papyrus Sallier. Idézi Fáy *i.m.*, Viski Károly: A székely kapu székely eredete. *Néprajzi Értesítő* 1925. évf. 65–88, Pór Antal: *Róma története*. Bp. 1873, Spamer: *Weltgeschichte III*. 192–194.

²⁶⁰ A kazárokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: *Biblia*, Rawlinson, Hommel, Elizeus, Anonymus, és Lenormant: *Histoire ancienne de l'Orient II*. IX. kiadás, Párizs 1995. 330, Gyárfás *i.m.* I. 24, Viski Károly: Régi magyar sövényvárak. *Néprajzi Értesítő* 1929. évf. 70–73.

²⁶¹ A kabarokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Eickstedt, Perrot és Chipiez, és Ballagi: A kebel és a kupola szó kapcsolata. *i.m.*, Ballagi: Az öböl és a kebel szó kapcsolata. *Ethnographia* 1902. évf. 70, Hermann *i.m.* 540, Maximilian Ahrem: *Das Weib in der Antiken Kunst*. Jena 1904. 70, Hugo Adolf Bernatzik: *Südsee*. Berlin 1934, *Die Österreich–Ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Dalmát kötet. 1892, Havas Dezső: *Dalmácia*. 78, Pongrácz Sándor: *A Magyarság Keletkezése*, Spamer: *Weltgeschichte*. Im. I. 306, II. 508, III. 549, 640, 651, Movers *i.m.* I. 628, Giacomo Lombroso: *Scarafaggi e candeluzze. Archivio per la studio delle tradizioni popolari II*. füzet, Palermo 1887. 189–192, *Meyers Lexikon: Käfer*, Mahler Ede: Ókori Egyiptom. Akadémia, Bp. 1909. 139, 221–225, dr. Madarasi László: *Vészt pászortülkök*. Néprajzi Múzeum, Bp. 1925, Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete*. Bp. 1911. III. 104, Székelyföld–kötet, dr. Sziládi Zoltán: *Torockói füleskemence. Néprajzi Értesítő* 1909. évf. 13, Kahn, Fritz: *Das Leben des Menschen*. Kosmos, Stuttgart 1931. V. 194, Szinnyei József: *Finn–magyar szójegyzék*. III. kiadás, Bp. 1926, Agro Romano. *Illustrazione Vaticana* 1936.

Tőlük származott a keleti rézipar elterjedése, arabeszekkel a rézedényeken. Az őskabaroctól a szent bogár szkarabeuszaként elterjedt az egyiptomiaknál.

A törökök őstörzse²⁶² Mezopotámiában ősidők óta épített csavarodó tornyokat (cikurát, vö. kazár csikart = csavart). Szent állatuk: a nagy fehér szarvasmarha. ÚR, URKÁN, URUK, ÖRÖK volt a nagy Égisten neve, a Napisten neve TOR, TUR, TURUK, TÖRÖK, TUROPA. Földanya neve TURÁN, TERENNA, TÜRENNA. Ősnyelvünkben KÁN = király, UK, ÜK = ős, ősapa. Az égi Ősapával szemben az égi Ősanya (ősanyag) Istennő URÁN, URANNA, URANYA (Urania) néven a Tejút megszemélyesítése. Magyar Adorján megjegyzése: Mivel a Nap a Tejút egyik Csillaga, a Tejút a Napisten anyja, de a görögök, értelmüket nem tudván, tévedésből összecserélték az ősi neveket: Zeusz égisten bika (úr = őstulok–bika) képében elrabolja az Európa nevű nőt és Kréta szigetére megy vele, ahol szép ifjú képében magáévá teszi, — viszont EUR–OPA, ÚR–OPA a bika, vagyis az Égisten neve, míg a nő a Tejút megszemélyesítése: URÁNIA (Urania a görög–római mitológiában a csillagos ég, a Tejút neve is).

A körösök őstörzsének²⁶³ kör, karika szavából származott az árja Krikosz, Krug, Kreis, ó-német Hiring [ma kopott Ring], mongol küren, török küria. A kerített kerek udvar-templomokból jött az árja Kürkosz, Kerke, Kirche, latin circus (szabin–besenyő kiejtéssel cirkusz) és kórus. A kör szó L-es kiejtéséből szláv kolo = kerék, török halka = karika, latin halo = kör.

Az avarok őstörzse:²⁶⁴ A névelő + VAR, BAR (=tűz, forrás). (A névelő eredetileg ragként a szó végén állt, s idegen hatásra került előre, a magyarban is.) Légrégibb ősnépük a

évf. 17. sz., Göb szavunk. *Néprajzi Értesítő* 1930. 117, Kandra *i.m.* 175, Friedenthal, Albert: *Das Weib im Leben der Völker*. Berlin 1910, Szent Ágota Szicíliában. *Néprajzi Értesítő* 1905. évf. 322, Perselyek. *Néprajzi Értesítő* 1915. évf. 65, Jerney *i.m.* II. kötet 151, Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások. *Ethnographia* 1936. évf. 65–71, Milleker Bódog: *Délmagyarország Régiségleletei* II. Temesvár 1899, Spamer *i.m.* I. 306, dr. Szendrei János: *A magyar viseletek történelmi fejlődése*, Madarassy László: *A magyar pásztorművészet*. Bp. 1932, *Magyar népművészet*. Bp. 1928 195, Faragott verébdeszka. *Néprajzi Értesítő* 190. 227, Fábrián Gyula: Bőrködmön díszek. *Néprajzi Értesítő* Bp. 1911. 19–23, Irha metélléses díszek. *Néprajzi Értesítő* 1926. 105–106, dr. Györffy István: *Jászsági szűrhimzések*. Bp. 1924, Kiss Lajos: *Hódmezővásárhelyi szücsmesterség*. Karcag, Gopievic Spiridon: *Makedonien und Alt-Serbien*. Wien 1889. 95, 103, A dolmány. *Néprajzi Értesítő* 1913. 113, 118, Lenormant *i.m.* I. 194, Fáy *i.m.* 140, Hermann *i.m.* 345, Székely kapu. *Néprajzi Értesítő* 1914. évf. 115, Gróh István: *Ungarische Decorative Kunst*. Bp. 33. Tábla.

²⁶² A törökre vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Malonyai *i.m.* IV. 42, Teodoro Mommsen: *Storia di Roma*. Róma, 136, Lenormant *i.m.* I. 290, F. Hommel: *Geschichte Babiloniens und Assyriens*. Berlin 1995. 501, A finn Tur istenség. *Kalevala* 15. ének, Krohn Gyula: *A finn–ugor népek pogány istentisztelete*. Bp. 1908. 34, Kramer, Hans: *Der Mensch und die Erde*. Wien–Berlin–Stuttgart 1905. II. 16, Ritter *i.m.* 207, Kiss Lajos: Iga és talyiga. *Néprajzi Értesítő* 1937. 310, Bán Aladár: Toldi Miklós ekéje. *Ethnographia* 1917, *Meyers Lexicon* *i.m.* V. 314–315, Lázár István: *Alsófehér vármegye magyar népe*. Nagyenyed 1896. 73, Kerényi György: *Száz népi játékdal*. Magyar Kórus, Bp. 1938, Alessandro de Gubernatis: *Tradizioni popolari de San Stefano di Calcinaia*.

²⁶³ A körösrre vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: A karol szó. *Ethnographia* 1897. 208, Hunfalvy Pál: A vogul föld népe, Hermann Ottó: A magyar halászat, Kálhókból készült sütő és aszaló kemencék. *Néprajzi Értesítő* 1911. 250, Karl Woermann: *Geschichte der Kunst*. I. Leipzig 1925. 122, Sebestyén Károly: Szarufa – szarvfa. *Néprajzi Értesítő* 1941. 57, Brugsch *i.m.* 208–210, 269, Hommel *i.m.* 269, Movers *i.m.* II. II. 106, Fáy *i.m.* 134, Dr. Fischer–Defoy: *Schlafen und Treumen*. Kosmos, Stuttgart 1918, Dante: *Divina commedia*. VIII.

²⁶⁴ Az avarokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Kuhn Adalbert: *Der Herabkunft des Feuers*. Berlin 1859. 15, Dr. Karl Weule: *Leitfaden der Völkerkunde*. Bibliographisches Institut, Leipzig und Wien 1912, Torockai Wigand Ede: *Öreg csillagok*. Bp. 1916, Jankó János: Adatok a sámán valláshoz. *Ethnographia* 1900., Kandra *i.m.* 223–224, 226, Hommel: *Sumerische Lesestücke*, Kimmach Ödön: *Magyar–sumir kis kézisztár*. Karcag 1905, Prindelsberger Mrazovic *i.m.*, Gilg, Ernst: *Der Mensch und die Erde*. VII. 98–100, M. Alderton Pink: *La democrazia vista con acchio realistica*, 63, Dio Cassius: *Historia Romana*. Hamburg 1750. 293, Strabon L. VII. cap. 7, G. Gelchich: *Memorie sulle Nocche de Cattaro*, Giovanni Lucio Traguriense: *Storia del regno di Dalmazia e di Croazia*. 37–38, Gyárfás, *i.m.* I. 552, 561, Fáy Elek *i.m.*, Milleker Bódog: *Dél-*

palóc szomszéd BARKÓ magyarok a Felvidéken. Tőlük származtak a Perzsiában sokáig uralkodó pártusok, valamint az Egyiptomban 250 évig uralkodott hükszoszok (mindkettő tűztisztelő volt).

A palócok őstörzsétől²⁶⁵ származtak ősrégi időkben a Görög-félszigeten is szerepelt görögellenes titokzatos PELAZGOK, továbbá Északon a VÁLOK, LIVEK, LENGYELEK nagy része. Ezek egy része jász (jazving) eredetű, csak nyelvileg elszlávosodott főként a kereszténység felvételével, a válok pedig elgermánosodtak.

A púnok vagy pannonok őstörzse,²⁶⁶ a PÚN, PANNON, VEND, VENÉD törzs ősrégi hajós nép volt, amikor az Alföld tenger, a Dunántúl szigetvilág volt. A vidéket a rómaiak is Pannóniának nevezték. Később az Adriai-tengeren halásztak és kereskedtek, mesterei a vitorlás hajózásnak, a piros kelmefestésnek, az üveggészítésnek (föníciaiak, punok, velenceiek). Vitorláikat sárgára és pirosra festették (a velenceiek is) a pinia-fenyő kérgével (a benne lévő tannin anyag a szövetet a rothadástól védi). A PANNON nemzet a kereszténység felvételével feledte hagyományai nagy részét, s magát részben egyszerűen magyarnak vallja. Nagy része azonban VEND-nek nevezvén elszlávosodott. Az Itália felé elterjedt része ma olaszoknak vallja magát, de a VENÉT nevet viseli. Velence, azaz Venétia és környéke népessége tőlük származik. Messze elhajózott törzseik voltak a PÚN-oknak is nevezett FÖNICIAIAK vagy FÖNÜKÖK, akik a terméketlen hegységekből és az arabiai pusztaságból nagyszámmal közéjük szivárgott beduin-féle semita néppel keveredve elsémiesedtek, de műveltségük annyira maradt fenn, amennyire azt a hódítók képesek voltak elsajátítani.

A szolimok vagy szarmaták őstörzse²⁶⁷ a szemere őstörzs közeli rokona. Egyik kivándorlott törzsük a sémita kor előtt Palesztina területén is szerepelt. Jeruzsálem városát a SZOLIMOK békés népe alapította, akiket a semiták könnyen leigáztak. Jeruzsálem régi neve URSZOLIME. (Az ÚR, OR, ÖRŰ szónak ősnyelvünkben kör, karika, kerítés, és város értelme volt.) A zsidók egyik királya, aki e templomot újjáépítette és megnagyobbította, a SALAMON

Magyarország régiségleletei. Temesvár 1897, H. Fischer: *Weltwenden.* Leipzig 1921. IV. kiadás, Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia II. kötet.* II. kiadás, 98, Solymossy Sándor: *Magyar ősvallási elemek népmeséinkben.* *Ethnographia* 1925, Hadloff: *Sibirien*, II. 7, dr. Georg Buschan: *Die Sitten der Völker* IV, Nagy Bányai Perger János: *A magyar és hazája régente.*

²⁶⁵ A palócokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Herodotos, és Spamer *i. m.* II. 82, Diodorus Siculus, Berze Nagy János: *Magyar Népköltési Gyűjtemény* IX, Schliemann: *Mykenae*, Leipzig 1878, Woermann *i. m.*, Krohn *i. m.* 115, W. H. Roscher: *Ausführliches Lexicon der Griechischen und Römischen Mythologie.* Leipzig 1994. I/1. 122, Movers *i. m.* I. 539, dr. Kallós Zsigmond: *Hejgetés.* Martineum Könyvnyomda, Szombathely 1940, Hommel: *F. F. Communications* 61. Helsinki 1926, Gémeskutak kolonca. *Néprajzi Értesítő* 1916. 100, Spamer *i. m.* II. 580, 770, V. Semayer: *Oszttyák és erdélyi oláh ingek hímzése.* *Néprajzi Értesítő* 1907. évf. 108, Prinz Gyula: *Kirgiz nők viselete.* *Néprajzi Értesítő* 1908. évf. 85, *Népélet–Ethnographia* 1926. évf. VI. tábla, Pintér Sándor: *Palóc házak.* *Néprajzi Értesítő* 1909. 200, *Palóc bálvány és boldogánya.* *Pallas Lexikon* 1884, Novák József: *Az ágasfa használata.* *Néprajzi Értesítő* 1914. 227–229, Istvánffy Gyula: *Palóc házak szerkezete.* *Néprajzi Értesítő* 1911. évf. 239, Garay Ákos: *Szlavon házak.* *Néprajzi Értesítő* 1911. évf. 239, Weule *i. m.*, Wigand Ede: *Régi kert és művesei.* Bp. 1917. Deák Geyza: *Liliom és tulipán.* *Néprajzi Értesítő* 1910. évf. 195, Gróh *i. m.*, *Felvidéki fa–kultusz.* *Ethnographia* 1893. 114–115, Kahn *i. m.* V. kötet 180, Ristic Svetomer: *Cetiri srpske naradne pesme.* Belgrád 1913.

²⁶⁶ A pannonokra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Fáy *i. m.* 201, dr. Friedrich Creuzer: *Symbolic and Mythologie der alten Völker.* Leipzig und Darmstadt 1821. II. 267, Endrei Zalán: *A világ történelme.* Bp. 1906. I. 166, Brehm: *Tierleben.* 1900. IV. köt. 166, Malonyai *i. m.* Balaton melléke kötet, Horger Antal: *A magas fa gyümölcse,* Benedek Elek: *Az aranytollú madár.*

²⁶⁷ A szolimra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Movers *i. m.* II. köt. 1, *Political Geschichte und Staatsverfassung.* Berlin 1849, II. 2, *Geschichte der Colonien.* Berlin 1850. II. 3, *Handel und Schifffahrt.* Berlin 1856. II. 528, Creuzer *i. m.* II. 236, III. 208, Jerney *i. m.* I. 27, Gegő: *Moldvai utazás,* Gyárfás *i. m.* II. 241, H. Kiepert: *Atlas Antiquus.* Berlin 1963. IX. tábla, *Warhaftige Contrafactur Dess Wolgeberrnen Herren Nicolaus Graf zu Serin und Löblicher und Seliger Gedechtnis.* 1566, Spamer *i. m.* I. 319, Gyárfás *i. m.* I. 88, Fáy *i. m.* 75, Movers *i. m.* I. 417–424, Kandra *i. m.* 182.

vagy SZALOMON szolim nevet vette föl, aki hajlott a pogány szokásokra és igen bölcs és békeszerető volt.

A MAL, MARON, MALAJ, MARAN, MARATA, RAM, ROM vagy MARMAR nevű őstörzs²⁶⁸ nevéből származott az egyiptomiak saját romeszu, a cigányok saját rom neve, a római ROMULUSZ és REMUSZ, valamint RÓMA város neve, rómaiak Hadistene, a megfordított MARS, régebbi MARMAR. Fennmaradt MÁRMAROS, MÁRAMAROS táj és vármegye nevünk. A MALÁJ nemzetnév értelme vándor, vándorló (de volt bolyongó, vándorló, járó, járkáló értelme a palóc, azaz pelazg, a pannon, azaz vend és a jász, azaz jón vagy ijón nemzetnévnek is).

Magyar Adorján részletesen ismerteti ezen őstörzsek keletkezési és elterjedési helyein kívül műveltségbeli és vallási jellegzetességeiket is. Azaz vallási vagy kultusz-beli szócsoportjuk jellegzetes hangjait, számrendszerüket, ősvallási istenségüket, a vallásos alapjelképeket vagy a fő vallási jelképet, a vallásosan tisztelt növényeket, a vallásos színüket vagy fősínüket, a vallásosan tisztelt állatokat vagy szent állatokat, szent fémüket vagy ércüket, megjelenésüket, viseletüket, díszeket, harci fegyvereiket.²⁶⁹ Hozzáteszi még, mintegy felhívásként a magyar utókorhoz: Mindezekon kívül leírható és leírandó még őseink gyönyörű szellemi műveltségének fenséges erkölcstana, költészete, művészete és társadalma.

A magyarság ma is egyöntetű, nyelvészetileg nyelve egyöntetű európai ősnelv, amelynek kevés idegen eleme, ami a kereszténységgel és az osztrák uralommal került a nyelvbe, fölösleges és kiküszöbölhető. Tehát a magyarság nem ázsiai, sátoros eredetű és eredeti jegyeit elvesztett keverék nép, ázsiai eredetéről egyetlen történelmi nyom vagy följegyzés sincs. A komoly tudomány szerint nyelvünk a finnugor nyelvcsaládba tartozik, embertanilag is finnugorok vagyunk, és jellegzetesen földművelő nép. A minden oldalról közvetített és még tetszetős, romantikus színben is feltűntetett tévtan,²⁷⁰ az ázsiai, sőt mongol eredet ellenében ugyanakkor "a tényállás azonban az, hogy a magyarság ugyanúgy, mint a finnek, észtek és baszkok, Európa árjaelőtti lakosságának fönmaradott része, ami történelmi, nyelvi, néprajzi és embertani adatokkal pontosan kimutatható. A magyarság tehát eredeti őshelyén, a nehezen járható hegységek által körülzárt, tehát jól védett Kárpát-medencében, mindennemű viszontagság és későbbi betelepítések ellenére is mindmáig fönmaradott".²⁷¹ Magyar Adorján rámutat: a magyar és magyar törzsek jellegzetességei, amelyek az ő sajátos módszere által

²⁶⁸ A marmarra vonatkozó, Magyar Adorján által *uo.* felhasznált főbb szakirodalom: Sebestyén Gyula: *Regösök* Bp. 1902. 224, 239, *Buddhas Leben und Wirken*. Nach der Chinesischen Bearbeitung in das Englische durch Samuel Beal, in deutsche Verse übertragen von Th. Schiltze. Leipzig.

²⁶⁹ A Magyar Adorjától *uo.* felhasznált főbb irodalom itt: Wilhelm Bölsche: *Die Abstammung des Menschen*. Kosmos, Stuttgart, Hans Winert: *Stammesentwicklung der Menschheit*. Braunschweig 1951. 135–135, Gustav Schwantes: *Geschichte der Urzeit*, Tacitus: *Germania*, Brehm *i.m.* 461, 476, 482, Houston Stewart Chamberlain: *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*. München 1906, Ortutay Gyula: *A magyar nép művészete*, Magyar Adorján: *Magyar Építőlépés*. Kráter Kiadó, Bp. 1990, P. Gegő Elek: *A moldvai magyarok*. Buda 1838, Demetrii Kantemirs: *Beschreibung der Moldau*. Hunfalvy Pál: *Ethnographie von Ungarn*. Bp. 1877, Hermann Schneider: *Der Kretische Ursprung des phönikischen Alphabets*. Leipzig 1913, Ivan Leissner: *Jucatan majái. Film und Frau*. 1961. XII. 21. Erich Zehren: *Das Testament der Sternen*. Grünwald Verlag, Berlin, F. A. Herbig: *Az emberiség szellemi öröksége*. 14, Spamer *i.m.* I. 142, Kúr Géza: *A Csallóközről. Fáklya* 1965. Július–augusztus, Morus Richard Lawlinson: *Weltgeschichte der sexualität*. Hamburg 1956, R. W. Frazer: *Encyclopedia of Religion and Ethics*. London 1920, Bartucz Lajos: *Fajkérdés, fajkutató*. Magyar Egyetemi Nyomda.

²⁷⁰ Magyar Adorjánál a szándékos magyar hagyomány–pusztítás más példái: Az 1297-i zsinat tiltja a regösök hallgatását (de ebből a betlehemezés megmaradt), 1878-as bosnyák huszármészárlás Maglajnál, akiket az osztrákok szándékosan küldtek kelepcébe, Thierry Amadé: *Histoire d' Attila II*. 193. tervszerű avarirtásról számol be, anno 798 ugyanerről Auct. Anonym: *Vita S. Virgil*, Spamer: *Illustrierte Weltgeschichte I*. Leipzig 1893. 212. bizonyítja a sumír magyar nyelvcsaládba tartozását és ugyanakkor szlávoknak mondja a sumír műveltségi tárgyakat, Schwenck Konrad: *A szlávok mythológiájában az észteket szlávoknak mondja*, Woermann *i. m.*, ahol egyetlen magyar épületről, még az Országházról sem számol be.

²⁷¹ *Uo.* 75.

feltárulkoznak, az emberiség legrégebb műveltségéből vett részletek, melyek logikája sejteti a nagyszerű egészet. Náluk nincs szó semmilyen technikáról, gépekről, hanem csak szellemi dolgokról. Mivel ősműveltségünk valójában főképp szellemi volt. (Az első gép a két egymáshoz dörzsölt faág volt, amellyel az ősember a tűzgyújtást kezdte.)

A termelékenységi hatékonysággal együtt járó népeesség növekedések és egyéb okból való kirajzások, valamint a Csodaszarvas mondánkban ábrázolt kényszerű visszatérések, honvisszafoglalások nagymértékben árnyalják a kérdést, inkább az eddigiekhez képest fordított embertani magyarázat lehetőségét feltárva: Nem mi hasonlítunk a dináriakra, turániakra, pamíriakra és a többire, hanem azok a mi eredetileg odaköltözött népelemeinkre.²⁷² Azaz egy-egy esetlegesség, eltérés a nagy egésztől, önállósodott és saját jelleggel bíró fejlődési pályát futott be.

A fentebbi sorok ellentmondani látszanak a tudományos időrendi keretnek. Ha szó szerint vesszük, ellent is mondanának annak. Ám ez a mitikus szemlélet egy fajta eszmei szűrőt jelenthet csak, a tényleges események értelmezéséhez csupán segédeszközként használjuk. Természetesen Magyar Adorján mesészerű elképzelése a Pannon-tengerről és az abban élő őssálatokról semmiként nem köthető össze anyagi alakjában a ma itt élő emberrel. Ám a tudatról ma már joggal állíthatjuk, hogy rezonancia révén távoli tudatokra válaszolhat, és ezzel a tudatba kerülhetnek olyan képek, fogalmak, jelenségek, amelyek a közvetlen megtapasztaláson túl vannak. Ez a misztikum vélhető alapja.

Ebben a mítikus értelmén túl Magyar Adorjának igazat kell adnunk két szempontból is. Egyrészt a magyarság valóban nem az ázsiai sztyeppéiről vándorolt be mai hazájába, ám látjuk az ázsiai sztyepei vándorlás nyomait, de már az európai sztyeppén legelőváltás folyt. Másrészt abban van igaza, hogy a mai magyarság emlékezetében őrzi az ember ősi műveltségét, még ha nem is abban a részletezett felbontásban, ahogy azt Magyar Adorján tolmácsolja nekünk.²⁷³

1. 4. 3. Régészeti kultúrák és ideológiai alávetés

Egyértelmű, hogy a többmilliárd évesre becsült emberelőtti földtörténeti korszakok nyilvánvaló ellentmondásban állnak felfogásával, Magyar Adorján elemzései mégis érdekesekek, s arra intenek, hogy az emberiség és a magyarság őstörténetét nemcsak a régészeti kultúrák megjelenéséig lehet visszavezetni, hanem még tovább, esetleg a földtörténeti korszakokig is. Amint azt például Cser Ferenc munkássága²⁷⁴, vagy Varga Csaba írástörténeti műve²⁷⁵ is mutatja. Ehhez azonban el kell vetni azt a felszínes evolúciós hipotézist, amely szerint az ősember kezdetlegesebb volt nálunk, s figyelembe kell venni azt is, hogy állítólag a legtöbb fontos ősemberi lelet hamisítvány. A földtörténetben sem biztos, hogy minden megállja a helyét: ha a kisbolygó becsapódások okozta kéregelmozdulásokat, klíma-változásokat tekintjük, s az élővilág sorozatos kipusztulását, az evolúciót nem fejlődésként, hanem a lehetőségek élővilági kihasználásaként is lehet tekinteni, azaz nem feltétlen kell az embert eltüntetni a régebbi korokból, például a jégkorszakokból. Így még az is lehet, hogy másik bolygóról, vagy más naprendszerből érkezünk, esetleg baktérium formában stb, ahogy ezt a panspermia-elmélet hívei már felvetették, például a Nobel-díjas Francis Crick, a DNS atyja is.²⁷⁶ S vele vitatkozva Gánti Tibor egyértelműsítette: nem az élet, hanem a civilizáció ritka,

²⁷² És inkább tehát kulturális hasonlóságokról van szó, a genetika mostanában deríti ki a keleti kapcsolódások igen kicsi, szinte elenyésző arányát. – *A szerk.*

²⁷³ Ám az elmúlt negyedszázadban sok kezdeményezés indult a magyar műveltség ilyen részletes újraélesztésére. – *A szerk.*

²⁷⁴ Lásd Cser Ferenc. *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát–medencei eredetéről.* Szerzői Kiadás, Melbourne. 2000, különösen a 6. és 7. fejezetet.

²⁷⁵ Lásd Varga Csaba i. m.

²⁷⁶ Lásd Francis Crick: *Az élet mikéntje, eredete és természete.* Gondolat, Budapest. 1987.

tehát utóbbit tényleg kellett mesterségesen terjeszteni, amint ezt a mai űrkorszak is megcélozza, például a Mars irányába.²⁷⁷

Vagyis az ember és civilizációja egyszer csak megjelent a Földön, a Biblia és a genetika ámitás szerint Ádám és Éva leszármazottjaiként.²⁷⁸ S igaza lehet a jól ismert érvnek, hogy ha tényleg állatból fejlődött volna az ember, bizony ma is kifejlődhetne. S ha tényleg fejlődött volna valaha is az ember, olyan módon ma is fejlődnie kellene, aminek semmilyen nyomát nem látjuk, sőt találgatjuk, ma miért csak az egytizedét használjuk agysejtjeinknek. Az árulkodón felesleges szóismétléssel fogalmazott „evolúciós fejlődés” feleslegessé teszi Isten létét az ember számára, illetve kizárja a gondviselés lehetőségét. S az isteni elutasításával kizárja az ember isteni eredetét is, valamint a gondviselés elvetésével feleslegesnek nyilvánítja az emberi lelkiismeretet és felelősségvállalást. Így hát az evolúciós hipotézis elméletként bizony tömény ahumanizmust és ateizmust képvisel, illetve az evolúciós elmélet vallása istenellenes és emberellenes, nekünk magyarellenos. Különösen nagy bűnnek látszik, ezért, ex cathedra nyilatkozni mellette, illetve tényigazságként hirdetni, tanítani. Nemzedékeket téveszthet meg az ilyen tanítás, és a vallástalanság állapotát segítheti elő még a magukat vallásosnak tartók körében is. Megbontja ugyanis az Isten és a természet közötti emberi egyensúlyt, s az embert kiszolgáltatja a természet, illetve az Isten nevében fellépő embercsoportok kénye kedvének.

Ugyanakkor a visszaütesek vagy génátformálódások mutatta tényi valóság szerint, az ember teljes mértékben e világból való, ebből a világból van. Az emberi megismerés lehetőségei pedig azt mutatják, hogy a világ teljes mértékben emberből van. Erősíti ezt a szellem integráló szerepe, azaz a természeti valóság megfoghatatlanná feloldódása és a tudatunk ismételte világ látszólagos valósága, s hogy az ember nem szabadulhat sem a múlttól, sem a jövőtől, sem az elmúlt, sem az eljövendő tapasztalattól. Mindig a legegyszerűbb dolgokat a legnehezebb elhinni, és talán a legnagyobb hazugságokat a legkönnyebb. Legalábbis ez egy idő óta törvényszerű gyakorlatnak látszik, aminek okát csak az emberek között jelentkező anyagi nehézségek és erőforrás hiányok között kereshetjük, míg a józanész erejét gyengítő, korlátozó befolyás csupán előbbi ok következménye lehet. S van egy furcsaság is e téren, mert a közvetlenül ismert múltban felerősödött a jelzett káros, negatív irányzat, holott a történelem és a tudomány azt hirdeti erről a mai emberiségről, hogy összehasonlíthatatlanul nagyot fejlődött a közvetlenül elérhetetlen múlt embereihez képest.

Mégis a valóságban az emberek utóbbi tömeges elterjedése együttjár mind nagyobb alávetettségükkel, aminek anyagi és szellemi oldala teljessé egészíti egymást. Ez alól nem mentesíti őket a társadalomként felfogott emberösszesség meghirdetett magasszintű hatékonysága, hiszen ennek az állítólagos nagyfokú emberiség-teljesítménynek együtt kellene járnia a minden ember számára jelentkező anyagi és szellemi korlátok eltüntetésével. Azok viszont növekednek, sosem látott erővel és veszélyekkel. Az anyagi nehézségek egyik fajtája a környezetrombolás, illetve a károsult környezet helyreállításának elérhetetlenül magas költsége. Így van ez még akkor is, ha lehetséges a mainál sokkal több, akár több tízmilliárd embert elképzelni bolygónkon, hiszen az ember még viszonylag ritka a földön: ha a mai emberiség szorosan összehúzódna, még elférne a Balaton jegén. Vannak megoldási javaslatok, illetve forgatókönyvek például a hatvanmilliárdos emberiség ellátására élelmiszerrel a mai körülmények ésszerűsítésével is, ám a másíkfajta, a növekvő szellemi nehézségek felszámolása és az új szellemiség, új szellemű tudomány azzal kecsegtet, hogy a maitól jobb módszerekkel

²⁷⁷ Gánti Tibor: *Kontra Crick, avagy az élet mivolta*. Gondolat, Budapest 1989. (V. Gordon Childe-tanítványa is a Kárpát-medencét mutatja be ennek a civilizációnak az eredőjeként. Lásd Stuart Piggott: *Az európai civilizáció kezdetei. Az őskori Európa az első földművesektől a klasszikus ókorig*. Gondolat, Budapest, 1987. – A szerk.)

²⁷⁸ Azóta rámutattunk az Őséva–Ősádám modell lehetetlenségére. Lásd Cser Ferenc, Darai Lajos: Fontos tudományos tanácskozás elé. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 38. évf. 1. 125. sz. 2023.

https://epa.oszk.hu/01400/01445/00066/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2023_1_0025-0107.pdf. – A szerk.

lesznek orvosolhatók a bajok, például a tértechnológia segítségével. A filozófusok legalább, régóta figyelmeztetnek a valóságtól elszakadt szellemi befolyásolás veszélyességére, ami nemcsak egyéneknél egyoldalúsítja, pusztítja az emberi teljesítményeket, hanem az összemberit is lefokozza, zsákutcába viszi.

1. 4. 4. Emberi agy és valóság

A valóságot tudatos és nem tudatos képzeink, elképzeléseink, azaz elméleteink alakítják ki, s a tudatos valóság világgént jelenik meg számunkra. A mindennapok valóságától eltér a filozófia és a tudomány által felfedezett magánvaló valóság, amelyet az emberi agy érzékelésétől függetlenül létezten csak hasonlítás alapján ragadhatunk meg. Akár a felnagyított fényalakzatokat, akár a részecskegyorsítók érzékelhető eredményeit, akár az egyéb mérőeszközök kijelzéseit tekintve, ezek világa csak a hasonlítások révén válik számunkra valóságossá, s ezek a metaforák teszik lehetővé, illetve alkotják a tudományos megközelítést. E két valóság tehát ugyanannak a világnak a tagja, s elvileg a világ végtelensége végtelen számú eltérő valóságnak adhat otthont.

A szüntelen jelenné váló jövő s múlttá váló jelen természetét az ember hasonlóan dolgozza fel, mint az érzékelhetetlen magánvaló valóságot. Így jövődőlés–emlékezet–képelet hármassága egybemosódik, azonosnak látszik, amint a negyedik szereplővel, a világgal is. Bár utóbbi, mint láttuk, ezen kívül még számtalan valósággal bírhat. A jóslási, a tudományos és az emlékezeti tudatosság valóság-eredményeiről rögzített beszámolók szintén könnyen összemosódtak az elmúlt korokban, különösen ha sok idő elteltével elkallódtak, elfelejtődtek létrehívó eszközeik és gondolkodási eljárásaik. Így a mítoszok, mesék, mondák ezeknek a keveredett valóságoknak a felidézői, és ma már nehéz elválasztani bennük a különböző valóságtartalmakat.

Ugyancsak eltérő valósági természetű a hipnotikus (vagy hipnotikusan megváltozott) tudattartalom, aminek világáról valószínűleg az egyes mesék, mondák és mítoszok szintén tudósítanak. Mindenesetre e többretegű világ valóságtartalmai előhozhatók a jelen tudományos megközelítései révén, a múltbeli emlékezet feldolgozása által és a hipnózisból származó információk megfejtése segítségével. Az így kapott eredmény viszont azért nem csupán a világ három arcát fogja mutatni, hanem elvileg sokkal többet, mert ha a részecskevilág, a róla alkotott képet, a mérőeszközök természetének megfelelő valósággal válaszolva, maga is elbizonytalanítja, azaz megsokszorozza, akkor ugyanez elmondható a mesék és mítoszok képviselte valóságokról és a hipnotikus valóságokról is. Mintha a részecskék, ill. a hipnotikusan felidézett események a tudatosság, a mérés, a képelet számára adott valóságon felül máshol is érdekelnék lennének, a miénktől különböző téridőkben.

Az eddigiek fényében remélhetően csak múló állapot, amit a felvilágosodás félresiklása óta tapasztalhatunk, hogy a mitikus emlékezet és a hipnotikus álom beszámolóit kiiktatták a tudomány vizsgálandó tárgyai közül. Ugyanezt nem sikerült megtenni a magánvaló valóságot az érzékelhető jelenségvalóságtól egyértelműen elkülönítő kanti filozófiával, de azt mégis sikerült elérni, hogy a kantianizmus elméleti eredményei csupán a természettudományos gondolkodásba mentek át, a társadalomtudományiba nem, előbbi rég nem látott magas színvonalra emelve 20. századi eredményekkel, különösen a részecskefizikával. Ugyanakkor a társadalomtudományok vészes hiányosságai és végzetes hibái, és egyáltalán a tudománynak a társadalom irányítása terén történt háttérbe szorítása a legjobban a kanti tanítás feldolgozásának leállításával magyarázható. Megfigyelhető tényei ugyanis nincsenek a társadalomtudományoknak sem, hanem csupán a társadalmi folyamat attitűdjei, vélekedések, hiedelmek léteznek. Ezért a társadalomtudományi tudás introspekción alapul és szubjektív jellegű. A társadalmi jelenségek összetettek, megfigyelésük nehéz, elemzésük elméleti kevésbé prediktívek. Az a tudás, amitől a társadalom élete függ, nagyrészt gyakorlati jellegű és

nem koncentrálnak egyetlen fejen, mert igen komplex, s mert habitusokban és diszpozíciókban ölt testet, s ilyenformán többnyire olyan tagolhatatlan szabályozások és szabályok irányítanak mindannyiunkat, amikről nincs tudomásunk.

A kantianizmus társadalomtudományi jelenlétén kívül ugyancsak nagyon hiányzik a mai tudományból a másik két terület, a mítoszos emlékezet és a hipnotikus látás lehetséges és elvárható eredményeinek a feldolgozása, beépülése. A mítoszok úgynevezett nem hivatalos feldolgozása renegát kutatók, újságírók, természettudósok, látnokok, sámánok, törzsi varázslók és gyanúsak tekintett megszállottak részéről, nélkülözi a rendszeres megközelítés, a tudományos célkitűzés és nyilvánosság eszközeinek segítségét. Így bármilyen szenzációs részeredmény sem képes igazi áttörést megvalósítani, és kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatni a csillag-mítoszok közvetítette valóság tudományos értékeiről, hasznosságáról, s a mában való kiváló alkalmazhatóságáról. Viszont az már kezd nyilvánvalóvá válni, hogy a földi katasztrófák és elkerülésük, túlélésük témakörében ezeknek a mítoszoknak a feldolgozása és felhasználása sok mindennel tudná kiegészíteni a jelenben érvényes tudományt. És a mítoszok által közvetített ismeretek hézagait ugyancsak kiegészíthetik a hipnózisban szolgáltatott információk. A hipnózisnak az orvosi hipnózis esetein kívül olyan formái is relevánsak itt, mint a különböző látnoki közlések, múltba és jövőbe tekintések, vagy a különböző korábbi vallási események újra átélése, a vallásalapítók és főbb szereplők régi cselekedeteinek vagy mai üzeneteinek közvetítése.

1. 4. 5. Szellem és Világegyetem

Másik kérdés, hogy ma a redukcionizmus uralkodik a tudományosságon, ami elvileg nem engedi meg valamiféle szellemi valóság közvetíthetőségét felénk. Helyette az elvi szintre redukált, vagyis igazából nem is létező, elvonatkoztatott anyag dominanciája érvényesül a tudományos magyarázatokban kiinduló alapként. Ennek az anyagnak ekkor viszont olyan feltételezett tulajdonságai kapnak főszerepet, amik nagyban elétérnek a puszta anyagi szinttől, azaz mégsem az anyag maga a kiindulás, és a monizmusból nem szándékolt dualizmus, pluralizmus lesz. Pedig minden tapasztalatunk a világegyetem egységére mutat. És ez az egység, mint láttuk, nem lehet puszta anyagi egység, mert az anyag hatásaként a mutatkozó jelenségek megragadhatatlanok. Inkább fordított a tapasztalat, azaz bizonyos, logikai alapozású szellemi jelenségek hatása, egyfajta rendezettség és rendszerszerűség ragadható meg konkrét anyagi jellegű élettelen és élő jelenségek esetében. S mivel a világ egységes, a társadalom és az ember természete is ugyanolyan kell, hogy legyen. A társadalom és az ember egysége persze a világegyetemmel is fennáll, hiszen annak részeként és azt valamennyire felfogóként, megragadóként szerepel mindkettő. Ez a világ–ember–társadalom hármas egység csak akkor magától értetődően természetes, ha mind a három, azaz minden a világon logikai–szellemi jellegű, még az anyag is.

E szellemi szentháromságban tehát a világegyetem a szellemi teremtő atya, az ember a szellemi megváltó fiú, és a társadalom a szellemi megszentelő lélek. Ahogy a társadalom emberekből áll, az ember természetből, azaz világból épül fel. A természet kígyó pedig úgy harap a társadalom kígyó farkába, hogy mindkettő feloldódik a lét hordozójában, az emberben. Azaz a természet atom alatti építőkövei energikus szellemként eltűnnek a boncoló ész elöl, míg a társadalom annyiban állhat fenn, amennyiben az emberi agyak szellem formában összekapcsolódnak. Ezért helyes egységes módszerrel közelíteni az élő és élettelen külső természethez, valamint az emberi és társadalmi belső természethez. És ez a módszer azért nem lehet a fizikai természet vizsgálati módszerének a puszta kiterjesztése, mert az képtelen megragadni a szellemi folyamatokat, mialatt a szellem irányából az élet és az élettelen természet mind jobban megközelíthető.

Friedrich August von Hayek (1899–1992) konzervatív liberális gondolkodó az emberi értelem tevékenysége kantiánus jellemzésével eléri a társadalom és a természet megismerési módszerének azonosságát, azaz a társadalomban élő ember természetét alkalmazza a megismerésben. E módszertani megfontolás elkülöníti a természet és a társadalom tanulmányozását, megkülönbözteti az emberi természet természeti, szellemi és társadalmi jellegzetességeit, és megkülönbözteti az ember világát az általa még nem elsajátított világtól, valamint következtet a társadalmat berendező, irányító és fenntartó legjobb alapelvekre. Fontos látnunk, hogy az emberi elme hasonlítás által ragadja meg a világot, a már ismerősről haladva az ismeretlen felé, a metaforikus gondolkodás a természettudományt is jellemzi.²⁷⁹

Mínt hogy mindennek felfogása elérhetetlen lenne az emberi értelem nélkül, elsőrendűen fontos az értelem természetének a vizsgálata. Miáltal remélhető, hogy többet tudunk meg a világról és saját magunkról, valamint a társadalomról. A vizsgálat végeredményeként előálló kép azonban, érthető módon, nem sokban különbözik azután attól, ahogyan a külső természetet, magunkat és a társadalmat amúgy is látjuk. Különösen a kozmogónia, a földtörténet, ill. világtörténet, az organikus egyedfejlődés és a társadalomtörténet elméletei által láttatottaktól tér el igen kis mértékben. Azaz kizárhatatlan befolyással bírnak mindezen elméletek megszületésében és érvényesnek tekintésében az évezredek, évmilliók tapasztalatai, illetve tapasztalatvesztései, valamint az utóbbi elleni emberi küzdelem eszközei, eredményei. Például ilyen a vallás, amely az egyik olvasat szerint az ember számára legfontosabbra figyelmeztet, a szentség formájában. Jobb olvasat természetesen, – s nem áll ellentmondásban az előzővel – hogy a mítosz az eltűnt tudás elromlott hírnöke, amikor és amiben már nem értették, miről is van szó: miről szól a mese. Azaz a mese a legpitiánerebből a legfontosabbá válik ebben az olvasatban.

Így például az említett *Hamlet Malma* tanulmány, „vizsgálja az emberi tudás eredetét és mítoszok révén történő átadását. Amióta a görögök megalkották azt a nyelvet, melyet mindennapjainkban tudományos leírásra használunk, a mitológia és a tudomány külön utakon fejlődik. De vajon mi volt a görögök előtt? Mi lenne, ha be tudnánk bizonyítani, hogy az összes mítosznak közös eredete van: az égi kozmológia? Mi van akkor, ha az istenek – lakóhelyeik és tetteik, – csupán az égi tevékenység rejtjelezését, – a térbeli és időbeli tájékozódás alapjait – az összetett csillagászati adatok megőrzésére szolgáló nyelvet képviselik? A tudomány adataira, történelmi és irodalmi forrásokra támaszkodva, a szerzők azt állítják, hogy mítoszaink az írásbeliség előtti csillagászat maradványai – egy szigorú és igényes tudományé, melynek érvényét és pontosságát háttérbe szorította, majd a feledésnek adta át a kibontakozó görög–római világkép. Ez az elbűvölő könyv kétségbe vonja a nyugati tudomány öntelt feltevéseit a tudás egyre gyorsabb fejlődéséről és átadási mechanizmusáról. Kulcsfontosságú és eredeti tézis fejlik ki e könyvben, melyet mindenkinek el kell olvasni, akit érdekel a tudomány, a mítosz, és a kettő kölcsönhatása.”²⁸⁰

A mítoszok hatalmas területeit elemezve pedig kimutathatók a magas civilizációk övezetében az összefüggő, kódolt nyelvi univerzum maradványai. Ez az egész földre kiterjedő közös nyelv figyelmen kívül hagyva a helyi ismereteket, az általános keretekre, szerkezetekre, a mozgásokra, a mértékekre, a számokra, a képletekre, a számtanra, a mértanra és a logikára figyelt.²⁸¹ Ez a közlésre szolgáló képnyelv a természet törvényszerűségeinek megfigyelésén és

²⁷⁹ Bővebben és könyvészeti adatokkal lásd: Darai Lajos: „Friedrich Hayek alkalmazott nevelésfilozófiája: Azonos tudományos módszerrel alkotott egységes világkép a természet-, ember- és társadalomismeretek oktatása számára.” *Szabadpart. Társadalomtudományi, művészeti és irodalmi folyóirat.* www.kodolanyi.hu

²⁸⁰ Giorgio de Santillana & Hertha von Dechend: *Hamlet malma. Értekezés a mítoszokról és az idő szerkezetéről.* Pontifex Kiadó, h. n. [Debrecen] MCMXCV. Fülszöveg.

²⁸¹ Lásd: Molnár V. József: *Vázlat a természetes modellezéshez.* A Gödöllői Művelődési Központ módszertani füzet, 1986. (Vesd össze az erről szóló tanulmánnyal ugyanebben az Acta-számban. – *A szerk.*)

a napi élet eseményeinek megosztható tapasztalatán alapult. A mítosztörténet törvényekkel vagy szabályokkal összhangban álló rendezetten kifejezett rendszerként pedig a rendezett gondolkodás alapjául szolgált. A csillagászat csillagfejtő jelkódjaként nyújtotta az írásos nyomokat megelőző közös nyelv és tudás állandó elemeit, például bizonyos meghatározott helyen lévő égi fénypontok összekötésével adta a csillagképeket, amilyen a Kis Medve és a Nagy Medve és más ilyen égi állatok, illetve emberalakok, mint például Orion Vadász, az Ikrek stb. Ma még ismeretlen előttünk, hogy az összefüggő egészt alkotó mitikus állatmesék „állatrendszertanát”, illetve az égi történetek értelmét miért nem ismerjük. Talán azért nem, mert a rendszernek az egész világon szétszóródott maradványai különböző nyelvek és kultúrák közötti átadás-átvétel révén nagyarányú változáson mentek keresztül és váltak rendkívül nehezen azonosíthatókká. Vagy pedig azért nem ismerjük, mert a különböző korokban bekövetkezett átfogó hatású földi katasztrófákból csak ennyire töredékes formájú ősi tudás menekülhetett meg számunkra.²⁸² Valamint a harciassá vált utolsó féltucat évezred romboló hatása miatt, amikor már túlnyomó részben a hatalmi szempontok érvényesültek a mitológiai eszmeiségben.²⁸³

Meg kell említenünk egy magyar azonosítást Jankovich Marcell részéről.²⁸⁴ A László Gyula által kiválóan feltérképezett²⁸⁵ Szent László legenda eléggé közismert történetének templomi falképeken ábrázolt négy jelenete ugyanis megfelel a Föld északi féltékéjéről látható csillagképi együttállásnak a két-két napforduló és napéjegyenlőség idején. Igen érdekes a például az a csillagképi ábra, amely egész bonyolult jelenet, amikor a megmentendő lány azzal segíti a megmentőt, aki nem bír az ellenféllel, hogy éppen a Sarlós csillaggal vágja el annak Achilles-inát vagy horgasinát. Vannak más azonosítások is, például a Júlia Szépleány balladával kapcsolatosan, amelynek még keresztényesített változatán is áttör a csillagmítoszi eredet. Viszont, érdekes módon, a mítoszaikat, kimutatottan, már az ókori indiaiak és görögök sem értették, nem tudták megfejteni, hogy azok miről szólnak, vagy hatalmi érdekből eltorzították. Például a görögök az Aranygyapjú legendáját. Amiért is az így keletkezett tudásúrt előbb a mítoszmese megváltoztatásával, majd annak ideologikussá, filozofikussá változtatásával próbálták betölteni. Ezzel teljesen összhangban, Huszka József kimutatta, hogy a honfoglaló magyarok díszítő jelképei igazibbak, közelebb állnak az eredeti alakzatokhoz, mint a 2000 ével korábbi műkénéi ábrázolások. Például a polipmotívum esetében az még a szívégeken felismerhető, a műkénéi szívforma esetében azonban – ahogy ma egyébként a szívet már mi is rajzoljuk – teljesen stilizált és felismerhetetlen.²⁸⁶ Fontos tudni, amit Huszka fejtett meg, hogy a korai állatábrázolások, elvesztvén eredeti formájukat, stilizáltan sormintává, illetve virággá alakultak, például a három vagy négy szív szírmű boglárók és rózsák.²⁸⁷ A jelképek útját követve Huszka nyomon követi eme magyar indítékok kivándorlását a Kaukázusig, onnét Kis-Ázsián keresztül a Levantéig és a görög szigetekig, majd vissza a Kaukázusba, onnét a Turáni-alföldre, onnét tovább Kelet-Kínába, majd vissza Észak-Indiába, s utóbbiak egy része szerinte később visszatért a Kárpát-medencébe.

Ha mi a mítoszok eredeti értelmét ennyire ismertük, nem csoda, hogy elterjedt rólunk: a magyar nem filozófus alkat. De nem azért tehát, amivel vádolni szoktak, hogy begyepesedett a

²⁸² Vö.: Graham Hancock: *Istenek kézjegyei. Kutatás a kezdetek és a vég után.* Alexandra Kiadó, Pécs. é. n.

²⁸³ V. ö. Darai Lajos: A körgánok hatalmi párhuzama: erődített élettér. *Acta Hist. Hung. Tur.* 30. évf. 2. sz. 2015. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00013/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_2_156-204.pdf. – *A szerk.*

²⁸⁴ Lásd: Jankovich Marcell: *"Csillagok között fényességes csillag". A Szent László-legenda és a csillagos ég.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest. 1987.

²⁸⁵ Lásd: László Gyula: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon.* Corvina Könyvkiadó, Budapest. É. n.

²⁸⁶ Lásd: Huszka József: *Honfoglaló őseink ornamentikája.* Különlényomat a Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye 1910. évf. V–VI. füzetéből. Pátria Rt, Budapest. 1910.

²⁸⁷ Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története.* Nyes Csaba magánkiadása, Budapest. 1994. Az 1930-as kiadás reprintje.

gondolkodásunk, hanem éppen a fordítottja, a többletismeret miatt. A filozófia kultúrtörténete egyébként képes bemutatni azt a rekonstrukciós kísérletet, amit a különböző korok filozófusai és filozófiai iskolái hajtottak végre az ősi tudás jellegzetességeinek, illetve lehetséges aktuális megjelenésének feltárására, felmutatására a hatalmivá vált környezetben.

Mínthogy a Kr. e. 6. században rendszeres kutatás indult a mítoszos teológiai világmagyarázat legfőbb kérdéseinek – a természet, a világ hogyan és miből keletkezett, miként működik és ismerhető meg – megválaszolására, ez lett a görög filozófia első, kozmocentrikusnak nevezett korszaka (Kr. e. 600–425). Színhelyei a görögség kis-ázsiai ión (Milétosz, Epheszosz) és dél-itáliai dór (Kroton, Elea) gyarmatai, majd pedig az attikai Athén. A késői tisztultabb, rendezettebb mitikus világfelfogás központja Zeusz, az istenek atyja és uralkodója, a közöttük lévő egységes rend fenntartója és őre. Ez a rend az emberekben, Zeusz alkotásaiban az erkölcsi törvény természetes felfogása. A természet rendjét, törvényeit az addigi gondolati eredményekből kifejlődő természetfilozófiai iskolák törekedtek megragadni azzal, hogy a természet keletkezését konkrét végső okból (arché: kezdet, elv, principium) magyarázták. Ezzel a világ, amelyet elődeik korábban genetikai folyamatnak ábrázoltak, az ő felfogásukban fokozatosan önszabályozóvá lett.

Akkor is így van, ha a filozófia módszere az első, eredeti feltalálás megismétlését, s akkor is, ha a filozófia csupán az ősi tudás maradványainak megőrzését és egészévé tevését segítette elő. Ugyanígy lehet az újkókor forradalmi módon megjelenő és hatékony vívmányait is az ősi tudás egy-egy meghatározó központból való szétterjedés folyamatának tekinteni. Ez a kettősség még az ókori világ csodáira is áll: ezek modern értelmezése nem megoldott, mert utánozhatatlanságuk nem egyértelmű. A belátható történelmi időn belül a neolitik forradalom eredményeképpen valósult meg az emberi közösség terjeszkedése, új területek benépesítése. A templomgazdaságok fejleményeiként közösségi-óriásgepi²⁸⁸ teljesítmények jelentek meg a folyammellékeken, azaz mezopotámiákban: nagyarányú öntözés, hatalmas falak és tornyok, épített hegyek, piramisok, templomok, paloták, városok. A csillagászat, a matematika, algebra, geometria úgy fejlődött, hogy közben Babilóniában Hold-kultusz, Egyiptomban Nap-kultusz érvényesült. Az ókori Keleten szükségessé vált az írás széleskörű felhasználása, minek során eleinte kezdetleges fogalomosztályozás érvényesült. A nyelv grammatikai és a fogalmak logikai elemzésével a szótagírás lehetővé tette, hogy egyszótagú szavakból összetettek alakuljanak. Ezt a lehetőséget a legjobban az agglutináló nyelvek tudták kiaknázni. Végül a hangírás teljes elvonatkoztatáshoz vezetett a jelölő és a jelölt viszonyában, ami idővel az írásbeli kultúrák, s jelesül a filozófia megjelenéséhez vezetett.

Mivel 8000 évnél korábról az emberiség csak elenyészően kevés, a véletlen szerencse folytán megőrződött régészeti lelettel rendelkezik, a belátható történelmi időn túli időkben, vagyis az írásos emlékekkel nem, és egyéb emlékekkel is alig rendelkező korszakokban való tájékozódás nehéz. Az elérhető tényösszefüggések alapján azonban a neolitik forradalomról a következők pontosíthatók: „Az ún. átmeneti kőkorban, – de azt megelőzően is, pl. a Szeleta, pilisi, gerecei ún. barlangi-gravetti műveltségnél – már megtalálhatók azok a finom, apró kőpengék, amiket a későbbi Zagrosz-hegységi műveltségek is görbe fába vagy csontba illesztettek és sarlóknak használtak²⁸⁹ Megtalálható volt a föld puhítására, lazítására használatos kapa, megtalálhatók voltak mindazok az eszközök, amik egyébként az újkókor kellékei, eszközei. Csak egy elhatározásra, vagy kényszerre volt szükség ahhoz, hogy ezeket általánosan

²⁸⁸ Lewis Mumford: *Az óriásgepi*. Európa, Budapest. 1985.

²⁸⁹ Lásd Gáboriné, Csánk Vera: *Az ősemlék Magyarországon*. Gondolat, Budapest. 1980. 246, 248; Ryan, William & Pitman, Walter: *Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History*. Simon & Scuster, N. Y. 1998. 173 hivatkozik a natufi műveltség i. e. 9000–8500 közötti idején használt görbe szarvas agancsba illesztett pengékből kialakított sarlóra, amivel a vad árpat aratták az Eufrátesz kanyarjában, Abu Hureyra mellett.

felhasználva az ember áttérjen egy földművelő gazdaságra, azaz a halászó/vadászó, élelmiszergyűjtő gazdaságról az élelmisztertermelőre. Ez pedig az újkőkor legfőbb jellemzője. A Kárpát-medence kész volt egy újabb korszak műveltségét befogadni, amit ugyan többen *újkőkori* vagy *mezőgazdasági forradalomnak* neveznek²⁹⁰ jóllehet az újabban előkerült adatok cáfolják²⁹¹ azt, hogy ez az átalakulás 'forradalmi' módon zajlott volna le."²⁹²

A világpusztulások, özönvizek, tűzözönök mondai hagyománya sincs még tudományos kronológiába rendezve. S az írott hagyomány ókorra utaló részei szinte teljes mértékben ideológiai szempontok szerint lettek csoportosítva és megőrizve, s a tudományos feldolgozásuk hiányzik. S ennek hatása napjainkban még uralkodó a tömegképzésben és a tömegközlésben. Ugyancsak hiányos a mítoszok feldolgozása, értékelése, az átadás-átvétel megértési zavarainak, roncsolásainak kiküszöbölése, s a rekonstrukció. Például a két bibliai teremtéstörténet hasonlósága a korábbi, mezopotámiai *Enuma elisszel* nyilvánvaló. Az Enúma elis – a Kr. e 18. századi eredetű mezopotámiai teremtéstörténet – azzal, hogy Marduk babiloni istent teszi főistenné a korábbi (szumér) istenek fölé, az Óbabiloni Birodalom vallási törvényesítője lett. Ekkor a korábbi szumér teremtéstörténeteket átköltötték. E költemény szerint az édes és sós vizű tenger (Apszu, illetve Tiámat) összekeveredéséből – ahol Apszu az apa – származik a világosság és a sötétség (Lahmu, illetve Lahamu). Tőlük származik még a felső és az alsó világ (Ansár, illetve Kisár), valamint az alsó és felső világ két ura (Anu, illetve Ea), s végül a levegő istene (Marduk). Az őskáosz két istene (Apszu és Tiámat) harcol a nyugalmat megzavaró fiatal isteni utódaival. A harcból Marduk kerül ki győztesen és az istenek királya lesz, akik Marduknak fényes templomot emelnek, és ott dicsőítik. Marduk pedig lakhelyeket készített az istenek számára és ember teremtett az istenek szolgálatára.

Isten a bibliai első teremtéstörténetben egy hét alatt teremtette a mai világot. A hét nap az emberi munkaritmust tükrözi: hat napig dolgozott és a hetedikén megpihent. A teremtés hat, illetve hét részre felosztása az Enúma elisre emlékeztet. Istennek héber Elohim neve a korábbi több istenhit maradványa. Ő maga őslétező és láthatatlan (testetlen), semmiből – szó által – teremt. Két szakaszban, három-három napig tart a teremtés. Az első szakaszban Isten az ellentétek szétválasztásával megteremtette a világ alapjait. A második szakaszban pedig a már létező világot díszítette fel. A föld növényekkel és állatokkal való feldíszítésének motívuma ugyancsak előfordul az Enúma elisben. Amit megelőz a sötétség és a világosság (isteneinek), valamint a felső és alsó világ (isteneinek) és urainak teremtése. Ott is előbb teremtik meg az eget és a földet (Tiámat két feléből) és csak azután a Napot, a Holdat és a csillagokat (istenek lakhelyeül). Utolsónak agyagból (meg Kingu véréből) formázzák az embert. A bibliai teremtéstörténet második részében – amely időben megelőzi az elsőt – Isten neve Jahve–Elohim, azaz Úr Isten. Ebben, akárcsak az Enúma elisben, nincsen konkrét idő. A teremtés kezdete az ég és föld megalkotása. A föld még kihalt, élettelen, kopár föld. Két dolog hiányzik: nincs eső, azaz víz, mint életfeltétel, és nincs ember, aki a földet művelje. Másodszorra történik a nedvesség és a víz megalkotása. Harmadszorra pedig már az ember megalkotása. Az első teremtés történetben az ember az utolsó élőlény, akit Isten megteremt, itt pedig az első élőlény a Földön.

Az őskori, Homérosz és Pheidiasz műveit megelőző, hosszú idő kezdetleges vallásának maradványai – hagyományos tudományos felfogásunk szerint – sokféle csökevényes formában maradtak fenn: preanimisztikus és animista képzetek, fetisizmus, halottkultusz, totemista eredetű elképzelések. Ám elképzelhető az ősi tudást elismerő csillagászati, csillagképi magyarázat is, ami azonban még nincs részleteiben pontosítva. Jellegzetes fétis például az a Thespiaiban tisztelt faragatlan kő, amelyet Erósz képmásaként később, Praxitelész klasszikus

²⁹⁰ Childe, Gordon V.: *What Happened in History*. Penguin books, Harmondsworth. Reprinted in 1954. 54.

²⁹¹ Pringle, Heather: The Slow Birth of Agriculture. *Science* 282, 1450.

²⁹² Cser Ferenc *i. m.* 134.

szobra mellett is megőriztek. De tisztelték az isteneket oszlopok formájában is. Az élő természet tárgyait tisztelő fakultusz a Zeusz dodonai jósló tölgyfája, vagy Apollón babérfája, mely a monda szerint az isten szerelmével üldözött nimfa átváltozása. A halottkultusz később a héroszok tiszteletében folytatódott. Az állatalakú istenek emléke, főként az átváltozási mondákban, az alacsonyrendű vagy félistenek állati formáját részben megőrizte. Ennek emléke a „tehén szemű Héra”, a „bagoly szemű Pallasz Athéné”, a Poszeidon Hippiosz (ló), Apollón Delphiniosz (delfin) vagy Lykeiosz (farkas) megjelölés; valamint az isteneket állatokká átváltoztató mítoszok. Zeusz bikaként rabolja el Európét, hattyúként csábítja el Lédát, kakukk madárként feleségét, Hérát; és Kallisztó nimfát, az arkádiai ős Arkas anyját a féltékeny Héra, ill. a mentő Zeusz medvévé változtatja. Vesd össze a Bika, Hattyú és Medve csillagképekkel. Az isteneknek szentelt állatok, Zeusz sas madara, Pallasz Athéné baglya, Aszklépiosz kígyója szintén hasonló eredetűek; amint a félállati istenalakok: szatírok, szirének vagy szilének, kentaurók, tengeri félistenek, a kevésbé előkelő bikafejű folyóisten Achelóosz, s a kecskeszarvú és kecskelábú Pán, a pásztorok istene.

A történeti kort megelőzőkét két évezredben, a görögség létrejötté idején, azaz a bevándorlók és az őslakosság összeolvadási folyamatában alakult ki a görög istenvilág is. Héra, Athéna, Artemisz, Hermész, Héphaisztosz az őslakók istenneve. Poszeidón, Démétér, Dionüszosz pedig kettőseredetű. Az őslakos neolitikori parasztkultúra és a bronzkori krétai civilizáció vallásában kis házi szentélyek, szabad ég alatti vagy barlangi kultusz helyek voltak a szertartások helyei, ellentétben az ókori kelet monumentális templomaival. A természetimádat, a növények és állatok tisztelete, valamint a termékenység kultusza természetközelségre utal. A különböző formában megjelenő nagy anyaistennő, és egyáltalán az istennők, papnők kiemelkedő szerepe a matriarchátus maradványa. Az őslakókkal gyorsan összeolvadó bevándorló görögség politikai és nyelvi uralmával együtt járt az előbbieket kulturális és vallási fölényre. Az első görög műkénéi magaskultúra vallásossága forrásanyagában alig különbözik a krétaitól. Az itteni első olvasható, lineáris B előtti írásmódú táblácskák istennevei már jellegzetesen görögök: Zeusz, Héra, Poszeidón, Athéna, de vannak elolvasatlan, ismeretlen istennevek is. Egyeztetésük a homéroszi istenekkel még nem történt meg, de bizonyosan a görög vallás gyökerei. S ez a kor az előkészítője annak a nagy átalakulásnak, ami a műkénéi kor végén a görög világban és kultúrában végbement. Az átalakulás vallási eredménye a korábbi kezdetlegesen ember alakú istenképzet abszolúttá válása, a teljes vallási antropomorfizálódás, amihez hozzátartozik az istenek határozott megkülönböztetése, szerepük erőteljes hangsúlyozása, alá- és fölérendeltségi viszonyaik s rokonságuk szabályozott mivolta. A korábbi személytelen természeti démonokból hosszú fejlődés eredményeként emberi alakban kikristályosodott görög istenek végleges képének kialakítója, megnevezője, működésük leírója Homérosz, rendszerezőjük Hésziodosz volt. Az istenek eme családját a Kr. e. 5. századi Hérodotosz-féle költői megelevenítő megfogalmazásból ismerjük, amely megformálást a filozófus Xenophanész éppen túlzott emberszerűsége miatt ostromozott.

Részben a brahmanizmust megújító buddhizmusra és dzsainizmusra mint kihívásra válaszolva, részben a benne rejlő különböző eltérő tanítások kibontakozásaként, a hinduizmusban több filozófiai irányzat is létrejött, de ezeket vallási tartalmaik miatt többnyire nem sorolják a filozófiatörténethez. Ugyanez érvényesül a kínai filozófia esetében is annak erős taoista és konfucianus vallási vonatkozásai miatt. A hindu szent irodalomban a Kr. e. I. évezredből a Purána (régii történetek) 18 fő gyűjteménye ismert, későbbi (Kr. u. 4–10. századi) kiegészítésekkel. A legnépszerűbb a Bhágavata-Purána (Történetek az Úrról), a Visnu-hívő hindu bhágavata irányzat szent könyve, amely Krisna életének korai szakaszát beszéli el, gyermekkorát és a marhapásztorok között töltött éveket. A puránák témakörei jelentős mitológiai forrásokként szerepelnek, és Visnu, Siva vagy Brahma kultuszával foglalkozó szövegeket tartalmaznak. Foglalkoznak a világmindenség elsődleges, és – az egymást követő

megsemmisüléseket követő – másodlagos természetével, az istenek és a szentek családfájával, a nagy világkorszakok és a királyi házak történetével. A puránák világképe szerint a világrendszer a következő: A Föld korong alakú, közepén Méru-hegy áll, körötte terülnek el a tengerek és a kontinensek. A föld alatt kígyószellemek, démonok lakta alvilágok és büntetés-végrehajtó poklok vannak. A föld felett többemeletes felső világok léteznek, istenek és szellemek lakhelyei. Mindezt réteges burkok, világtojások veszik körül, melyekből végtelen sok lebeg egymás mellett az üres térben.

A régészeti és kultúrtörténeti tudományos igényességgel kikutatott mítoszanyag rendszerezése, általános érvényű kiértékelése még csak a kezdeteknél tart tehát, s alig megy túl a tudós körökön. Például akár a görög, akár az indiai mítoszok jelentéseinek megadása számunkra hiányokat, torzításokat mutat. A mítoszmagyarázat hiányosságainak pótlása azonban csak az egész emberiség már feljegyzett mítoszai és a ma is élő mítoszkincs, mitikus hagyomány teljes körű összegyűjtésével és annak rendszerét, egyéb tudományos vonatkozásait feltáró megfelelő feldolgozásával vihető végbe. Az őshagyományi világszemlélet nyomai tehát megtalálhatók a filozófiát megelőző vallási és bölcséleti rendszerekben, amelyek nem világmagyarázatok, hanem az élet célszerű és bölcs felhasználásának útmutatói. Így a filozófia termőföldje az a vallás volt, amely lehetővé tette az ókori civilizációk csodáit.²⁹³

Azért nem lehet mindezt kézlegyintéssel elintézni, mert a metaforikus, azaz hasonlító eszünk alacsony szinten is működik. Így a mai legmagasabb tudást is a tegnapi legalacsonyabb képeihez, összefüggéseihez hasonlítja, azaz a józanészhez; és viszont: a legalacsonyabb rendűnek tekintett mesék is hordozhatják a mainál sokszorososan fejlettebb tudás és civilizáció hasonlított-konzervált elemeit, információit. Mindeme bonyolultságokhoz méltón az ember agy–szellem elméje ugyancsak összetett, mint a letűnt magas, és ma még inkább alacsony, ám nagyra törő civilizáció és tudomány: a legkonkrétabb dolgai a legelvontabbak és fordítva. Gondoljunk csak a nyelv és a világ viszonyára, akár a leképező nyelv, akár a nyelvből teremtett világok oldaláról. Ez a nyelv csak az agytevékenység perifériáinak megfelelő kifejlődése után működik a gyermekekben, akik egyébként már előtte is megcsillogtatják lenyűgöző értelmességüket. S a gyerekek mindig sokkal többet mutatnak, sokkal többet adnak vissza, mint amennyit megtanítottunk nekik. Mintha az értelem belülről működne bennük, s aminek mind kiválóbb megnyilvánulásait a külső, testi gátlások fokozatos megszüntetése tenné lehetővé.

2. Vörösmarty filozófiája

2. 1. Vörösmarty eredeti iránya: regényesség helyett életerő

Vörösmarty Mihály költészetének filozófiája azért látszik oly izgalmasan érdekesnek, mert valamennyire magyarázni képes költőóriásunk hatalmas, egyedülállóan jelentős és örökre utánozhatatlan magyar teljesítményét. Csak ha e nézetrendszert megpróbáljuk feltérképezni, tágas témaköreivel és mérhetetlen méreteivel, lehetünk képesek megvilágítani Vörösmarty fantasztikusan szerteágazó s mély költői gondolatvilágának gyökereit, forrásait. Két terület rajzolódik ki, ahonnan az ő képzeletvilága táplálkozott: a lét örök világa és az emberiség Istenhez mért működése. Az utóbbi területnek számunkra természetes sajátossága, a magyar történet kimeríthetetlen gazdagsága adhat magyarázatot az elsőnek, a lét örökségének²⁹⁴ a Vörösmarty nyújtotta erőteljes megragadására. S ezt mintegy alátámasztandó, a két terület többnyire egyesítve szerepel nála – kultúrtörténeti jellegű mozzanatokban megjelenítve. A

²⁹³ Vö. Dr. Darai Lajos Mihály: *Filozófiatörténet. Egyetemi jegyzet*. Negyedik átdolgozott kiadás. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 2001.

²⁹⁴ Az *örök, örökség* mindkét értelmében, azaz a lét örökkévalóságát a magyar örökség mérhetetlen kiterjedése hozza Vörösmarty számára megragadhatóan közel.

történeti oldal azonban arra is jó volt Vörösmartynak, hogy bekapcsolódjon a felismert hiányosság megszüntetésének folyamatába, az elfeledett, vagy inkább elfelejtetett magyar történeti események, tapasztalatok művészeti jellegű, mitológiai feltámasztásába, s ebben filozófiai alapgondolatai segítettek, amiért ezen a téren is oly biztos kézzel róttá sorait.

Ezek fényében az itt, a közelben született, élt és az élők sorából eltávozott költőnk gondolati irányzati besorolásának megváltoztatásával szeretném módosítani a Vörösmarty Mihályról kialakult képet. Eddig romantikus költőnek tartottuk őt — az életről és a halálról, az egyéni sors és a nemzeti összefüggéseiről, a múlt máig ható erőiről és formáiról, a tökéletes gondolati világról, a fájdalmas és az örömteli életről, az emberi hivatásról és e hivatás teljesítéséről szóló költeményei alapján. Ugyanakkor Vörösmarty a későromantika idején élve és alkotva eddig úgy látszott az értékelők számára, hogy őneki – a romantika lecsengő idejében és lassan idejétmúlt alakzatain nevelődve – már csak az elavuló irányzat szükségszerűen vesztes és borús követése, kérdésére adatott meg. Azaz hogy „Vörösmarty a sajátos magyar pozícióból tulajdonképpen nemcsak a hazai polgári fejlődés felemás kimenetellel kecsegtető kelljenek ellentmondását élte át, hanem ettől elválaszthatatlanul átélte és magyar költőként megfogalmazta magának a klasszikus értelemben vett polgárság történelmi szerepének ellentmondásosságát is.”²⁹⁵

Állításom szerint viszont Vörösmarty a filozófia felől nézve a romantikából kinövő, azzal jórészt szembeforduló előrevetülő irányzat, az életfilozófia költő művelőjeként azonosítható, s költészete és írói munkássága megfelelően kitölti az irányzat jellemzőit, megfelel követelményeinek. Ezzel az új irányzati hellyel pedig Vörösmarty az eddigieknél is korszerűbb színben tűnik föl, hiszen a filozófiatörténetben is a romantikus Hegel idején már jelen volt az életfilozófus Schopenhauer és készen kidolgozva előadta filozófiáját. Az más kérdés, hogy Hegel sikere meggátolta a Schopenhauerét, és csak húsz év múlva, az ötvenes évek közepétől jutott diadalra. Nálunk is elmondható, hogy a Petőfi képviselte költészet kissé háttérbe szorította a Vörösmartyét, ami aztán Vörösmarty halála idejére megváltozott, azaz a nemzet ekkor már méltó módon értékelte Vörösmarty költészetét is. Ahogyan az élettel szemben – különösen majd Nietzsche felfogása szerint – a megfoghatatlan közösségi, kollektív egész áll, azaz a hegeli állam totalitása, úgy a Petőfi- és Vörösmarty-féle egyénnel, azaz polgárral, nemzettel, azaz polgári társassággal szemben a modernizált Habsburg feudális elnyomó állam feszül, megtámogatva a kontinentális jellegű, a hamis individualizmusra épülő kapitalizmus önös érdekből fakadó²⁹⁶ pénzügyi és titkos diplomáciai, valamint nyílt katonai segítségével. Ennek a totalitásnak pedig kettős értelme van: 1. Totális az állam a modern értelemben véve, azaz a mindenre kiterjedő hatalmi szempontjai teljes érvényesítése érdekében megengedheti magának minden eszköz bevetését. 2. Az egyénnel szemben a hegeli állam felmérhetetlenül több, az egyén szinte semmi hozzá képest, mert az állam dialektikus ugrással egyesíti tagjait, akik önmagukban nyomát sem mutatják és találják ennek a magasabb egésznek.

Mivel a korábbi magyar irodalomelmélet annyira az egyoldalú – proletár – osztályszempont szerint értékelte a romantikát, azt végső soron a francia forradalom ellenhatásának tekintette, eleve gyanús feudális osztályterméknek. S ha ezen enyhített is az 1954-es, Sőtér István vezette romantika-vita,²⁹⁷ Pándi Pál mégis óva intett attól a szemlélettől,

²⁹⁵ Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. *Élő hagyomány, élő irodalom*. Bp. 1977. 222–223. (V. ö. Dusik Anikó: *A magyar romantika kezdetei*. Univerzita Komenského. Bratislava, 2011. ISBN 978-80-223-3030-5 https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmj/Dusik_A_magyar_romantika_kezdetei.pdf–A szerk.)

²⁹⁶ V. ö. Ránki György nézeteit centrum–periféria viszonyról az európai geopolitikában. Lásd Ránki György: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1983.

²⁹⁷ Vö. Sőtér István: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956, Szauder József: *A romantika útján*. Bp. 1961. Barta János: *A romantika mint esztétikai probléma. Élmény és forma*. Bp. 1965.

amely „a romantikát most már túlemelné a maga konkrét történeti helyén”.²⁹⁸ Pándi egyenest Franz Mehring Heine-tanulmányából tartja szükségesnek idézni, hogy a „romantikus iskola – kifejezése annak a feudális reakciónak, amellyel a keleti Európa védte ki Franciaország előretörését”, ám „bármennyire korlátozott értelemben, bármilyen elferdült viszonyok között is, mégiscsak nemzeti újjászületést testesített meg”.²⁹⁹ Pándi biztatóbbnak szánt következtetése: „A romantikus művészi formáló elvek egyaránt alkalmasak a szélsőséges feudális tendenciák és a szocialisztikus, sőt forradalmi irányzatok művészi érvényesítésére”.³⁰⁰ Szerinte tehát a romantika művésziége ezen az ellentmondásos világnézeti alapon nem gazdagodhatott korlátlanul. Érdekes, és szempontunkból fontos, hogy Pándi is elismeri Vörösmartynak a romantikát bizonyos irányban túlhaladó teljesítményét „a művészi magatartás, megformálás, stílus” olyan jegyei esetében, mint „a líraiság, életintenzitás-igény, a vallomásos jelleg”, ugyanakkor hangsúlyozva, hogy „még a közhelyszerűen romantikus elemekként emlegetett középkor-tematikát, népdal iránti érdeklődést, eredetiségkövetelést sem tekinthetjük eredendően romantikus megnyilvánulásoknak”.³⁰¹

A fiatal Vörösmarty költészetében – Gyulai Pál szerint³⁰² – fordulat állott be Görbön, a megyei politikai ellenállást tapasztalván. A költő kurucos riadót fúj, majd pedig „a *Zalán futása* úgy ébreszti a nemzeti öntudatot, hogy a reformkori hazafias eszménynek szinte bölcsőjébe teszi a nemzeti egység gondolatát. Az irodalom – a maga nyelvén – nemzeti méretekben beszél.”³⁰³ E „nemzeti méretek” eszméi Vörösmarty költészetében élénken jelennek meg, minden mozzanatra reagálva. Például az 1825–27-es országgyűlés kudarcái miatt a nemesi politikából való kiábrándultsága, saját bújája és fájdalma a *Mikes bújája* c. versében:

*Ím élő emlék vagyok én, bú rajtam az írás,
És ha magyar tán még e gyászos földre vetődik,
Elmondom neki: "Itt nyugszik fejedelme hazádnak,
Számkivetett onnan, mert nem vala benne szabadság.”³⁰⁴*

A harmincas években aztán lírájában gazdagabb hazafogalom jelenik meg: „tettekre buzdító, alkotásra–haladásra serkentő versei a polgári átalakulás igényei szerint nevelik a közgondolkodást.”³⁰⁵

Az új kor hatása mutatkozik Vörösmartyra továbbá abban, hogy esztétikai nézetei között egyre határozottabban jelentkezik az való életre tekintő ábrázolási törekvés. Maga írja 1837-ben a Dramaturgiai Lapok első részében: „Korunk világosabb eszmék kora s a költő jól teend, ha mindent az ember belsejéből, az egyes karakterek erejéből fejt ki s ha a külső hatalmat, a körülmények nyomását veszi fatum gyanánt. Ily összeütközésből kevesebb fenségest és bámulatost, de több valódi erőt, emberileg érdekest fejthet ki a költő, s ez által a költészetreligiója nem megszűnni, csak változni fog, a megfoghatatlan és láthatatlan istenség helyébe egy látható, de szinte megfoghatatlan (a világ, emberiség) lépvén.” Ekkor „nem hibázik a föld, kor, nemzetiség zamatja”. Ellenben „az élet földétől távozást mindig igen drágán fizetjük meg, s hogy ahhoz, ha egyszer-másszor kirepülni mertünk is, mindinkább vissza kell törekednünk, s

²⁹⁸ Pándi Pál: Jegyzetek a romantikáról. *Első aranykorunk. Cikkék, tanulmányok a magyar felvilágosodás és reformkor irodalmáról*. Szépirodalmi, Bp. 1976. 279.

²⁹⁹ *Uo.* 282.

³⁰⁰ *Uo.*

³⁰¹ *Uo.* 284.

³⁰² Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Szépirodalmi, Budapest, 1985. 43-50.

³⁰³ Pándi Pál: Irodalom és politika a reformkorban. Vázlat. *Uo.* 187.

³⁰⁴ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0107.htm>.

³⁰⁵ *Uo.* 193.

még magasb eszméinket is az élet szokott és ismeretes képeiben öltöztetünk.”³⁰⁶ — Hol van itt romantika? Sehol. Viszont az életnek filozófiai mélységű középpontba állítása, az életre való felelősségteljes hivatkozás, az igen, az jelen van.

2. 2. Vörösmarty egyetemes haladása

Kecskés András irányítja rá a figyelmet, az érzelem és az értelem kettősségére, e kétarcú emberi mivoltunk kozmikus méretűre növelt sarkításaira, ám mégis oszthatatlan teljességére Vörösmarty költészetében: „SZÍV és ÉSZ: a Szózatól az Előszóig, hány Vörösmarty-műben szerepel együtt e két, látszólag ellentétes fogalom! Észre kell vennünk: a felvilágosodás értelem-kultusza a romantika értelem-kultuszával ötvözve ember-létünk, belső világunk teljességét képes átfogni és megragadni; s az ily módon közvetített költői üzenet nem avul, nem avulhat el: ma sem térhetünk ki éles és tiszta hangja, mozgósító hatása elől.”³⁰⁷ Ahogy Vörösmarty a Guttenberg-albumba című versében³⁰⁸ mondja:

Majd ha a világosság terjed ki keletre nyugatról

És áldozni tudó szív nemesíti az észet

Egyébiránt Kecskés szerint „A Guttenberg-albumba tizennégy sorát úgy is tekinthetjük, mint személyre szóló meghívást korok, eszmék és társadalmak nagyszabású nemzetközi találkozására a költészet világába.”³⁰⁹ A versben ez hang így szólal meg:

Majd ha tanácsot tart a föld népessége magával

És eget ostromló hangokon összekiált

Kecskés költői kérdést tesz fel: „Vajon az emberi haladás folytonosságának e számunkra adott, mai pillanatában milyen időszerű többletjelentést sugall Vörösmarty epigrammája? A 'Majd ha...' kezdetű, feltételes értelmű sorpárok lépcsőfokain egyre följebb haladva értjük meg igazán, mit is jelent a költészet korhoz kötöttségének, történeti meghatározottságának és ugyanakkor örökérvényűségének, esztétikai értékének megbonthatatlan egysége. A meghívás érvényes, a történelem szólít bennünket: új típusú közösségi társadalmunknak előkelő hely jutott e képzeletbeli, korszaki és nemzetközi 'fény-konferencián'.”³¹⁰

Azaz:

Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek

S a kitörő napfény nem terem áldtudományt;

Majd ha kihull a kard az erőszak duroa kezéből

S a szent béke korát nem cudarítja gyilok;

Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dúsz

S a nyomorú pór nép emberiségre javúl

³⁰⁶ Vörösmarty Mihály: Dramaturgiai lapok. Élet és politika. *Összes Művei VII.* Méhner Vilmos, Budapest, 1885. 50.

³⁰⁷ Kecskés András: *Vörösmarty Mihály: A Guttenberg-albumba. Verseik tükré. Az iskolai verselemzés lehetőségei.* Megyei Pedagógiai Körkép Kiskönyvtára 26. Veszprém, 1985. 213.

³⁰⁸ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei.* <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0303.htm#72>.

³⁰⁹ Uo. 214.

³¹⁰ Uo.

Kecskés a jelennel is egybeveti Vörösmarty időtlen kívánságait: „De vajon 'kifáradt-e' már végképp az éj: kihalt-e a képmutató, ámító hazugság, a ködös, életidegen szócsűrész; kipusztult-e végleg az erőszak, a 'gyilok'; ismeretlenek-e a vagyoni különbségek, a megalázó hatalmi függések, az ördög–barom viszonylat e 'modernné' szelídített formái? És kigyúl-e a fény, a tudás, a megértés, a meggondolt gondolat fénye minden elmében; s még ahol kigyúlt is, társul-e hozzá az a másfajta, belső világosság, melyet nem a 'műveltség ad', hanem a jellem: a tiszta szenvedély, az alkotó, világjobbító indulat, az önzetlen közéleti aktivitás, az 'áldozni tudó szív' társadalom-éltető kisugárzása?” Vagy ahogy Vörösmarty maga álmodja:

S a zajból egy szó válik ki dörögve: "igazság!"

S e rég várt követét végre leküldi az ég:

Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez

Méltó emlékjelt akkoron ad a világ.

Ez tehát a Vörösmarty szelleme szerinti haladás. Mindez mindegyik klasszikus értékű nagy művében megjelenik, különösen a *Szózat*, a *Gondolatok a könyvtárban* és *A vén cigány* soraiban. Nem könnyű optimizmus, talmi derű hatja át, hanem megrendülten „száll alá a kételkedés, a döbbsent borulátás poklába, hogy aztán annál meggyőzőbben és ellenállhatatlanabban emelkedjék a 'rendületlenül', a 'küzdeni erőnk szerint a legnemesbékért' és a 'lesz még egyszer ünnep a világon' újra megtalált harmóniájának égi magasába.”³¹¹

2. 3. Vörösmarty (bergsoni) intuíciója

Bergson szerint az abszolútumot, a valóság belső lényegét intuícióval ismerhetjük meg. Az intuíció szellemi szimpátia, intellektuális megérezés, amellyel valamely tárgy belsejébe helyezük magunkat, hogy azonosuljunk azzal, ami benne egyetlen és így kifejezhetetlen. Tehát az intuícióban az ismeret alanya és tárgya azonosul. Az abszolútumot a nyelv mint értelmi eszköz nem fejezheti ki adekvátan, hanem csak metaforákkal, hasonlatokkal. Az intuíció legérdekesebb megnyilvánulása az esztétikai rokonszenv, amellyel a művész tárgya belsejébe hatolva az élet szándékát lesi el. Az intuitív ösztön cselekvésre érdektelenné vált, megtisztult, tudatos ösztön, amely képes gondolkodni tárgyán. Az intuíció a tiszta minőség tapasztalása, a nyelv konstrukcióitól független belső megfigyelés, közvetlen megragadás.

Ezek után nézzük az élet filozófiai mélységű, középponti és felelősségteljes felfogása kialakulásának és jellegzetességének mozzanatait, és megjelenését Vörösmarty költészetében. Láthatjuk a magasabb eszmék és az élet ismeretes megszokott képek kettősségének összhangját. Egyrészt tehát például a *Zalán futása* s egyéb történeti, eposzi–epikai jellegű kezdeményezései visszanyúlnak ugyan a múlthoz és annak múltbeli értékét, korbéli teljességét próbálják megragadni, másrészt azonban a jelenhez is teljesen közeleink, az utókor számára is ismerősnek, kívánatosnak és újra megélhetőnek, vállalandónak láttatják az akkori világot: Az életformák jelentőségét, az élethelyzetek megélésének magas intenzitású átélését, az örök tanulságokat és a mindegyre viruló erkölcsi példákat. Olyannak láttatják, ami a mának az alapja, az élethez ma is nélkülözhetetlen, amit dicső, nagyszerű és logikus jellege elengedhetetlenül hasznossá és kívánatossá tesz. Azaz nem a múltat akarja visszasírni, hanem a magyar élet megalapozó eseményeiről, teljesítményeiről, követelményeiről, elérendő szintjeiről beszél. A mindig időszerű eszményeiről szólva, abban magát intuitíven beleélve olyan mintát szeretne mutatni, amely kiterjeszti a mai tapasztalatokat, lehetőségeket, minthogy a már biztosan elért előnyös, az elődök által teljesített eredményekre utal. Ezek hősi jellege inkább az

³¹¹ Uo.

ünnepélyességet, fokozza, a szinte elérhetetlenül magasba jutott mintát hangsúlyozza. Épp a csatajelenetek, kényszerű öldöklések, harcok garmadája, töméntelen mozzanata teszi az akkor mindennaposnak látszó cselekedeteket és magatartást számunkra másként követendő mintává.

Ebben a szellemiségben írott részletek a Zalán futásából, előbb az Első énekből Und megjelenése és jellemzése:

*Végre fehér paripán lassan futtatva előjött
Őszbe borúlt Und is, hajdan katonája Ügeknek,
S a jeles Álmosnak, most kísérője fiának.
Tiszteletes képén méltóság, harci komolyság
Hosszas idők tudományával vala szépen egyítve.
Rettenetes tigris tarkállik vállain, izmos
Markában vas balta pörög, s nagy pajzsa setéten
Függ balról. Hoz négy ezeret, sík térre vezetve.
Hogy hordozza vasát, most immár ötvened éve,
S még jól bírja, erét még ifjú szikra feszíti.
Ezt hogy szemlélé Árpád telepedni, szelíden
Monda: "Vitéz öreg! A te karod még rettenetes lesz
Harcaimon. Vénség meg nem szaggatta erődet.
Bajnoka őszámnek, most bajnok társam! örömmel
Látlak erősím közt: jőj fel halmomra pihenni."
A komoly Und kividámuloán, így szóla viszontag:
"Fejedelem! Még nem gyengék a bárdot emelni
E karok, ám már olyan erőm nincs, mint vala hajdan.
De kedves még a kardcsörgés agg füleimnek
S bár fene ütközetek megszegjék életemet, csak
Vérem után földet hagyhassak gyermekeimnek,
Elmegyek, és nem rémülök a csatatéri haláltól."
Igy szólván tüstént sietett Árpádnak elébe.³¹²*

A harc értelme, a jövő megalapozásának elkerülhetetlenül kegyetlen és hősies küzdelme, az önfeláldozás szükségessége és nagyszerűsége, a halott hősök elsiratása az Ötödik énekből:³¹³

*... kik a véres hadi téren alusznak,
Álmaikat valahára megint fogják-e elűzni?
Vagy ki lesz, aki szelíd kézzel kelthesse fel őket,*

³¹² Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/zalan01.htm#01>.

³¹³ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/zalan05.htm>.

Hogy még gyenge tavaszt, s napfényt láthassanak egyszer?
Senki sem! Éktelenül véres porban enyésznek.
Im! hogy emelkedik a csendes hold képe ragyogva.
Szürke világánál, mint a kríváni fenyőszál,
Látszanak éktelenül a természetes éji leventék.
Bús lábok, valamerre tapod, holt testeken áll meg,
Melyek alutt vérrel feketedve, kihülve hevernek.
Lassu hideg szellő játszik huzakodva hajokkal,
Némult ajkaikon besüvít, és (hallani szörnyű!)
Tompa sohajtásként jó vissza halálos ösztönnel.
Igy járnak köztök Csongor, s Ete bajnokaikkal.
Néma, halálos gondolatok kíséretik őket,
Nyelvök eláll, zajló mellöknek hangja dobog csak,
Vagy mikor indulnak, megdöbben alattok az ösvény,
És a holtak után hajlónak fegyvere csördül.
Itt fekszik Hábor, hosszan sík földre terülve,
Arccal alá, valmintha porát keseredve harapná.
A ragyogó szegetű kacagány, s kelevéze törötten,
Haj! Másképp, mint víg viselőjük birta, hevernek.
Hős Ete rábotlik, meg is ösmeri, a képibe pillant,
Élete végsugarát vélvén még rajta találni.
Oh de setét az már, s bús éjre van üzve világa,
És hideg, és merevült, mint fagyos éjszaki tenger.
Mind bámulva körülállják, paizsokra bocsátja
Őt Ete, s elnehezült szivből így ejti beszédét:
"Bajtársam, hajdan víg gyermek társa koromnak,
Vérbe borúlt földön, nyomorúlt, így lellek-e téged?
Rám dühödött a vad bolgár, te helyettem elestél.
S haj! Most hol van erőd, szemeid szép fénye hová lett?
És legelöl rengő lobogód hova szálla fejeddel?
Mind letiporva hever, s te enyészet karjain alszol.
Ifjúság koszorúja! Korán kiszakadsz te közülünk,
S a sápadt holdnál temetésed nem lehet ékes.

*Kis domb aljánál fogsz dísztelen éjben alunni,
S fegyvereid fényét a föld árnyéka berejti;
De feledékenység nem rejt el örökre előlünk.
Kardodat elviszem én, villogjon holtod után is,
És legyen öldöklő, valamint, ha te vitted előre,
Ezt pedig árnyékok seregében bírd te sajátúl.
Majd egykor hozzád nyugovó helyeinkre leszállunk,
És kereső jobbunk ránk nyújtott jobbodat éri."
Igy szólván karját gerelyével váltani készül,
S könnye reá csordul, mikor oldani hajlik utána.
Már viszik őt szomorún széles pajzsokra terítve...*

Ugyancsak a szerelemben is olyan állapotokat keres és kíván Vörösmarty, amelyikbe az emberek mindnyájan szívesen kerülnek és azzal elérik a teljességet. Lássuk például Hajnát, azaz Etelkét a Zalán futása Első énekéből:

*Ment a szép hajú lány, kebelében víve szerelmét,
Mint viszi nyögve vadász dárdáját a sebes őzfi,
Hajló fényében ragyogott már a lefutó nap,
Minden fűszálon gyönyör és báj leng, de Hajna
Mind csak Etét keresé, földet s eget űzve szemével,
S ég, föld szívének Ete nélkül nem vala kellő.
Meg ne sebezétek könnyű kis lábait, átkos
Tüskék s rút kórók; ti hajoljatok, ifju virágok
S gyenge füvek deli Hajna piros talpának alája.
Folyj, lassan, Bodrog, főveny ágyad csendes ölében,
Halkoa suhanj el az erdőkön, langy nyugati szellő,
Meg ne zavard a lányt, mikor a deli hősfira gondol,
És minden mást messze felejt. S óh tiszta sugár te,
Mely csillogva leszállsz az egeknek fénykebeléből,
A hév nap tüzes arcáról, te is el ne sötétítsd
Hajna szelíd kebelét, mely szebb a reggeli hónál,
Szebb a hattyúnál, s mint hajnal csillaga, oly szép,
Hagyd gyengéd hajadon képét, piros ajkai díszét,
Hogy mikor őt a hős meglátja, elandalodólag
Lásson együtt minden gyönyörűt szeretője alakján,*

*Hogy minden bajait kedves láttára felejtse,
S érte akármely bajt ne remegjen venni magára.
Csendesen, és folyóást megyen a hab, Hajna közelget,
Majd a parton eláll, s így szól a vízbe lenézvén:
"Csendes özön, képem mellett csillogva kerengő,
Jó, meg megy maradás nélkül szép habzatod: oh bár
A Tisza mélyéhez vinné el képemet, ottan
Látná Und ékes fia, és megörülne; talán ha
Látná, mint epedek, meg kezdene szánni magában,
S jőne serényebben, mint jó; de gonosz vagy özönvíz,
Képemet egy helyben hagyod elbágyadva, remegve,
S kissel alább lengő fűszált, és parti virágot,
Bokrokat, és fákat mutogatsz a kékes egeknek.
Csak menj hát, majd elközelít a hadzavaró hős,
Szép gyönyörűségem, s megnyugtat erős kebelében."³¹⁴*

A *Laurához* című vers is úgy ragadja meg saját szerelmes érzéseit, hogy annak saját élményei az ember távlatáivá nőnek, sőt kozmikus méretűvé nőnek, amennyiben a Napot idézik, sőt a teremtés sajátos változatát, mindezt oly erős beleéléssel, amit csak a saját élmény adhat, amit csak nagy költői intuíció adhat:

*Nagy szálka vagy szememben, kis leány!
Nem látok, bár szememben nincs hiány;
Nem láthatom miattad a napot;
Hajh az nekem már rég lenyúgodott.*

*Nem láthatom miattad a tavaszt,
Elégeté hő szenvedélyem azt,
Nem láthatok sem földet, sem eget,
Csak tégedet, csak bűvös képedet.*

*És kérdezem, a nap rajzolt-e le,
Hogy a világ képeddel oly tele?
Ez jár velem, ez kísér mindenütt,
Mint üldöző mindenhol rajtam üt.*

³¹⁴ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/zalan01.htm#01>.

*Nem látok mást, mint holló hajadat,
Hamis szemed és kedves arcodat.
Szeretlek-e, vagy tán őrült vagyok?
Tudná az ég, nem szabadulhatok.*

*Hozzád vagyon láncolva szellemem,
S e szellemlánc legfájóbb szerelem;
Hozzád van az teremve mint az ág,
Letörve már, és mégsem holt virág.*

*Eltépjem-e a kínos láncokat?
Megélhet-e az ág, ha leszakadt?
Sorsom te vagy, egy szód, lehelleted,
S élek halok, amint te végezed.³¹⁵*

2. 4. Vörösmarty szem-nem-látta, fül-nem-hallotta (kanti) világa

*Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzeldés nem játszik veletek?
Az nyit menyországot, poklot elóttetek:
Belenéztek mélyen, s elámul lelketek.*

*Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára.³¹⁶*

Vörösmarty Mihály romantikus költeménye, a *Tündérvölgy* első két versszaka hangzik így. Képeivel, hasonlataival, jelzéseivel olyan világról beszél, amely értelmünk és érzékelésünk számára elérhetetlen, mert a végtelenséget és a határtalanságot idézi fel, ami csak a képzeletben vagy a gondolatban létezik, s ahol egyébként Vörösmarty meglehetősen otthonosan mozog. Nem a mindennapi dolgokról ír, hanem a csodálatosokról, nem a hitetleneknek ír, hanem

³¹⁵ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0305.htm#116>.

³¹⁶ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/tvolgy.htm>.

azoknak, akinek a csoda, a végtelenség és a határtalanság kedves, még ha rettenetes is néha. Hasonló hangvételű másik költeménye *A délsziget*.

Vörösmarty a valós élet igazi megértését reméli attól, hogy annak ellenvilágát is ábrázolja. Szerinte a képzeleti, gondolati mélységekben, borzongásokban és ámulatokban létünk legjobb része mutatkozik meg. Ám veszélyes, észbontó terület ez, az alvajáró biztonságérzete jellemzi.³¹⁷ Vörösmarty választott alkotói szemlélete, művészi felfogásmódja és magatartása, filozófiája nyilvánul meg ebben a helyzetben, ezeknek a metaforáknak a használatában és végigvitelében:

"Szép kis ezüst csillag, menj el, kérdezd meg az istent,
Járjak-e meztelenül madarak csúfjára, hogy a dér
És a forró nap szabadon pusztítsanak engem,
S én ki magamnak imént kivetődvén úr nevet adtam,
Fussak-e a vadtól, vagy nincsen-e istenem is, hogy
Vadtól rettegek s körmét tartozzam imádni?
Szép kis ezüst csillag, kérdezd meg, nincsen-e tiltoa
A föld titkaihoz férnem s a tengerekéhez?"³¹⁸

Az isten válasza biztató, bár csak most derül ki, micsoda nagy erőfeszítések szükségeltetnek az engedélyezett tevékenységek véghezviteléhez:

"Alszol-e még, te szilaj gyermek? kelj, verd el az álmod,
Hírt hozok istentől, jó hírt neked úrnak az ormon:
Nyitva legyen neked a természet kincse, az a hír.
A föld titkaihoz, de nem a nagy tengerekéhez
Férni kis elméddel mértékletes óva szabad lesz;
És legyen öltözeted felhőkből s tiszta sugárból;
És ha merész voltál magad úr nevet adni magadnak,
A vad elől ne szaladj, vagyon istened, aki megőríz,
Nem szabad a vadat és körmét a vadnak imádnod."³¹⁹

E Vörösmarty-idézte *fül nem hallott, szem meg nem jára* világ ősalakja bibliai eredetű s olyan láthatatlan érzékfeletti világról szól, aminek a földi valóság csak visszfénye és visszhangja. A bibliai világban az istenség képviselői, a próféták állandó izgalomban élve a határtalanság és végtelenség fogalmaiban gondolkoznak. Az Ézsaiás-féle változat (64, 3) így hangzik: „Hiszen öröktől fogva nem hallottak és fülökbe sem jutott, szem nem látott más Istent kívüled... Oh vajha megszakasztanád az egeket és leszálnál, előtted a hegyek elolvadnának; mint a tűz meggyújtja a rőzsét, a tűz a vizet felforralja; hogy nevedet ellenségednek megjelentsd...” Közkeletűvé azonban a második, Pál apostol-féle (1 Kor. 2, 9) fogalmazásban

³¹⁷ Lásd *A merengőhöz* című versét. Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*.
<https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0305.htm#118>.

³¹⁸ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/delsz01.htm>.

³¹⁹ Uo.

vált: „Amiket szem nem látott, fül nem hallott és embernek szíve meg sem gondolt, amiket Isten készített az őt szeretőknak.” S erre utal Szent Pál híres Szeretethimnusza is (1 Kor. 13):

„A szeretet soha el nem múlik.

A prófétálás megszűnik,

A nyelvek elhallgatnak,

A tudomány elenyészik.

Tudásunk csak töredékes,

Töredékes a prófétálásunk is.

Mikor azonban eljön a beteljesülés,

Ami töredékes, véget ér.

Amikor még gyermek voltam, úgy beszéltem mint a gyermek,

Úgy gondolkodtam, mint a gyermek, úgy ítéltam, mint a gyermek.

De mikor férfivá nőttem, elhagytam a gyermek szokásait.

Ma még csak tükörben, homályosan látunk,

Akkor majd színről-színre.

Most csak töredékes a tudásom,

Akkor majd úgy ismerem,

Ahogy én is ismert vagyok.”

A két páli változat között foglal helyet Platón tevékenysége a kalevalai Szamppó vagy a Hamlet Malma féle csillagégi világgömbbel (Phaidon) együtt. A világirodalomban e gondolatnak tehát igen hosszú karrierje van – egészen Vörösmartyig, s Vörösmarty esetleg Schillernél is olvashatta, aki a fül-nem-hallott, szem-nem-látott világot egyenesen Kant filozófiájának transzcendentális imaginárius világával kapcsolta egybe, amelyből az ember erkölcsi érzéke, szépérzéke, végtelen fogalmai, az istenre és a lélekre vonatkozó ítéletei származnak. Schiller felvetette a kérdést, hogy az ember lelki erői milyen feltételek közt felelnek meg a szó legjobb értelmében vett emberi méltóságnak? Ehhez szükséges, hogy mindenki magában hordozza a tisztán ideális emberit, legalábbis lehetőség és cél szerint. Az egyéni létezés nagy gondja, hogy a külső élet szakadatlan változásait összhangba kell hozni az ideálissal, annak változatlan egységével.”³²⁰

Ide vágó jellegzetesség, hogy amikor Kölcsey panaszkodik, milyen nagy fájdalmak közepette szokta kivajúdni verssorait, ebből a tökéletesség szférából véli előhívni őket. „Schiller ... lyrájában a légben lebegő, testnélküli eszmeiség legigazabb kifejezője volt, mint a Muttorn királynője: tiszta, fényes és hideg. Így gondolkozott a költészetéről Kölcsey is: az azúrban szállongó felhők közt járni, mert a föld durva s a sphaerák zenéjét hallgatni, mert a földi muzsika hangos. Van neki egy igen jellemző töredéke, a «Szerelem»:

«Ne, Múza, lantod reszkető húrjára

Ne jöjjön semmi durva, semmi rút;

³²⁰ Friedrich Schiller: Levelek az ember esztétikai neveléséről. *Goethe és Schiller levelezése*. Kriterion–Európa, Bukarest–Budapest, 1984. Harmadik levél. (V. ö. <https://www.scribd.com/document/159387170/Schiller-Levelek-az-ember-esztetikai-neveleser%C5%911>. – A szerk.)

*Szennyetlen áll a Grátiák oltára,
Hol nyitva minden szépnek van az út.
A tiszta költő fűzhet csak magára
Örökre hervadatlan koszorút,
Melyet remegvén szűz kezek fonának
Ékességül piruló homlokának.»*

Ez volt a kor kívánt költője, a kit epedve vártak...³²¹

3. Vörösmarty filozófiai mélységei a magyar mitológiában

3. 1. A csalímese Vörösmartynál

Azért van az egész mitikus emlékezetnek és hagyományoknak vonatkozása a költészetre és a filozófiára, Vörösmarty költészetére, filozófiájára is, mert az ilyen távlat, az ilyen átfogó látásmód mint megismerési és tudásmegőrző eszköz alkalmazása később, a mítoszok kopásával, szerepük csökkenésével a filozófia révén maradt fenn tovább. Az is a mítoszt folytatta tehát, aki Platón nyomdokain haladva a filozófiát fejlesztette, mint láttuk, egészen Kantig. De hozzátehetjük, hogy az e századi két filozófus óriás, Heidegger és Wittgenstein is erősen utal az érzékelt létezés mögötti létre, illetve arra, amiről hallgatnunk kell, ha egyszer nem tudunk róla beszélni.³²² És az is filozófiát művelt, aki a mítoszi hagyományt használta, fejlesztette tovább, mint Vörösmarty, itthoni meseértő környezete és a világirodalmi romantikus környezet hatásait és életfilozófiai előrelátásait bátran és zseniálisan egyesíteni tudta magában. Még egyszerűbben mondva, a költészet mítoszi gyökerei azt a filozófiát építik, amely gyökereit éppen a mítoszokba mélyíti.

Ha ezek után a *Szép Ilonka* mint mitikus maradvány felől közelítünk Vörösmarty általános gondolkodásához, rögtön a mese szerepét kell taglalni az ő munkásságában, s egyáltalában véve a magyar, vagy a világirodalomban és műveltségben. Ismeretesen a magyar felvilágosodás is igyekezett leszámolni a kísértetekkel, boszorkányokkal, ősi hiedelmekkel, babonákkal és ezzel együtt a mesék csodavilágával, csak az ésszerűsített állat- és tündérmeséket engedélyezve az irodalom számára. Ám a nép, a nemzet és a népköltészet felfedezése³²³ és a romantika kialakulása újra szalonképessé tette az irracionálisnak tekintett területeket, valóságos csoda- és mesekultuszt kialakítva. A népmesét azonban Magyarországon sosem lehetett igazán háttérbe szorítani, az nemcsak a nép ajkán élt tovább, hanem gyűjteményekben, prédikációkban is feltűnt, s keveredett a világ mesekincsével.

A hazug mese például a fenekestül felfordult és tótágast álló világ felidézésével olyan szatírárt alkot, amely pellengérré állítja a visszajára fordult világot, melyben megbomlott a természettörvény, a lent lesz a fent, az állat emberré válik, a gyáva hősnek számít, a szúnyog oroszlánnak, a szekeret fogják a ló elé, s a szent a kocsmában dorbézol. Vörösmarty novellái és mesenovellái pedig a magyar romantika világirodalmi rangú megjelenéseiként az elbeszélő

³²¹ Vértessy Jenő: *Kölcsey Ferenc 1790-1838*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1906. IV. fejezet.
<https://mek.oszk.hu/05600/05657/html/#d1e560>.

³²² Ez a tanulmány a XX. század végén készült. Beszédes, hogy a XXI. (21.[!]) században egyetlen filozófusóriást sem tudunk megnevezni, pedig már a negyede eltelt. – *A szerk.*

³²³ Tagányi Károly: *A faluközösségek története Magyarországon. A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói (1878)*. Gondolat, Budapest, 1977. 347-351.

művészet remekei, hozzátartoznak a Vörösmarty-kép, a Vörösmarty-mű egészéhez, s mondandóik, vonatkozásaik közelebb visznek bennünket az igazi Vörösmartyhoz.

Az 1829 és 1837 között írott novellák érzelmi válság után születtek s hozzájárultak – különösen négy mesenovellája – a költő romantikus illúziói felszámolásához, s ahhoz, hogy a romantikus hazafiságtól eljusson az igazságtalanságokkal és szenvedésekkel együttérző humanizmusig, s az időn kívüliségből földközelve érjen. Az eredmény még Vörösmarty romantikus múltjával terhelt, azaz felemás és groteszk realizmus, nálunk szokatlan és új ábrázolás- és kifejezőmód az elbeszélő prózában. Ahol még a csoda beleszól a valóság alakításába, de már a valóság is befolyásolja a csodát. A *Holdvilágos éjben* a három mendegélő éhes diák igazán reálisan leírt, mégis irreális egész lényük, mivel optimisták. Éjjel álom-sajttal és álom-aludttejjel laknak jól, azaz továbbra is éhesek, mégis játékosak, ironikusak. Még a halált is valószínűtlen, véletlen és nevetséges valaminek látják. A három diák sorra elmeséli öregapja halálát:

– Janó öregapja híres kaszás. Egyszer, amint magába merülve ballag a mezőn, hirtelen vakond bukkan fel előtte. A kaszanyél végével próbálja megütni, de a nyél másik vége kaszástul úgy csapódik a nyaka köré, hogy a feje abban a pillanatban a lába elé gördül. Még ott áll egy ideig, mert idő kell hozzá, hogy a halál a földre döntse.

– Gyuró öregapja igen erős ember, aki mindent nagy erővel csinál. De éhség jár a falujára, még a morzsával is takarékoskodnak. Ekkor találnak egy nagydarab kemény kenyeret. Senki sem tudja megszegni. Az öreg viszont dühösen megragadja, a csipőjének támasztja, s olyan erővel esik neki fanyelű bicskájával, hogy magát is derékon ketté darabolja.

– Petró öregapja dolgos, rendes ember, de az a gyöngéje, hogy szereti az aludttejet. Néha még a holdvilágot is felkanalazza a tóból aludttej gyanánt. Egy szép holdvilágos este a tóparton kaszál, és szintén kanalazásra csábítja a hold tükörképe, de elalvás előtt egy fához kötözi magát. Amikor azonban nagyot tüsszentve felébred, nincs menekvés, olyan erővel kezd rohanni a tó irányába, hogy a karja gyökerestül, azaz a szívével együtt kiszakad, s meghal.

Az éhség lidérce tehát ilyen halálmesékkel szórakoztatja az öregapák unokáit. A halálnevek azonban azt mutatják, hogy ez a mesetípus a hazug- vagy csalimese, mely Vörösmarty átdolgozásában komoly szerephez jutott. Az igaz-mese álmaink anyagából épülve a feltétlen vágyteljesülés és igazságszolgáltatás. Benne az ember legyőzi az idő, az elmúlás, a halál törvényét és visszatalál ősei elveszett paradicsomába, iszik az örökélet vizéből, repül, alakot vált, lelket cserél, s megjárja a poklot és a mennyet. E csodavilág hitét azonban mindig csupán egy lépés választja el a nevetségességtől. E lépést a hazug mese azután megteszi. Színleg elfogadja az illúziót, belemegy a játékba, de csak azért, hogy kiforgassa, a képtelenségig vigye, leleplezze és eldobja, utalva a könnyörtelen valóságra, ahol minden csoda három napig tart.

3. 2. A Szép Ilonka mitikus alapja

Egyébként a *Világszép Ilonka* meséje szolgáltatja a mitikus alapot Vörösmarty *Szép Ilonkájához*, s a történet, különbségei ellenére is azonos:

„Volt egyszer egy szegény ember és annak gyönyörű szép leánya. Olyan csodálatosan szép volt a leány, hogy elnevezték Világszép Ilonkának, és szépségéről az emberek annyit beszéltek, hogy a híre eljutott a királyhoz is. Ez, mivel még nem volt házas, azt gondolta magában, hogy hát egy ilyen világhíres szépségű leány jó volna neki feleségül és az ország királynéjául. Elküldött hát egy ügyes festőművészt, hogy a leány képét festené meg, hadd látná, valóban olyan szép-e? Elment a festő, a képet megfestette s a királynak elhozta. Ez pedig a képet meglátván, a leány annyira megtetszett neki, hogy nem is gondolkozott tovább, hanem aranyos királyi hintót küldött, hozzák el a leányt és édesapját.

Örültek ezek mindketten a nagy szerencsének. Ilonka mindjárt a hintóba is ült, apja pedig kint a bakra a kocsis mellé, s elindultak a király városa felé.

Útközben azonban találkoztak egy vén cigányasszonnyal és ennek leányával. A cigányasszony az út közepébe állott és a kocsisnak kiabálni kezdett, állana meg és vennie fel őket. Nem akarta ezt a kocsis és a cigányasszonyra kiáltott: álljanak félre, mert ez királyi kocsi s nem nekik való. De Ilonka az ablakon kiszólt, vegyék fel őket, mert azt akarja, hogy a mai nap másnak is örömnapja legyen. Így hát a két csúnya nőt fölvetették, és ezek kerültek Ilonka mellé a hintóba.

Amint egyszer éppen egy nagy folyóvíz hídján haladtak, a két gonosz nő Ilonkát nagyhirtelen megragadta, mindkét szemét kioájtta, őt meg a folyóba vetette. De a vénasszony a leányka szemeit megtartotta varázsszernek. Mivel pedig a lovak patái s a hintó kerekei a hídlásdeszkákon erősen dübörögtek, mindezt úgy sikerült megtenniök, hogy sem a kocsis, sem Ilonka apja nem vette észre semmit. A feketeképu leány meg odaült Ilonka helyére.

Mikor a királyi palotához megérkeztek, a király kijött elébük, de majd kővé váltott, mikor a két csúf, feketeképu nőt meglátta. A kocsis és Ilonka apja sem tudtak ijedtükben hová lenni. Hiába akarták a királynak magyarázni, hogy semmit sem tudnak, és nem tudják hová lehetett Világszép Iona, s hogy e két nőt az ő kívánságára útközben vették csak föl. A király nem hitt nekik, mert a banya a száját jobban tudta járatni, s esküdözött, hogy hiszen ez Világszép Ilonka, de hogy útközben mindig kinézelődött az ablakon, hogy mindent lásson, amerre haladnak, és hát az arcát a Nap leégette, s hogy hamarosan éppen olyan szép lesz, mint azelőtt, csak a Naptól óvják. A király hitt neki, a leányt feleségül elvette, Ilonka apját pedig börtönbe vetette, amiért nem tudott jobban vigyázni.

Szegény Ilonkát pedig a nagy folyóvíz vitte, vitte lefelé, míg aztán éjszaka egy fővenyre kivetette, de élve még, egy öreg halász kunyhója közelében, aki a leány sírdogálását meghallván, kijött és ott találta őt a parton átázottan és a hidegtől reszketegen. Karjára vette szegénykét, kunyhójába vitte, ahol aztán fájdalommal vette észre, hogy vak, és meglepetve látta, hogy könnyei igazgyöngyökké változnak.

Szeretettel gondjaiba vette, ápolta, mintha tulajdon édes lánya lenne, Ilonka pedig elmondotta neki szomorú sorsát. Mivel pedig ő szomorú sorsában, szerencsétlenségében gyakran sírt, a halász hamarosan egész zacskó igazgyöngyöt gyűjtött össze. Egyszer aztán fogta a zacskót és elindult, hogy a gyöngyöket adná el. Sokan szerették is volna megvenni, de ő azt mondotta, semmi pénzért, aranyért, kincsért nem adja, csak két szemért. Csakhogy bizony, a gyöngyök bármely szépek voltak is, de szemeit érettük mégsem akarta odaadni senki. Egyszer aztán eljutott a király városába is, és ott a királyné is hírét vette a halász szép gyöngyeinek. Hívatta, s a gyöngyöket meglátva, mindenáron meg akarta venni. Eszébe jutott Ilonka két szeme, s titokban, anyja tudta nélkül, elcsente a dobozkát, amelyben voltak, és érettük a gyöngyöket meg is kapta. Az öreg pedig boldogan sietett haza a két szemmel; helyükre visszarakta, hajnali harmattal megmosta, s íme, Ilonka szemei helyrejöttek, ő ismét látott, de talán még szebb is lett, mint azelőtt volt.

Éltek mármost ketten békében, és szerették egymást, mint apa és leánya.

Valamely nap arra járt egy szép, fiatal vadász, aki nem volt más, mint maga a király. Mikor Ilonkát meglátta, ennek szépségén annyira elcsodálkozott, hogy szólni is alig tudott, és mert mindjárt észrevette, hogy a festő által hozott képre hasonlít.

Megkérdezte Ilonkát:

– Ki vagy te, s hogy hívnak?

– Amíg otthon voltam – felelé ez – Világszép Ilonkának hívtak...

Így aztán megtudott a király mindent, mivel az öreg halász is elmondott és megerősített mindent, úgy ahogy Ilonka mondotta el. Ezután el is vitte őt a király és elvette feleségül, és ő lett az ország királynéja. Ama két gonosz nő pedig, mikor az ablakból őket jönni meglátta, nagy sietséggel elmenekült, mert úgy gondolta, a király már mindent megtudott és megbüntetné őket. A király pedig most Ilonka apját is kieresztette a börtönből, s ez és Ilonka szeretettel ölelték és csókozták meg egymást. Élt mármint együtt boldogan a király és Ilonka. Meg akarta a király gazdagon ajándékozni az öreg halászt is és szerette volna ott tartani a királyi palotában, de ő nem fogadott el semmit, hanem visszatért a folyóvízhez.

Így élnek mind ma is boldogan, ha meg nem haltak.”³²⁴

Hogy a mesei boldog befejezést Vörösmarty miért változtatta meg, s tette szomorúvá, már-már tragikussá, bizonyosan nem tudhatjuk. Biztosan befolyásolta őt saját filozófiája, alkotói módszere is, mely a történetet Vörösmarty-féle változatában tette igazán alkalmassá a súlyos mondanivaló kifejező megjelenítésére. Befolyásolhatta azonban Vörösmartyt a Fóton hallott igaz történet is az ottani Peterdi családról és annak egykoron Mátyás királyba viszonzatlanul szerelmes hölgy tagjáról.³²⁵ Hogy a két említett szempont milyen jelentőséggel bírt Vörösmarty számára a *Szép Ilonka* történetének megformálásában, csak találgathatunk. A mű remekmű voltának eredetére azonban mindkettő utal, hiszen így Vörösmarty nemcsak az ábrázolás maga kiművelte eszközeit használta fel költeményében, hanem a valóságosság követelményének is eleget tett.

3. 3. Csongor és Tünde

Bár Babits Mihály szerint³²⁶ Vörösmarty e drámájában a szerelem és boldogság felhőtlen beteljesülése ellentétes következtetés az előtte kifejtett eszmékhez képest, – mi nyugodtan tekinthetjük Vörösmarty érdemének ezt, az élet vagy a mese követelményének, fordulatának az érvényesülését. És tehát ha Vörösmarty mesésen fejezi be a drámát, ha a mesei elemek már korábban is előfordultak, akkor nemcsak koherens marad, hanem az örömteli fordulat megadja a logikai konzisztenciát is, amennyiben a magyar népmese tanulságai szerint a jók, a jólelkűek, a sok áldozatot hozók, a sok szépet és jót cselekvők, az állhatatosan kitartók stb elnyerik méltó jutalmukat. Mert ez a konzisztenciája az önerőből való érvényesülésnek, azaz a magyar népmesében legfeljebb természetes segítő eszközök fordulnak elő, amelyek hasznosítása már a főhős érdeme, felsőbbrendű segítség, isteni beavatkozás nem fordul elő, amely természetesen érdemtelené tenné a hőst a megérdemelt boldogságra. És éppen ez a *Csongor és Tünde* végjátékának, Szerb Antal által hiányolt szimbolikus értelme,³²⁷ s nem „a kozmikus tragédia romantikus látomása”³²⁸ gerjed itt föl.

³²⁴ Rekonstruálta Magyar Adorján: *A Csodaszarvas*. Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest é. n. (1991). (Az írás eredetileg 1948–55 között készült.)

³²⁵ Béni Kornél: *Vörösmarty Szép Ilonkája és a Vértes*. <https://provertes.hu/index.php/naturparki-kincsestar/alkotok-es-alkotasok/a-vertes-a-magyar-irodalomban/821-vorosmarty-szep-ilonkaja-es-a-vertes>.

³²⁶ Lásd Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. *Esszék, tanulmányok I. kötet*. Budapest 1978. 241.

³²⁷ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest 1972. 299..

³²⁸ Vö. Szegedy-Maszák Mihály: Vörösmarty: Késő vágy és A kozmikus tragédia romantikus látomása. *Világkép és stílus*. Budapest 1980. 175 és 200.

Minderre az élet oldaláról tekintve, – bár a befejezést a borús alaphangulat nem meggyőző, a korábbiakkal nem összefüggő ellenlökésének tartja, – Tóth Dezső érzékeli Vörösmarty igazságát utólagos magyarázói ellenében, hogy a sorozatos, gondolatilag nem kimunkált, inkább érzelmi töltetű tragikus megnyilatkozásokat a spontán életkedv előretörésével elveti, visszaveri. Ezért ez művészetelméletileg, poétikailag is jogos mozzanat Vörösmarty részéről: „Ha egyszer benne inkább hangulati, lírai formákban, semmint határozott gondolati tartalmakban fogalmazódik meg egy világnézet, amely egyként öleli magába a pesszimizmus garavitációját s az élet igenlését – miért ne lehetne joga, az esztétikailag erre éppen elsőrendű jogot és lehetőséget adó műfaj keretében, hirtelen az élet igenlésének derűjében váltani?” A mesei hatás érvényesülése miatt „Csongorra az Éj monológiájának kilátástalansága sem érvényes. Csongor viszonya, szembesülése ezekkel az erőkkal a mese erőterében alakul, s ennek koordinátái közt az ő sorsának alakulása a mesehőssé”.³²⁹

Balogh Ernő még nem érti a mese valódi szerepét itt, hiszen ebben az esetben is súlyosan eklektikusnak tekinti a dráma eszmeiségét, a tragikumhoz való viszonyt pedig felszínesnek. Mert kételkedik „abban, hogy a meseiség a teljességgel motiválatlan fordulatok, a szélsőséges önkényesség poétikai jogcíme volna”.³³⁰

Az Éj monológja Barta János szerint „Vörösmarty egész mitikus metafizikájának összefoglalása”,³³¹ benne a dráma legelvontabb és legáltalánosabb kulcsgondolatai találhatóak, amelyek kihatnak a cselekményre is, az ember mulandóságára, meghatározva a boldogság keresése útjait, az ember lehetősége határait. Amint Vörösmarty tömören a Tudós szájába adja:

„Én nem kívántam, hogy legyek, s vagyok!

Majd nem kívánnék halni, s meghalok!”³³²

Ellentétben Petőfi János vitézével, akire végül nem hatnak az emberlét meghatározottságai, aki viszont így nem is ezen a földön, hanem Tündérországból nyerheti csak el a boldogságot.³³³ Vörösmarty az Éj monológiájában éppen „a természeti kiszolgáltatottságot, az általa okozott elkerülhetetlen szenvedést növeli az élet meghatározó erejű konfliktusává”,³³⁴ megelőlegezve ezzel a 19. századi életfilozófia pesszimizmusát, és a boldog befejezéssel bizonyosságát adva annak, hogy a mesei kerettel gondoskodik a mítikus, csillagokhoz mérhető isteni mivolt és időtállóság megjelenéséről. Arról, hogy az ember, meghaladhatatlan élet-korlátai ellenére, a mindenségtől sem különbözve ebben, mégiscsak emberien vágyakozhasson a végtelen teljességre és isteni halhatatlanságra:

Kiirthatatlan vággyal, amíg él,

Túr és tűnődik, tudni, tenni tör;

Halandó kézzel halhatatlanul

Vél munkálkodni, és mikor kidőlt is,

Még a hiúság műve van porán,

Még kőhegyek ragyognak sírjain,

³²⁹ Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Budapest 1974. 153.

³³⁰ Balogh Ernő: „Szerelem az éjben”. A Csongor és Tünde értelmezéséhez. *Tündéralmok. Tanulmányok a reformkori irodalomról*. Kossuth, Budapest 1988. 23.

³³¹ Barta János: A romantikus Vörösmarty. *Klasszikusok nyomában*. Budapest 1976. 435. Vö. Szauder József: Csongor és Tünde. *A romantika útján*. Budapest 1961. 349.

³³² Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/cst05.htm>.

³³³ A két mű összehasonlítására vö. Pándi Pál: *Petőfi*. Budapest 1961. 476.

³³⁴ Balogh im. 28.

Ezer jelekkel tarkán s fényesen

Az ész az erőnek rakoán oszlopot.

De hol lesz a kő, jel s az oszlopok,

Ha nem lesz föld, s a tenger eltűnik.

Fáradt ösvényikből a napok

Egymásba hullva, összeomlanak;

A Mind enyész és végső romjain

A szép világ borongva hamvad el.³³⁵

3. 4. Vörösmarty népmesei lélekfelfogása

Vörösmarty életművének megítélésénél figyelembe kell venni azokat a jellegzetességeket, amelyekre újabban derült fény, s amelyek rávilágítanak Vörösmarty drámai meseszövének és a valódi magyar népmesék jellegének párhuzamaira, a költő drámaíró ilyen értelemben tudatos önkorlátozására: „Nincs a magyar népi emlékezetben totemisztikus eredetmonda. Nincs istenektől való származtatás. Nincs Istennek való alárendeltség. Az egyszerű ember, ha erre sor kerül, közvetlenül és tegezve szólítja meg az istenét, ami mégsem egy személyiség, hanem valami egészen más. Nincs szükség arra, hogy az isteni 'hatalmat' a földre levezessék, mert ez nem hatalom, nem uralmi jellegű. Nincs égi hatalom jelképe, nincs igazi értelemben vett, fölkent, isteni eredetű király sem. A mesék királyai emberek, talán nemesebbek, mint a mese hőse, de nincs égi eredetű jogosítványuk. A hős gyakran beemelődik a királyi hatalomba és ennek alapja megint csak az esze és az embersége. Nincs mágikus erejű fegyver.”³³⁶

Sajátos, elkülönült, ősi a magyar lélekfelfogás. A halott lelke a túlvilágon újjászületik s – újra meg újra – visszatér az élők itteni világába. A két világ ugyanazon a létsíkon, egyenrangú viszonyban áll egymással. Az anyagot a lélek ereje mozgatja és teszi élővé. A lélek és az ember viszonya mellérendelt. Ez a lélekhez kötődő, a házastársakat is jellemző mellérendelő szemlélet nem igényli az alárendelő teremtslegendát, a teremtmények függőségét. Ezért a lélekszimbólumok a magyar felfogásban nem válnak személylé, és nem kapnak nevet, s nem is ábrázolják őket emberi formában. A magyar népmesékben a jót a jó példák és a jó emberek segítik. A magyar hitvilágban a szépet, a nemeset és a jót hasznosnak is tartották. Tudták, hogy jó vagy rossz sorsuk okos vagy téves döntéseiktől függ. Helyes tetteik hasznos, vagy a helytelenek káros következményei természetszerűen bekövetkeznek, mert a természet örök törvényéből jövő isteni rendelkezések tökéletesek, igazságosak és megmásíthatatlanok. Emez igen ésszerű gondolkodásmód ugyanakkor gazdag és mély szellemiséggel járt együtt.

Feltétlenül figyelembe kell venni Vörösmarty megítélésénél, hogy az ő kiváló képzettsége és érzékeny lelke lehetővé tette számára, hogy a magyar jellegzetességeket érzékelve, azok mentén, azokkal megegyezően nyilatkoztassa meg műveiben, hőseiben az ember lelki tulajdonságait. Ezt nem ismerve, nem figyelembe véve, olyasmit kérünk tőle, olyasmit kérünk rajta számon, ami nem kérhető számon tőle, mert a mi előítéletünk, illetve a korábbi ítéletmondók, követelménytámasztók nem magyaros beállítottságából származó helytelen

³³⁵ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/cst05.htm>.

³³⁶ Cser i.m. 49.

követelmény. Hiszen az ismert korai népművészet, népköltészet kifejezéseinek egyetemes jelentését vallásos jelleg hatja át. Mindezt a legkorábbi európai kultúrák régészeti leletei támasztják alá. De e kultikus tárgyak elsősorban a termékenység vallásos tiszteletét mutatják. A termékenység nőket formázó jelképei az őskőkor felső időszakától jelennek meg. E kő vagy égetett agyag szobrocskák a Kárpát-medencében is megjelennek a modern emberrel együtt.

A nordikus, indoeurópai népeknél viszont a túlvilág alárendelt szerepű, ahol nincs újjászületés, ahonnan nincs visszatérés, a lélekszimbólumokat megszemélyesítették és megnevezték. Az eddig rokonnak tartott népeknél is alárendelt a túlvilág, s a jó és rossz lelkeknek külön helye van az égben, illetve a föld alatt. Az indoeurópai és az ugor teremtéslegendákban az alárendelő szemlélet az uralkodó. A teremtmények a teremtő személyétől függenek, aki a jót és a rosszat meghatározván, aszerint ítél, fenyeget és büntet.³³⁷

Fontos tehát, hogy a nálunk továbbélő mellérendelő szemléletet Vörösmarty is gyakorolta, sőt annak ősi mivoltát érzékelve szerepeltette azt a régmúltba nyúló témák szereplői egymáshoz való viszonya megformálásánál. Ezzel azonban kirívóan más szerkezetű műveket alkot, mint az alárendelő nyugatias alárendelő szemlélet hívei, illetve költői, írói, alkotói.

4. Vörösmarty nemzet- és történetfilozófiája

4. 1. Vörösmarty nemzetfilozófiája

Arra, hogy Vörösmarty, szinte megelőzve a filozófiatörténeti fejleményeket, művészi érzékenységgel és kifejező erejével, kora viszonyai között a későbbi időkben felmerült kérdésekre kereste a választ, Babits Mihály is felhívta a figyelmet: Csodálatos, hogy a költő, aki nyolcvan évvel ezelőtt már meghalt, minden mai énekesnél jobban tudta átélni az emberi szellemnek azokat a problémáit, amiket mi annyira maiaknak érzünk.

Messze maradjatok el, nagy messze ti hitetlenek innen!

Nincs kedvem sem időm mindennapi dolgokat írni:

Újat irok, nagyot is, kedvest is, rettenettest is³³⁸

mondja Vörösmarty *A délsziget* elején, majd a második énekben így folytatja:

"Vége nyugalmadnak! kelj föl az álom öléből,...

Láss ragyogó napot és indulj sorsodnak elébe."³³⁹

Az *Eger* elején pedig így versel:

Megnehezült az idők viharos járása fölötted

Oh haza! Halmaidon s letarolt alföldi meződön

Régi halál lakik, és dühödötten táboroz a harc.

Sírhalmok hegyeid, és völgyed sírgödör, ősi

³³⁷ Lásd Cser i. m. 59-60. Vö. Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*. Budapest 1942, Gáboriné Csánk Vera: *Az őszember Magyarországon*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest 1980, Magyar Adorján: *Az ősműveltség*. I. m.

³³⁸ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/delsz01.htm#01>.

³³⁹ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/delsz02.htm>.

*Nagyságod nagy romja magad, még állasz, utósó
Harcodat állván a vas erőszak ütési ellen.
Mélyen alászállott napodat félholdu pogányság
Éje borítja, s vesző fiaid pártokra bomolva
Egymást és fogyaték javadat nyomorútan emésztik.
Büszke, világrontó seregidnek híre hová lön?³⁴⁰*

Adott a fentebb körvonalazott tudományos megközelítés lehetősége, amely a magyar múlt és jelen valóságából kiindulva, annak elemeit, irányait összegezve, maradandó és felhasználható mondanivalóval gazdagíthatja elképzeléseinket, meggyőződéseinket és hiteinket önmagunkról. Ennek finom részleteit, hangsúlyeltolódásait éppen Vörösmarty Mihály nemzetfilozófiája segíthet megismerni, kidolgozni. Mi pedig, többek között Karácsony Sándor és Joó Tibor megközelítéseinek kiemelésével, előtérbe állításával, mivel azok megfelelnek a Vörösmarty által meghatározott magyar lélek formáinak. Vörösmartyról ugyan azt terjesztette az irodalomtudomány, hogy nagy gondolati erejével és romantikus képzeletével egyszerűen kitalálta a történelmi alakokat, neveket, még keresztneveket is alkotott, amilyen a Hajna, amiből a Hajnalka lett. Ám ha figyelembe vesszük, hogy itt, ebben a névadásban a felkelő Nap arany színű sugarairól, vagy az azt megszemélyesítő isteni személy aranyszín szőke hajnyilairól van szó, – a *nyíl, nal* vagy *nyal* alakban egyes rokon nyelvekben máig előfordul – rögtön láthatjuk, hogy Vörösmarty a népi emlékezet Napot, fényességet jelző Hajnalcsillagát dolgozta be a maga munkájába, s ezzel igen megbízható forráshasználóként jelenik meg előttünk. Karácsony Sándor megállapítja, hogy a magyarországi 1920-as években nagyrészt a 16. századi állapotok jellemezték a magyar falut, különösen lelki értelemben, a 16. századiak pedig szinte teljesen azonosak voltak a korábbi, őskori állapotokkal, amennyiben a nagyapák mindig pontosan adták át ismereteiket és felfogásaikat, érzésvilágukat az unokáknak, mert szóbeli volt az átadás, s ezer év csak alig 20 átadás volt.³⁴¹ S ha Karácsony idejében ezt lehetett megállapítani, mennyivel inkább feldolgozható volt a valóságos népmesei, népregei emlékezet Vörösmarty számára.

S hogyha a Vörösmarty-féle élet- és nemzetfilozófia megismerését indokolnunk kellene, annak jelentőségét még azzal is aláhúzhatnánk, hogy Karácsony Sándor meggyőződése szerint a feketeföld övezet, illetve a magyar nagyalföldi sztyepei jellegű műveltség miatt a magyarság megismerésével szinte egész Eurázsia legjobb műveltségi viszonyaival ismerkedhetünk meg, amiért is ez nagyon fontos tájékoztatással bír. Azaz Vörösmarty fáradsága, amivel a Zalán futását megírta, sokkal szélesebb körről tájékoztat minket, és történelmi mélységekbe lenyúlva, mint csupán a honfoglalásnak mondott kor magyarsága egy részéről. A Vörösmarty történelemszemléletével összhangban lévő felfogás egyébként kevés nálunk a történészek, történetfilozófusok között, éppen a pozitivista divat eluralkodása miatt. Joó Tibor munkássága pedig azért megkerülhetetlenül jelentős, mert a mai követelményeket most már magától értetődően adó nyugati típusú nemzetfogalommal szemben fogalmazta meg a magyar nemzeti jellegzetességeket, Vörösmarty szellemében is. Talán még a Szent István-féle Intelmek értelmezésére is kihathat például Joó Tibor nemzetértelmezése, amennyiben a magyaros befogadás nem a nemzetiség miatti nyugati kirekesztés, üldözés ellentéte nála, hanem olyan egyenlősítő nemzetépítő megoldás, amelyben az egyedi szereplők – e jótékony magyarító hatásra – különböző feladatú nemzetalkotó részekké válnak.³⁴² Mint a vérszerződés vagy a

³⁴⁰ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/eger01.htm#01>.

³⁴¹ Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Magvető Kiadó, Budapest, 1985.

³⁴² Joó Tibor: *A magyar nemzeteszmé*. Franklin Társulat, Budapest, hasonmás: Universum, Szeged, 1990.

Szent Korona-elv idején, lett légyenek előtte bármilyen eredetűek vagy nyelvűek, egyaránt magyarokká váltak.

Számtalan nyilvánvaló tény miatt az Árpád nagyfejedelem vezérletével történt magyar államszervezés közvetlen és közvetett, közeli és távoli előzményeit *az abban szereplő minden tényező és résztvevő szempontjából* kell feldolgozni a történelmi kutatásnak. Egyedül ezzel a módszerrel látszik ugyanis megfelelően megközelíthetőnek és megragadhatóknak a terület államháza szervezőinek és a hon lakóinak őstörténete. Azért kell őstörténetről beszélnünk, mert azóta megszakítatlan és folytonos a magyar nemzeti és állami lét az érintett területen és népesség körében. Így *a benne résztvevők és részesek oldaláról a magyar államiságot megelőző minden összefüggő történelmi mozzanat* igen fontos, mert *a magyarsághoz vezető középkori, ókori és őstörténetet alkotja.*

A magyar állam által megteremtett honi és egyesített magyarsági őstörténetnek, mint minden őstörténetnek, az a jellegzetessége, hogy nem kifejezetten és egyedül erről – az ekkortól fennálló – hazáról és erről a hungaricus népről szól. Hanem az őt összetevő előzményekről, azokról az eseményekről és történésekről szól, azokról a folyamatokról és törekvésekről, eredményekről és kudarcokról, amelyeket az egyes korábbi szereplők elkövettek, elértek vagy elszenvedtek. Ezért *a magyar őstörténet eredményes kutatása csupán az egyetemes emberi őstörténet vonatkozó területeinek és részeinek megfelelő felhasználásával történhet meg,* érthetően esetenként az egyetemes őstörténelmi ismeretek kiegészítésével, gazdagításával, mozzanatainak részletesebb vizsgálatával, bővebb adatolásával.

4. 2. Vörösmarty történetfilozófiája

A történet iránti érdeklődése, az eposzok terén született teljesítménye kapcsán szólni kell Vörösmarty történetfilozófiájáról is. Illetve arról az összefüggésről, hogy Vörösmarty ilyen alkotásaiban nemcsak közvetlenül a múlt történetének felidézésével, megjelenésével foglalkozott, hanem a felvilágosításban kialakított módszert alkalmazta. Azaz mintegy a történet logikai menetét, fejlődését, filozófiáját megragadva, az eseményeket már inkább csak e megismert előrehaladás megteremtőjeként, hordozójaként és jellegzetes eszközöként ábrázolta. Ezzel olyan korhűséget teremtve, amely nem annyira a kor viszonyait, valóságát akarja megragadni, hanem a kor értelmét, szándékait, célját és rendeltetését, amit azután a felvázolt események egymásutánisága, a jellemek szépségeinek kibontakozása és az emberi kapcsolatok megjelentetése közel is képes hozni az olvasóhoz.

A *Csongor és Tündében* kifejtett történetfilozófia szerint, az ember halandó és mulandó egyéni létébe zártan, az emberiség sem időtlenül fejlődő, halhatatlan közösség. Így az egyéni sors tudatos megélése Vörösmarty szerint nem oldódhat fel az egyetemes emberi haladás gondolatában.³⁴³ E hiányzó emberi haladás és nembeli fejlődés így gondolatban sem rendelkezik olyan a társadalmiságból fakadóan megragadható törvényszerűségekkel, amelyek kitennék, illetve kijelölhetnék az emberi lényeket. Az elvont, a konkrét viszonyai által nem meghatározott, véges „egyéni lét mintájára megjelenő emberiségnek pedig szükségképp nincs történelme, csak tragikus sorsa. A véges és szigorúan zárt élet az egyedüli ontológiai valóság. Az ember mozgása semmiképpen sem fejlődés, hanem szüntelen – minőségi ugrásokat, változásokat nem ismerő – körforgás, pusztá önreprodukció. Az ember miután 'feljött' – mindvégig, egészen az életet tápláló föld megsemmisüléséig, valójában ugyanaz marad.” Nem az emberiség, nem az emberi nem határozza meg az egyént, hanem az egyén azonos vele, s „az individuum fölött nincs semmiféle magasabb rendű, tartalmas közösség.”³⁴⁴ A kollektivitás –

³⁴³ Vö. Szauder József: *Csongor és Tünde. A romantika útján.* Budapest 1961. 349.

³⁴⁴ Balog im. 31.

például a nemzet – tehát nem szerves része az egyénnek, hanem azt az egyén szándéka hozza létre. Így a pusztulás – a kollektív fennmaradás hite nélkül – tragikus totális megsemmisülés, nyomtalan eltűnés. Amivel Vörösmarty meghaladta a hegeli szemléletet, amely az egyediséget feláldozta az általánosság oltárán.

4. 3. Vörösmarty magyar sorsfilozófiája

A *Vén cigányban* mintegy végrendelkezik az öregnek számító, valójában középkorú Vörösmarty. Öregségét hatalmas szellemi kifejelettsége miatt érezzük, s őt magát is ilyen öregi érzésekkel töltötték el betegeskedései, betegségei és egyéb kilátástalanságai. „Képeiben a földi természet jelenségei (örvény, vihar, jégverés, zivatar, fák, vadak, puszták, keselyű) kozmikus látomásokkal keverednek (üstökös láng, égbolt, pokol, 'vak csillag'); mindezek között ott vergődik az ember a maga bűneivel, szennyével, ábrándjaival, a 'tört szív' iszonyú fájdalmával és az 'örült lélek' kirobbanó feszültségeivel. Vörösmarty – mint már korábban is nem egy versében – hazája sorsát a 'nagy világ', az egész emberiség sorsának széles távlatában szemléli, s így tud ma is élő, örökérvényű igazságokat hirdetni a háborúról és békéről, a zsarnokságról és a lázadásról, a megtorlásról és a szenvedésről, a testvérvizsályról, az ábrándok hiábavalóságáról, s mindezek fölött az 'ünnepi' jövőről, 'mikor elfárad a vész haragja / S a vizsály elvérzik a csatákon'.”³⁴⁵

A *vén cigány*³⁴⁶ leglényegesebb mozzanata a filozófiai elemzés számára, hogy „a vizsály elvérzett a csatákon”. Mert csak ezután lehet ünnepelni, addig csak szenvedés az élet: hiábavalóság és keserűség – sírva vigad a magyar. De utána tehát már nem véletlen a *Rubrum vinum bibi nocte*, hogy „szűd teljék meg az öröm borával”, azaz a kiontott vér jelképét a vörös bor jelenti.

Ha „a vizsály elvérzett a csatákon”, akkor már nem kell „a világ gondjával” törődni, megoldja azt a világ maga. Mert megszűnik az addig volt fő gond: amikor a háborúság szíve polipként szívta el az emberek életerejét, kedvét. Eddig voltak a háborús, hadi megoldások, és e határvonaltól kezdve jönnek a békések, az igazi emberiek. Vörösmarty jól látta, hogy messze még a messze. Előre látta, megjövendölte, hogy nem a békés megoldások jönnek, hanem két világháború következett aztán, kitermelve az egész emberiség végső elpusztításának képességét, sőt igényét. A sírt, hol az emberiséggé kiterjedt nemzet süllyed el... Vörösmarty még tudta, hogy „szűd”, a szívalak rajza nem az emberszívet, hanem a polipot jelképezi, az ősi magyar indítékot az arany szíjvégeken. Így jön át a Szózat utalása a végső pusztulás elkerülésének reményében, hogy ember és magyar megmaradhat. A mellérendelés visszatérte ez, a béke örök vágya, a mítoszi föld, ahová vissza kell találni, ki sem mozdulva, és ez a föld évszázadokig békés volt – ma már bizonyossággal tudjuk. És a „boldogtalan fiai” is megkerülhetnek „e vén kacérnak”, de már nem csak „a hölgyfodrász, a tavasz” megtévesztő beavatkozásaképpen, hanem az embervizsály fagyhalálától mentesítő valódi változás által. A cigány tehát az emberiség. A nemzetet alkotó népek emberiség-egysége, az egy-akol-nép. Olyan egyesülés, melyre külön-külön érvényes Kölcsey megállapítása, hogy „megbűnhődte már e nép a múltat s jövőt”. Emberiség! Megérdemled a vizsály nélküli létet: „megittad az árát”. Kezdd el ünnepelni, és megvalósul az álmod: az örök béke! Higgy a borban, a vérben, mert más nem is létezik. Amikor nem hittél, igen sok ember vérért elszívta a vizsály, kiontotta a harc, háború. „Gyászos homlokod” volt csak ehhez méltó, de mostantól „hadd derüljön”, ez legyen a méltóság. „Isteneknek teljék benne kedve”, azaz a múlt összes szenvedése, halálgyötrelme a nemzeti-népi szinten az emberiség-néptől igazolást nyer. És hogy eljutottunk

³⁴⁵ Kecskés i.m. 164.

³⁴⁶ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0308.htm#184>.

ide, az a múlt nemzedékeinek is tetszik, abban a jövő is érdekelt. Mítoszi istencsillagok ezek. Megcsillantják a fényt, mely rávilágít, hogy az emberiség színe előtt állva szenvedtünk, és most ugyanott ünnepelhetünk. Minden nép, mely eddig szenvedett, ünnepel. Szíve telis-tele ettől az örömtől, mely már nem ábrándos, hanem kiküzdött. És Vörösmarty jósol, mikor leírja: „Lesz még egyszer ünnep a világon!” Nem kérdőjellel, mint még ma is sokan kérdezik. Ehhez, mint korábban már mondta, az ábrándozástól meg kell szabadulni. Mert az „az élet megrontója”, amitől „a vak csillag ez a nyomorult föld”. Amikor még nincs ünnepelni való emberegység, békés megegyezés és „keserű levében” forog a föld, nincs emberiség lendület sem, csak ábrándozás a más kárára. A nemzet „neve átok”, az ember önerője kevés, az ember is vak a jóra. De a „vihar heve”, az embertelenség, melybe magunkat sodortuk vakon, pusztítva tisztít, felderíti homlokunk, az emberiségistenig emel bennünket. Mert az isten csillag, és az emberiség eszméje önmagából táplálja önmagába az erőt, a tagok szabadságát adva.

A *Gondolatok a könyvtárban* című költeményben pedig Vörösmarty ugyancsak a nemzet sorsáról beszél, amely kivívandó „mély süllyedéséből”. De nem akárhogy, hanem a „legnemesbekért” küzdve, mert más dolgunk nincs is a világon. Az egyéni sors jó, nemes választása tehát a nemzet sorsát is megjavítja:

*Rakjuk le hangyaszorgalommal, amit
Agyunk az ihlett órákban teremt.
S ha összehordunk minden kis követ,
Építsük egy újabb kor Babelét,
Míg oly magas lesz, mint a csillagok.
S ha majd benéztünk a menny ajtaján,
Kihallhatók az angyalok zenéjét,
És földi vérünk minden cseppjei
Magas gyönyörnek lángjától hevültek,
Menjünk szét mint a régi nemzetek,
És kezdjünk újra túrni és tanulni.³⁴⁷*

5. Tanulságok, következtetések

Talán a legnagyobb tanulság területe, ami kihat a kisebb jelentőségű területekre is, hogy **Vörösmarty még ismerte a teljes magyar mitológiát és értette, érezte az egész magyar történelem filozófiáját, azaz menetének értelmét, okát és célját.** Ezt a tudását mi ma nagyon felfogni sem tudjuk, ám elég utalni a különböző, az ő halála után keletkezett magyar mitológia-gyűjteményekre, hogy lássuk: *Nekünk könyvekből sem sikerül már megtanulnunk eleink teljes életfelfogásának, életismeretének, jelképi és történelmi tudásának még a töredékét sem, mialatt Vörösmarty számára ez élő és minden pillanatban felhasznált adatkincs tárháza volt.* Nincs semmi jogalapunk tehát, hogy kisebb ismereti bázisunkról kiépített szempontjaink szerint bíráljuk őt és költői, filozófiai világát. Inkább hüen követnünk kell az ő elképzeléseinek menetét, az ő szándékaihoz mérni saját megvalósított eredményeit.

³⁴⁷ Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0306.htm#143>.

Végül összefoglalva, e kutatási vázlat végén, már most összegezhetőnek látszik az a *Vörösmarty alkotói munkáját jellemző tény, hogy igen mély eszmei belátásokból merítette költői munkássága nagyszerűségeit. Nagy volumenű művészi gondolkodását meghatározták azok, a csak a filozófiában fellelhető párhuzamok, amelyeknek kifejezésére ő még a filozófiáénál is jobb nyelvet talált. Világlátásának alapja és kiindulópontja az emberi élet, a maga egyéni és nemzeti–egyetemes valóságában. Nem helyezi azonban a közösséget önálló létezőként az egyén elé vagy fölé, hanem az örök emberi egyetemesség külső segítő eszközének tekinti. Ezzel, nagy filozófusokhoz hasonlóan: Schopenhauer fiatal kortársaként és Kierkegaardot, Nietzschét megelőzve, igen korán állást foglal minden későbbi totalitáriánus eszmei és gyakorlati törekvés ellen, az említett filozófusok negatív kicsengésű elméleteihez képest igen előremutató és építő jellegű állásfoglalással. Ugyancsak igen korszerűen látta a nemzet, a történelem és a népi hagyományok kérdését, ebben Herderhez hasonlóan más elméleti vonulatot követve, mint amit a pozitívizmus, különösen a hegeli és a marxi később megvalósított.*

Vörösmarty gondolati teljesítményének egyes mozzanatai pedig egyenesen a mai legkiemelkedőbb kutatások élenjáró elméleteivel vetekednek, legyen szó akár a történelemfilozófia tanulságairól, akár a néphagyomány felhasználható elemeiről, akár az emberi lélek és természet megismerő tapasztalatairól.

A legfontosabb filozófiai tartalom azonban az, amely egész költészetéből költői kifejező erejéből és mélyenszántó gondolkodásából árad, hogy **az élet kis dolgait kell a legnagyobb érzelmekkel örökkévalóvá és a legnagyobbá, azaz istennek tetszővé tenni ahhoz, hogy abból a nemzet felépüljön, táplálkozzon.** Azaz hogy nincsenek kis dolgok, mert az életünk maga a legnagyobb, s az egyes ember nagyszerűségét csak a nemzetbe egyesült közösség múlhatja felül, s amíg erre képes, az egyén is boldog lehet a maga közvetlen kapcsolataiban.

6. Felhasznált Irodalom

Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. *Esszék, tanulmányok 1. kötet.* Budapest 1978.

Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Szent István Társulat, Budapest, 1938. és 1977. https://mtda.hu/books/balint_sandor_nepunk_unnepei_Optimized.pdf és *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából.* I. kötet: december 1. - június 30. II. kötet: július 1. - november 30. Neumann Kht., Budapest. 2004. <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/>.

Balogh Ernő: „Szerelem az éjben”. A Csongor és Tünde értelmezéséhez. *Tündérálmok. Tanulmányok a reformkori irodalomról.* Kossuth, Budapest 1988.

Barta János: A romantika mint esztétikai probléma. *Élmény és forma.* Bp. 1965.

Barta János: A romantikus Vörösmarty. *Klasszikusok nyomában.* Budapest 1976. 435. Vö. Szauder József: Csongor és Tünde. *A romantika útján.* Budapest 1961.

Béni Kornél: *Vörösmarty Szép Ilonkája és a Vértes.* <https://provertes.hu/index.php/naturparki-kincsestar/alkotok-es-alkotasok/a-vertes-a-magyar-irodalomban/821-vorosmarty-szep-ilonkaja-es-a-vertes>.

Childe, Gordon V.: *What Happened in History.* Penguin books, Harmondsworth. Reprinted in 1954.

Csaba Zoltán: Élet: szabály vagy kivétel? *Új Galaxis* 6.

https://epa.oszk.hu/00200/00296/00006/pdf/EPA_00296_ujgalx_03.pdf.

Csámpai Ottó, Cser Ferenc, Darai Lajos: A magyar műveltségi és társadalmi egyedülállósága. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 23. évf. 2. sz. 2008.

<https://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/039-049.pdf>.

Cser Ferenc, Darai Lajos: *Ember – Társadalom – Emberiség. Eszme – Hit – Vallás. Atya – Anya – Élet.* Queanbeyan – Kápolnásnyék, 2005–2006. <https://mek.oszk.hu/18100/18165/>.

Cser Ferenc, Darai Lajos: Fontos tudományos tanácskozás elé. *Acta Hist. Hung. Tur.* 38/1. 2023. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00066/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2023_1_0025-0107.pdf.

Cser Ferenc. *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát–medencei eredetéről*. Szerzői Kiadás, Melbourne. 2000. <https://www.leventevezer.extra.hu/gyokerek.pdf>. Angolul további nyelvi táblázatokkal: Ferenc Cser: *Roots of the Hungarian Origin Contemplation on the Carpathian Origin of the Hungarian Language and People*. Melbourne, 2006. <https://hungarianhistory.com/lib/cser/rootsls.pdf>.

Cser Ferenc: Gondolatok a magyar nép és nyelv Kárpát-medencei eredetéről. *Acta hist. Hung. Tur.* 40/2. 2025. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00074/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2025_2_177-204.pdf.

Daczó Árpád (P. Lukács O. F. M.): *Csiksomlyó titka. Mária-tisztelet a néphagyományban*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2001.

Darai Lajos: „Friedrich Hayek alkalmazott nevelésfilozófiája: Azonos tudományos módszerrel alkotott egységes világkép a természet-, ember- és társadalomismeretek oktatása számára.” *Szabadpart. Társadalomtudományi, művészeti és irodalmi folyóirat*. www.kodolanyi.hu

Darai Lajos: A körgánok hatalmi párhuzama: erődített élettér. *Acta Hist. Hung. Tur.* 30/2. 2015. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00013/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_2_156-204.pdf.

Darai Lajos: Hősök (héroszok) és népalkotó emberek. *Acta Hist. Hung. Tur.* 35/1. 2020. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00060/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2020_01_444-500.pdf.

Darai Lajos: Sokkal korábbi ellenkező irányú népmozgás. *Acta Hist. Hung. Tur.* 38/3. 2023. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00068/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2023_3_0317-0342.pdf.

Dr. Darai Lajos Mihály: *Filozófiatörténet. Egyetemi jegyzet*. Negyedik átdolgozott kiadás. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 2001.

Dusik Anikó: *A magyar romantika kezdetei*. Univerzita Komenského. Bratislava, 2011. https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmj/Dusik_A_magyar_romantika_kezdetei.pdf.

Francis Crick: *Az élet mikéntje, eredete és természete*. Gondolat, Budapest. 1987.

Friedrich Schiller: *Levelek az ember esztétikai neveléséről. Goethe és Schiller levelezése*. Kriterion–Európa, Bukarest–Budapest, 1984. Harmadik levél. <https://www.scribd.com/document/159387170/Schiller-Levelek-az-ember-esztetikai-neveleser%C5%91l>.

Gáboriné Csánk Vera: *Az ősember Magyarországon*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest 1980

Gáboriné, Csánk Vera: *Az ősember Magyarországon*. Gondolat, Budapest. 1980.

Gánti Tibor: *Kontra Crick, avagy az élet mivolta*. Gondolat, Budapest 1989.

Graham Hancock: *Istenek kézjegyei. Kutatás a kezdetek és a vég után*. Alexandra Kiadó, Pécs. é. n.

Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Szépirodalmi, Budapest, 1985.

Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*. Nyes Csaba magánkiadása, Budapest. 1994. Az 1930-as kiadás reprintje. <https://www.scribd.com/document/410083136/Huszka-Jozsef-A-magyar-turani-ornamentika-tortenete-1930>.

Huszka József: *Honfoglaló őseink ornamentikája*. Huszka József: *Honfoglaló őseink ornamentikája*. Különlenyomat a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye 1910. évf. V-VI. füzet, Pátria Rt, Budapest. 1910.

Jankovich Marcell: *"Csillagok között fényességes csillag". A Szent László-legenda és a csillagos ég*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest. 1987.

Joó Tibor: *A magyar nemzeteszme*. Franklin Társulat, Budapest, hasonmás: Universum, Szeged, 1990.

Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Magvető Kiadó, Budapest. 1985.

Kecskés András: *Vörösmarty Mihály: A Guttenberg-albumba. Versek tükre. Az iskolai verselemzés lehetőségei*. Megyei Pedagógiai Körkép Kiskönyvtára 26. Veszprém, 1985.

László Gyula: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon*. Corvina Könyvkiadó, Budapest. É. n.

Lewis Mumford: *Az óriásgép*. Európa, Budapest. 1985.

Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*. Budapest 1942.

- Magyar Adorján: *A Csodaszarvas*. Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest é. n. (1991). (Az írás eredetileg 1948–55 között készült.)
- Magyar Adorján: *Az ősműveltség*. Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest 1995. I. kötet: https://www.leventevezer.extra.hu/Osmuveltség_1.pdf, II. kötet: https://www.leventevezer.extra.hu/Osmuveltség_2.pdf.
- Magyar Adorján: *Elméletem ősműveltségünkről*. Duna Könyvkiadó Vállalat, Fahrwangen 1878.
- Molnár V. József: *Vázlat a természetes modellezéshez*. A Gödöllői Művelődési Központ módszertani füzetek, 1986.
- Molnár V. József: *Világ-virág. A természetes műveltség alapjelei, és azok rendszere*. Örökség Könyvműhely, 2005.
- Nagy Ákos: *A kor halad, de a vér marad. A vércsoportok jelentősége a magyar őstörténet kutatásában. Második*, bővített kiadás. Turán könyvek 5. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft. Gödöllő, 2005.
- Pándi Pál: Irodalom és politika a reformkorban. Vázlat. *Első aranykorunk. Cikkek, tanulmányok a magyar felvilágosodás és reformkor irodalmáról*. Szépirodalmi, Bp. 1976.
- Pándi Pál: Jegyzetek a romantikáról. *Első aranykorunk. Cikkek, tanulmányok a magyar felvilágosodás és reformkor irodalmáról*. Szépirodalmi, Bp. 1976.
- Pándi Pál: *Petőfi*. Budapest 1961.
- Perie Alkorán, Kovács János: A visayan Fülöp-szigeteki nyelv magyar eredetű? *Acta Hist. Hung. Tur.* 33/10. 2018. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00053/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2018_11_021-033.pdf,
- Pringle, Heather: The Slow Birth of Agriculture. *Science* 282, 1450.
- Rajnai László is *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa* című művében (Árgus—Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 1999).
- Ránki György: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1983.
- Ryan, William & Pitman, Walter: *Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Even that Changed History*. Simon & Scuster, N. Y. 1998.
- Santillana, Giorgio de & Hertha von Dechend: *Hamlet malma. Értekezés a mítoszokról és az idő szerkezetéről*. Pontifex Kiadó, h. n. [Debrecen] MCMXCV. Fülszöveg.
- Simon Zoltán: A magyar nyelvről. *Acta hist. Hung. Tur.* 40/2. 2025. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00074/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2025_2_335-341.pdf,
- Sőtér István: *Romantika és realizmus*. Budapest, 1956.
- Stanislaw Lem: A Katasztrófa-elv. Suhrkamp Verlag, 1983. Egy hevenyészett fordítása elérhető innen: [https://www.guo.hu/WORDPRESS/Laszlo-Hortobagyai_Gayan-Utjek-Orchestra/By_The_Way/Lem,Stanislaw_\(1921-2006\)/1983_S.Lem_A-Katasztrófa-elv_1983.pdf](https://www.guo.hu/WORDPRESS/Laszlo-Hortobagyai_Gayan-Utjek-Orchestra/By_The_Way/Lem,Stanislaw_(1921-2006)/1983_S.Lem_A-Katasztrófa-elv_1983.pdf).
- Stanislaw Lem: *Az emberiség egy perce*. Európa Kiadó, Budapest, 1988. pp.
- Stuart Piggott: *Az európai civilizáció kezdetei. Az őskori Európa az első földművesektől a klasszikus ókorig*. Gondolat, Budapest, 1987.
- Szauer József: *A romantika útján*. Budapest, 1961.
- Szauer József: Csongor és Tünde. *A romantika útján*. Budapest 1961.
- Szegedy-Maszák Mihály: Vörösmarty: Késő vágy és A kozmikus tragédia romantikus látomása. *Világkép és stílus*. Budapest 1980. 175 és 200.
- Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest 1972.
- Tagányi Károly: A faluközösségek története Magyarországon. *A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói (1878)*. Gondolat, Budapest, 1977.
- Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Budapest 1974.
- Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. *Élő hagyomány, élő irodalom*. Budapest, 1977.
- Vámos Tóth Bátor: Tamana – a földrajzi névkutatás módszere. *Acta Hist. Hung. Tur.* 40/2. 2025. https://epa.oszk.hu/01400/01445/00074/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2025_2_113-119.pdf.

- Varga Csaba: *JEL, JEL, JEL, avagy az abc 30000 éves története*. Frig Kiadó, Budapest 2001.
- Varga Géza: *Magyar hieroglif írás*. Írástörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2017.
- Vértessy Jenő: *Kölcsey Ferenc 1790-1838*. Magyar Történelmi Társulat, Queanbeyan – Kápolnásnyék, 2005-2006. <https://mek.oszk.hu/18100/18165/>. 1906. IV. fejezet. <https://mek.oszk.hu/05600/05657/html/#d1e560>.
- Vörösmarty Mihály: *Dramaturgiai lapok. Élet és politika. Összes Művei VII.* Méhner Vilmos, Budapest, 1885.
- Vörösmarty Mihály: *Összes költeményei*. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/index.htm>.

7. Összefüggő irodalom

- Arthur Schopenhauer műveivel: *Az akarat szabadságáról*. Hatágú Síp, Budapest, 1991.
- A halálról. A faj élete. A tulajdonságok öröklődése*. Hatágú Síp, Budapest, 1992.
- A nemi szerelem metafizikája. Az élethez való akarat igenléséről. Az élet semmiségéről és gyötrelméről*. Hatágú Síp, Budapest, 1992.
- A szenvedélyes szerelemről*. Codex, Budapest 1989, 1990.
- A világ mint akarat és képzet*. Európa, Budapest, 1991.
- Sören Kierkegaard: *A szorongás fogalma*. Göncöl, Budapest, 1993,
- Félelem és reszketés*. Európa, Budapest, 1986.
- Halálos betegség*. Göncöl, Budapest, 1993.
- Írásaiból*. Budapest, 1982.
- Mozart Don Juanja*. Helikon, Budapest, 1972.
- Önvizsgálat. Isten változatlansága. Új mandátum*, Budapest, 1993.
- Vagy–vagy*. Gondolat, Budapest, 1978.
- Friedrich Nietzsche műveivel: *A vándor és árnyéka*. Göncöl, Budapest, 1990.
- A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Európa, Budapest, 1986.
- Ecce Homo. Művészet és művészetek. Modernség*. Göncöl, Budapest, 1993.
- Imigyen szóla Zarathustra*. Göncöl, Budapest, 1988.
- Válogatott írásai*. Gondolat, Budapest, 1972, 1984.
- Henry Bergson: *A nevetés*. Gondolat, Budapest, 1968, 1971, 1986.
- Idő és szabadság*. Universum, Szeged, 1990.
- Teremtő fejlődés*. Akadémiai, Budapest, 1987.
- John Locke műveivel: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Gondolat, Budapest, 1986.
- Értekezés az emberi értelemről I-II*. Akadémiai, Budapest, 1979.
- Levél a vallási türelemről*. Akadémiai, Budapest, 1993.
- Thomas Hobbes: *Leviatán*. Helikon, Budapest, 1970.
- David Hume: *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat, Budapest, 1976.
- Összes esszéi 1-2*. Atlantisz, Budapest, 1992.
- Tanulmány az emberi értelemről*. Nippon Kiadó, Budapest, 1995.
- Adam Smith: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól 1–2*. Magyar Közgazdasági társaság, Budapest, 1940.
- Charles Montesquieu: *A törvények szelleméről 1-2*. Akadémiai, Budapest, 1962.
- Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól*. Budapest, 1891.
- Perzsa levelek*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1955.
- Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről. Filozófiai értekezések és levelek*. Magyar Helikon, Budapest, többször.
- Egy magányos sétáló álmodozásai*. Helikon, Budapest, 1964.
- Emil, vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

- Értekezések és filozófiai levelek.* Gondolat, Budapest, 1978.
- Vallomások.* Helikon, Budapest, 1962.
- Voltaire: *Filozófiai ábécé.* Gondolat, Budapest, 1983.
- Válogatott filozófiai írásai.* Akadémiai, Budapest, 1991.
- Denis Diderot: *D'Alambert és Diderot beszélgetése. Válogatott filozófiai írásai.* Akadémiai, Bp. 1983.
- Válogatott filozófiai művei.* Akadémiai, Budapest, 1979, 1983.
- Claude Helvetius: *Az emberről, értelmi képességeiről és neveltetéséről.* Tankönyvkiadó, Bp. 1962.
- Paul Holbach: *A természet rendszere.* Akadémiai, Budapest, 1978.
- Maurice Condorcet: *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története.* Gondolat, Budapest, 1986.
- Fontenelle: *Beszélgetések a világok sokaságáról.* Helikon, Budapest, 1979.
- August Comte: *A pozitív szellem.* Helikon–Európa, Budapest, 1979.
- Claude-Henri Saint-Simon: *Válogatott írásai.* Gondolat, Budapest, 1963.
- John Stuart Mill: *A deductív és inductív logika rendszere 1–3.* Ráth Mór, Budapest, 1874.
- A szabadságról. Haszonelvűség.* Helikon, Budapest 1980, Holnap, Budapest, 1993.
- Herbert Spencer: *A haladás.* Révai, Budapest, 1919.
- A katonai és iparos társadalomnak szociológiája.* Új Magyarország, Budapest, 1919.
- Alapvető elvek.* Grill, Budapest, 1909.
- Értelmi, erkölcsi és testi nevelés.* Hornyánszky, Budapest, 1906.
- Jog és állambölcsészet, kérdésekben és feleletekben.* Eggenberger, Budapest, 1893.
- Szintetikus filozófiájának kivonata.* Grill, Budapest, 1907.
- Pragmatizmus.* Gondolat, Budapest, 1981.
- John Dewey: *A nevelés jellege és folyamata.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája.* Franklin, Budapest, 1922.
- A tiszta ész kritikája.* Franklin, Budapest, 1913.
- A vallás a puszta ész határain belül.* Gondolat, Budapest, 1974.
- Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.* Gondolat, Budapest, 1991.
- Az ítélőerő kritikája.* Akadémiai, Budapest, 1966.
- Az örök béke.* Új Magyarország, Budapest, 1918.
- Johann Georg Herder: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások.* Gondolat, Budapest, 1978.
- Értekezések. Levelek.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Gotthold Ephraim Lessing: *Laokoón. Hamburgi dramaturgia.* Budapest, 1963.
- Wilhelm von Humboldt: *Válogatott írásai.* Európa, Budapest, 1985.
- Franz Brentano: *Pszichológia empirikus szempontból.* Áron Kiadó, Budapest, 2000.
- Ernst Mach: *Az érzetek értelmezése.* Franklin, Budapest, 1927.
- Wilhelm Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban.* Gondolat, Budapest, 1974.
- Edmund Husserl: *A filozófia mint szigorú tudomány.* Kossuth, Budapest, 1993.
- Válogatott tanulmányai.* Gondolat, Budapest, 1972.
- Gottlob Frege: *Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok.* Gondolat, Budapest, 1980.
- Max Scheler: *Formalizmus az etikában és a materiális értéketika.* Gondolat, Budapest, 1979.
- Ferdinand Saussure: *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* Gondolat, Budapest, 1967.
- Szöveg és interpretáció.* Cserépfalvi, Budapest, 1991.
- Claude Lévi-Strauss: *Szomorú trópusok.* Európa, Budapest, 1973, 1979.
- John Langshaw Austin: *Tetten ért szavak.* Akadémiai, Budapest, 1990.
- Roland Barthes: *Mitológiák.* Európa, Budapest, 1983.
- Válogatott írások.* Európa, Budapest, 1976.
- Világoskamra.* Európa, Budapest, 1985.
- Michel Foucault művével: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Gondolat, Budapest, 1990.

- Arnold Gehlen: *Az ember. Természete és helye a világban*. Gondolat, Budapest, 1976.
- Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Akadémiai, Budapest, 1973.
A jogfilozófia alapvonalai vagy A természetjog és államtudomány vázlat. Akadémiai, Bp. 1971
A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Akadémiai, Budapest, 1981.
A logika tudománya 1-2. Akadémiai, Budapest, 1979.
Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai, Budapest, 1966, 1979.
- Johann Gottlieb Fichte: *A tökéletes állam*. Phoenix, Budapest, 1943.
Az ember rendeltetése. Európa, Budapest, 1976.
Az erkölcsstan rendszere. Gondolat, Budapest, 1976.
Válogatott filozófiai írások. Gondolat, Budapest, 1981.
- Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Budapest, 1983.
- Friedrich Johann Christoph Schiller: *Válogatott esztétikai írásai*. Helikon, Budapest, 1960.
- Ludwig Feuerbach: *A kereszténység lényege*. Akadémiai, Budapest 1983.
Filozófiai kritikák és alapelvek. Európa, Budapest 1978.
Válogatott filozófiai művei. Akadémiai, Budapest 1985.
- Heinrich Heine: *Vallás és filozófia*. Budapest 1967.
- Karl Marx, Friedrich Engels: *Összes Művei 1–48*. Kossuth, Budapest, 1957–1985.
- Benedetto Croce: *A szabadság hitvallása*. Kossuth, Budapest 1990.
A szellem filozófiája. Gondolat, Budapest, 1987.
- A debreceni népi építkezés. *Néprajzi Értesítő* 1912. évf.
- A dolmány. *Néprajzi Értesítő* 1913.
- A finn Tur istenség. *Kalevala* 15. ének.
- A karol szó. *Ethnographia* 1897.
- Agro Romano. *Illustrazione Vaticana* 1936. évf. 17. sz.
- Appel, Otto Dr., Dahlem: *Der Mensch und die Erde die Entstehung, Gewinnung und Verwertung der Schätze der Erde als Grundlagen der Kultur*. Berlin, 1906.
- Bacon, Roger: Apus Maius. *Ethnographia* 1903. évf. 256.
- Ballagi Mór: *A magyar nyelv teljes szótára*. Heckenast Gusztáv, Budapest, 1873.
- Ballagi: A kebel és a kupola szó kapcsolata. Az öböl és a kebel szó kapcsolata. *Ethnographia* 1902. évf.
- Ahrem, Maximilian: *Das Weib in der Antiken Kunst*. Jena, 1904.
- Bán Aladár: Toldi Miklós ekéje. *Ethnographia* 1917.
- Baráthosi-Balogh Benedek: *Turáni regék és mondák a világ teremtéséről*. Held, Budapest, 1926.
- Bartucz Lajos: *Fajkérdés, fajkutató*. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
https://mtda.hu/books/bartucz_lajos_fajkerdes_fajkutatas.pdf.
- Bartucz Lajos: Csongrád és pancsovai torzított koponyák. *A Magyar Ember*. 1938.
- Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. A maglaji rajtaütés 1878. aug. 3-án. Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1928–1942. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/22-i-ferenc-jozsef-haborui-az-184849-evi-magyar-szabadsagharcot-kiveve-1848-1882-6E9C/i-bosznia-es-hercegovina-megszallasa-1878-ban-75BB/v-a-6-es-7-hadosztaly-egyesuleseig-terjedo-boszniai-hadmuveletek-75EF/a-a-fooszlop-elonyomulasa-a-7-hadosztallyal-valo-egyesulesig-75F0/3-a-maglaji-rajtautes-1878-augusztus-3-an-7602/>
- Bél Mátyás: *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. Bécs, 1742.
https://books.google.hu/books?id=NvfSEAMoeJYC&hl=hu&source=gbp_navlinks_s
- Benedek Elek: *Az aranytollú madár*.
https://epa.oszk.hu/02300/02387/00051/pdf/EPA02387_osi_gyoker_2023_04_119-124.pdf.

- Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése I–IX*. Athenium Rt, Budapest é. n.
- Gaál Mózes: *Hún és Magyar mondák*. Franklin-Társulat, Budapest, 1900.
- Bengtsson, Franz G.: *Die Abenteuer des Röde Orm*. Heimeran Verlag, München, 1952.
- Bernatzik, Hugo Adolf: *Südsee*. Berlin, 1934.
- Berze Nagy János: A Csodaszarvas Mondája. *Ethnographia*, Budapest, 1927.
- Berze Nagy János: Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. *Magyar Népköltési Gyűjtemény IX*. Athenaeum, Budapest, 1907.
- Bölsche, Wilhelm: *Die Abstammung des Menschen*. Kosmos, Stuttgart, 1922.
- Brehm, Alfred Edmund: *Tierleben. Allgemeine Kunde des Tierreichs. Die Säugetiere*. Bibliographisches Institut Verlag, Leipzig, Wien, 1890.
https://archive.org/details/bub_gb_zyJOAAAAYAAJ/page/n8/mode/1up és
<http://www.biolib.de/brehm/band1/index.html>.
- Brugsch, *Geschichte Aegypten's unter den Pharaonen*. Heinrich, Leipzig, 1877.
- Buschan, Georg dr.: *Die Sitten der Völker I-IV*. Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart–Berlin–Leipzig, 1924-1922.
- Chabas, F.: *Les pasteurs en Egypt. Papyrus Sallier*. C. G. van der Post, Amsterdam, 1868.
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/55/Les_Pasteurs_en_Egypte_%28IA_lespasteursenegy00chab%29.pdf és
https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA10185-2.
- Chamberlain, Houston Stewart: *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*. F. Bruckmann, München, 1899.
 I. Hälfte. <https://archive.org/details/diegrundlagendes01chamuoft/mode/1up> és
 II. Hälfte. <https://archive.org/details/diegrundlagendes02chamuoft/page/n9/mode/1up>.
- Chipiez, Charles, Georges Perrot: *A History of Art in Ancient Egypt*. Chapman and Hall, London, 1883.
https://books.google.tt/books?id=8HE1AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Creuzer, Georg Friedrich: *Symbolic und Mythologie der alten Völker besonders, der Griechen*. Heyer und Leske. Leipzig und Darmstadt, 1821.
https://archive.org/details/bub_gb_TCHgulQZCvQC/page/n4/mode/1up.
- Daqué, Edgar: *Urwelt, Sage und Menschheit. Eine naturhistorisch-metaphysische Studie*. Oldenbourg Verlag, München, 1925.
- Deák Geyza: Liliom és tulipán. *Néprajzi Értesítő* 1910. évf.
- Die Österreich–Ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Dalmát kötet. 1892.
- Dio Cassius: *Historia Romana*. Hamburg, 1750.
- Eickstedt, Eickstedt: *Rassenkunde Und Rassengeschichte Der Menschheit*. Ferdinand Encke Verlag, 1934. <https://archive.org/details/egon-freiherr-von-eickstedt-rassenkunde-und-rassengeschichte-der-menschheit/mode/1up>.
- Endrei Zalán: *A világ történelme*. Budapest, 1906. I.
- Ernest, Renan: *Geschichte des Volkes Israel*. Berlin, 1944.
- Fábián Gyula: Börködmön díszek. *Néprajzi Értesítő* Bp. 1911.
- Faragott verébdeszka. *Néprajzi Értesítő* 190.
- Fáy Elek: *A magyarok őshona*. Fraischburg Gusztáv Könyvkereskedése, Budapest, 1910.
- Fejér György: *A kunok eredete*. Edelmann Károly, Pest, 1950. <https://real-eod.mtak.hu/5656/1/000910441.pdf>.
- Felvidéki fa-kultusz. *Ethnographia* 1893.
- Fischer Dr. – Defoy: *Schlafen und Treumen*. Kosmos, Stuttgart, 1918.
- Fischer, H.: *Weltwenden*. Leipzig, 1921. IV. kiadás
- Frazer, R. W.: *Encyclopedia of Religion and Ethics*. London, 1920.
- Friedenthal, Albert: *Das Weib im Leben der Völker*. Berlin, 1910.
- Garay Ákos: Szlavon házak. *Néprajzi Értesítő* 1911. évf.

- Gáspár János: *Fajismeret*. Karcag, 1912.
- Gegő Elek, P.: *A moldvai magyarok*. Buda, 1838.
- Gelchich, G.: *Memorie sulle Nocche de Cattaro*.
- Gémeskutak kolonca. *Néprajzi Értesítő* 1916.
- Geschichte der Colonien*. Berlin, 1850.
- Gilg, Ernst: *Der Mensch und die Erde*. VII.
- Gopčević, Spiridon: *Makedonien und Alt-Serbien*. Wien, 1889.
- Göb szavunk. *Néprajzi Értesítő* 1930.
- Gróh István: *Ungarische Decorative Kunst*. Budapest.
- Gubernatis, Alessandro de: *Tradizioni popolari de San Stefano di Calcinaia*.
- Gyárfás István: *A jászkunok története*, Kecskemét, 1873.
- Győrffy István dr.: *Jászsági szűrhímzések*. Budapest, 1924.
- Hadloff: *Sibirien*, II.
- Handel und Schiffahrt*. Berlin, 1856.
- Havas Dezső: *Dalmácia*.
- Herbig, F. A.: *Az emberiség szellemi öröksége*.
- Hermann Ottó: A magyar halászat, Kálhókból készült süítő és aszaló kemencék. *Néprajzi Értesítő* 1911.
- Woermann, Karl: *Geschichte der Kunst*. I. Leipzig, 1925.
- Hermann Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkinccse*. Királyi Magyar Természettudományi Társ., Bp. 1914.
- Herodotos
- Hiller Máté: *Onomasticum Sacrum 4*. Tübingen, 1706.
- Hitzig, *Urgeschichte und Mithologie der Philiter*. Leipzig, 1845.
- Holmberg, Uno: Die Religion der Tscheremissen. *Folklore Fellows' Communications 61*. Helsinki, 1926.
- Uno Holmberg, Arno Bussenius: Die Religion der Tscheremissen. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1926
- Hommel, Fritz: *Geschichte Babiloniens und Assyriens*. Berlin, Grote, 1885-89.
- Hommel, Fritz: *Sumerische Lesestücke; Schrifttafel, Trilingue Listen, Syllabare, Paradigmen, Bilingue Texte mit Analyse, Kurze Grammatik*. G. Franz, München, 1894.
<https://archive.org/details/sumerischelesest00hommuoft/page/2/mode/1up> és
https://books.google.hu/books?id=ThAZAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Horger Antal: *A magyar szavak története*. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. Kókai Lajos Kiadása, Budapest, 1924. <https://vmek.oszk.hu/16900/16910/16910.pdf>.
- Horger Antal: *Erdgeschichte und Werden des Menschen*. Braunschweig, 1951.
- Horger Antal: *Hétfalusi csángó népmesék*. Athenium, Budapest, 1908.
<https://www.gutenberg.org/files/56057/56057-h/56057-h.htm>
- Horvát István: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből*. Petrózai Trattner Mátyás, Pest, 1925.
<https://archive.org/details/geschichtebabylo00hommuoft>
- Hunfalvy Pál: *A vogul föld népe*. Pest, 1864.
- Hunfalvy Pál: *Ethnographie von Ungarn*. Budapest, 1877.
- Huszka József: *A magyar ornamentika hun eredete*. Budapest, 1912.
- Huszka József: *Istenfa*. Budapest 1908.
https://epa.oszk.hu/02900/02952/00001/pdf/EPA02952_orszagepito_1990_01_28-30.pdf.
- Huszka József: *Magyar ornamentika*. Pátria Rt. Nyomda, Budapest, 1898.
https://books.google.hu/books?id=kzU7dVO0XtsC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Ipolyi Arnold: *Magyar Mithologia*. Heckenast, Pest, 1854.
<https://archive.org/details/magyarmythologi00ipolgoog/page/n6/mode/1up>

- Irha metélléses díszek. *Néprajzi Értesítő* 1926.
- Istvánffy Gyula: Palóc házak szerkezete. *Néprajzi Értesítő* 1911. évf.
- Jankó János: Adatok a sámán valláshoz. *Ethnographia* 1900.
- Jankulov, Borislav: A sópokról. *Ethnographia* 1914. évf.
- Jerney János: *Keleti utazása a 'magyarok' őshelyeinek nyomozása végett. 1844 és 1845.* Pest, 1951.
Első kötet: <https://mek.oszk.hu/16100/16146/>. Második kötet:
<https://elbidaprojekt.hu/books/jerney-janos-keleti-utazasa-masodik-kotet>.
- Jiricek, Constantin dr.: *Die Heerenstrasse von Belgrad zu Constantinopel.* Praga, 1887.
- Kahn, Fritz: *Das Leben des Menschen.* Kosmos, Stuttgart, 1931.
- Kallós Zsigmond dr.: *Hejgetés.* Martineum Könyvnyomda, Szombathely, 1940.
- Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya.* Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1885.
- Litkey György: *Hazánk őslakói.* Miskolci Könyvnyomda Rt, Miskolc, 1935.
- Kandra Kabos: *Magyar mithologia.* Beznák Gyula Könyvkereskedés, Eger, 1893.
- Kantemirs. Demetrii: *Beschreibund der Moldau.* Frankfurt und Leipzig, 1771.
<https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11098710?page=6,7>.
- Kerényi György: *Száz népi játékdal.* Magyar Kórus, Budapest, 1938.
- Keyserling, Graf Hermann: *Das spectrum Europas.* Heidelberg, 1928.
- Kiepert, H.: *Atlas Antiquus.* Berlin, 1963.
- Kimnách Ödön: *Magyar–sumir kis kéziszótár.* Karcag, 1905.
- Kiss Lajos: *Hódmezővásárhelyi szücsmesterség.* Karcag.
- Kiss Lajos: Iga és talyiga. *Néprajzi Értesítő* 1937.
- Kővári László: Az ördögök végromlása. *Történelmi regék.* Kolozsvár, 1857.
- Kramer, Hans: *Der Mensch und die Erde.* Wien–Berlin–Stuttgart, 1905.
- Kreuzer, Friedrich Dr.: *Symbolik und Mythologie der Alten Völker II.* Leipzig und Darmstadt 1821.
- Krohn Gyula: *A finn-ugor népek pogány istentisztelete.* MTA, Budapest, 1908.
- Kuhn, Adalbert: *Der Herabkunft des Feuers.* Berlin, 1859.
- Kúr Géza: A Csallóközről. *Fáklya* 1965. Július–augusztus.
- Lawlinson, Morus Richard: *Weltgeschichte der sexualität.* Hamburg, 1956.
- Lazius, Wolfgang: Des Khunigreichs Hungern sampt seinen eingeleibten Landen grundtliche unnd Warhafftige Chorographica beschreybung. Zimmermann, Wienn, 1556.
<https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10999027?page=3>.
- Lázár István: *Alsófehér vármegye magyar népe.* Nagyenyed, 1896.
- Leissner, Ivan: Jucatan majái. *Film und Frau.* 1961. XII. 21.
- Lenormant: *Histoire ancienne de l'Orient II.* IX. kiadás, Párizs, 1995.
- Lombroso, Giacomo: Scarafaggi e candeluzze. *Archivio per la studio delle tradizioni popolari II.* füzet, Palermo 1887.
- Madarasi László dr.: *Vésett pásztortülkök.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 1925.
- Madarassy László: *A magyar pásztorművészet.* Budapest, 1932.
- Magyar Adorján: *Magyar Építőízlés.* Kráter Kiadó, Budapest, 1990,
Magyar népművészet. Budapest, 1928.
- Mahler Ede: *Ókori Egyiptom.* Akadémia, Budapest, 1909.
- Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete.* Budapest, 1911.
- Meyer, Dr. M. Wilhelm: *Weltschöpfung, Weltuntergang.*
Meyers Lexikon. Leipzig–Wien, 1897.
- Milleker Bódog: *Délmagyarország Régiségleletei II.* Temesvár, 1899.
- Milleker Bódog: *Dél-Magyarország régiségleletei I.* Temesvár, 1897.
- Mommsen, Teodoro: *Storia di Roma.* Róma.
- Movers, F.: *Die Fönizier I.* Bonn, 1841.
- Nagy Bányai Perger János: *A magyar és hazája régente.* Pest, 1831.

- <https://mek.oszk.hu/12200/12201/12201.pdf>.
- Nagy Géza: A székelyek pannoniai magyarok. *Ethnographia* 1890. és 1898. évf.
- Nagy Géza: elő- és utóvetős nevek. *Ethnographia* 1902. évf.
- Népelet–*Ethnographia* 1926. évf.
- Nichols, Andrew: *THE COMPLETE FRAGMENTS OF CTESIAS OF CNIDUS: TRANSLATION AND COMMENTARY WITH AN INTRODUCTION*. UNIVERSITY OF FLORIDA, 2008.
https://www.attalus.org/info/Ctesias_translated_by_Nichols.pdf.
- Novák József: Az ágasfa használata. *Néprajzi Értesítő* 1914.
- Ortutay Gyula: *A magyar nép művészete*.
- Palóc bálvány és boldogánya. *Pallas Lexikon* 1884.
- Georges, Perrot: *Histoire de l'art dan l'antiquité*. 1–10. kötet, Párizs, 1881-1914.
- Perselyek. *Néprajzi Értesítő* 1915. évf.
- Pink, M. Alderton: *La democrazia vista con acchio ralistica*. Valentino Bompiani, Milano, 1940.
- Pintér Sándor: Palóc házak. *Néprajzi Értesítő* 1909.
- Political Geschichte und Staatverfassung*. Berlin, 1849.
- Pongrácz Sándor Dr.: *A Magyarság keletkezése és őshazája. Történeti, nyelvészeti és ethnologiai vázlatok*. Rozsa K. és neje, Budapest, 1901.
- Pór Antal: *Róma története*. Budapest, 1873.
- Preindesberger-Mrazovic, Milena: *Bosnisches Skizzenbuch*. E. Piersons Verlag, 1900.
- Prinz Gyula: Kirgiz nők viselete. *Néprajzi Értesítő* 1908. évf.
- Propyläen: Kunstgeschichte 2. – Die Kunst des Alten Orients*. Von Heinrich Schäfer und Walter Andrae. Jan. 1925
- Rawlinson, H. C.: The Persian Cuneiform Inscription at Behistun, Decyphered and Translated; With a Memoir on Persian Cuneiform Inscriptions in General, and on That of Behistun in Particular. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 10. 1848.
<https://archive.org/details/jstor-25581217>.
- Réthy László: *A székelyek és a magyar honfoglalás*.
- Ristic, Svetomer: *Cetiri srpske naradne pesme*. Belgrád, 1913.
- Ritter, Karl: *Die Vorhalle Europäischer Völkergeschichten*. Berlin, 1820.
- Roscher, W. H.: *Ausführliches Lexicon der Griechischen und Römischen Mythologie*. Leipzig, 1994.
<https://archive.org/details/ausfhrlicheslexi1rosce>.
- Sayce: *Races of the Old Testament*. II. Edit. London, 1893. III. Edit. London, 1903.
- Schliemann: *Mykenae*. Leipzig, 1878.
- Schneider, Hermann: *Der Kretische Ursprung des phönikischen Alphabets*. Leipzig, 1913.
- Schultze, Theodor: *Buddhas Leben und Wirken*. Nach der Chinesischen Bearbeitung in das Englische durch Samuel Beal, in deutsche Verse übertragen von Th. Schiltze. Reclam, Leipzig, 1894.
- Schwenck, Konrad: *Die Mythologie der Slawen für Gebildete und die studirende Jugend*. J. D. Sauerländer, Frankfurt am Main, 1853.
<https://archive.org/details/diemythologieder00schw/page/n6/mode/1up>.
- Sebestyén Gyula: *Avarok-e a mai székelyek*. *Ethnographia* 1900.
- Sebestyén Gyula: *Regösök*. Budapest, 1902.
- Sebestyén Károly: Szarufa – szarvfa. *Néprajzi Értesítő* 1941.
- Semayer, V.: Osztyák és erdélyi oláh ingek hímzései. *Néprajzi Értesítő* 1907. évf.
- Solymossy Sándor: Magyar ösvallási elemek népmeséinkben. *Ethnographia* 1925.
- Spamer: *Illustrierte Weltgeschichte*. Leipzig, 1893.
- Swantes, Gustav: *Geschichte der Uhrzeit*. (Sonderdruck aus: Die Neue Propyläen-Weltgeschichte, Band I.) Verlag Propyläen, Berlin. 1940.
- Sylvester János: *Grammatica Hungaro Latina V*. Athenaeum, Budapest, 1897. címlap.
- Székely kapu. *Néprajzi Értesítő* 1914. évf.

- Szendrei János dr.: *A magyar viseletek történelmi fejlődése*. MTA, Budapest, 1905.
https://mtda.hu/books/szendrei_janos_a_magyar_viselet_torteneti_fejlodesse_Optimized.pdf.
- Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások. *Ethnographia* 1936. évf.
- Szent Ágota Szicíliában. *Néprajzi Értesítő* 1905. évf.
- Sziládi Zoltán dr.: Torockói füleskemence. *Néprajzi Értesítő* 1909. évf.
- Szinnyei József: *Finn–magyar szójegyzék*. III. kiadás, Budapest, 1926.
- Tacitus: *Összes Művei*. <https://mek.oszk.hu/04300/04353/04353.pdf>.
- Taylor, Isaac: *The Natural History of Enthusiasm*. Névtelenül 1829; London–Boston, 1830; 10. kiadás. London, 1845.
https://books.google.hu/books?id=KkMXAAAAYAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false és
https://books.google.hu/books?id=ILMTf_Ie2vQC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Winkler, Heinrich Dr.: Die mongoloiden Völker Europas und die Basken. *Orientalisches Archiv*. Jahrgang I., Heft 3-4. 1911.
- Thierry, Amadé: *Attila I-II*. (I. Attila történelme. II. Attila fiai és utódai történelme –a magyarok Európába telepedéséig.) Ráth Mór, 1885.
- Tomory Zsuzsa: *Kárpátmedencei őshonosságunk*. Szemelvények.
https://www.magtudin.org/tomory_zsuzsa_karpatmedencei_oshonossagunk.htm.
- Traguriense, Giovanni Lucio: *Storia del regno di Dalmazia e di Croazia*. Sambo, Trieste, 1896.
<https://archive.org/details/lucio-storia-del-regno-di-dalmazia-e-di-croazia/page/n6/mode/1up>.
- Undi Marika: A magyar Népi hímzés öltéselemei. *Néprajzi Értesítő*, Budapest, 1927.
- Vámbéry Ármin: *A magyarság bölcsőjénél*. Athenaeum, Budapest, 1914.
- Vámbéry Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Franklin Társulat, Budapest, 1895.
- Viski Károly: A székely kapu székely eredete. *Néprajzi Értesítő* 1925. évf.
- Viski Károly: Régi magyar sövényvárak. *Néprajzi Értesítő* 1929. évf.
- Viterbo, Ettore: *Grammatica e dizionario della lingua oromoni e galla*. Manuali Hoepli, Milano 1892.
- Sebestyén Gyula: *A regősök. A regős ének*. Budapest 1902.
- Warhaftige Contrafactur Dess Wolgebernen Herren Nicolaus Graf zu Serin und Löblicher und Seliger Gedechtnis*. 1566.
- Westenhöfer M.: Vizi és szárazföldi lények. *Ethnographia VI. évf.*, Budapest, 102.
- Weule, Karl Dr.: *Leitfaden der Völkerkunde*. Bibliographisches Institut, Leipzig und Wien, 1912.
- Torockai Wigand Ede: *Öreg csillagok*. Budapest, 1916.
- Wigand Ede: *Régi kert és művesei*. Budapest, 1917.
- Winert, Hans: *Stammesentwicklung der Menschheit*. Braunschweig, 1951.
- Woermann, Karl: *Geschichte der Kunst*. Leipzig, 1925.
- Zajti Ferenc: A hun-magyar őstörténelem. Budapest. 1928. és 2002.
- Zajti Ferenc: *Az ősmagyarok hitvilága*. Budapest, 1918. és 2006.
- Zajti Ferenc: Jézus gyermekkora. Budapest, 1921.
- Zajti Ferenc: *Kapcsolataink Indiával*. Budapest, 1929.
- Zehren, Erich: *Das Testamant der Sternen*. Grünwald Verlag, Berlin.